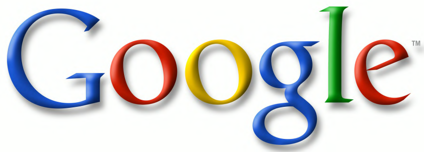

ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА

ЗА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ОД

Миленка Вукићевића

ДРУГА КЊИГА

ОД ПОЛОВИНЕ XV СТОЛЕЋА ДО БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА.

У БЕОГРАДУ
Нова Електрична Штампарија Петра Јоцковића
1902.

Цена 2·50 динара или круне.

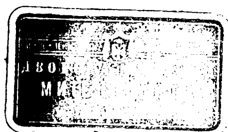

Jeremiah Curtin.

ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА

ЗА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ОД

Миленка Вукићевића
Milenka Vukićevića

ДРУГА КЊИГА
ОД ПОЛОВИНЕ XV СТОЛЕЋА ДО БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА.

У БЕОГРАДУ
Нова Електрична Штампарија Петра Јоцковића
1902.

Предговор.

Признат је велики значај, који има историско образовање у јавном животу и раду, стога сви културни народи обраћају пажњу овом образовању у својим школама. У том погледу велики народи обратили су нарочиту пажњу народној историји. Према томе види се колико је потребно сваком образованом Србину што боље познавање прошлости свога народа. Зато и по најновијем нашем наставном плану Историја Српскога Народа заузима видно место и као засебан предмет и као саставни део Опште Историје. Ми за средње школе немамо погодан уџбеник за Историју Српскога Народа. У том погледу осећала се нарочита празнина за нашу нову и најновију историју. Овом књигом старао сам се да попуним ту празнину и да ученицима и наставницима дадем књигу, која би им пружала преглед Историје Српскога Народа од пропасти српских држава у XV столећу до Берлинског Конгреса.

Овде да учиним само једну напомену наставницима, који предају Историју Срп-

скога Народа. Како је наша књижевност сиромашна делима за лектиру по Историји Српскога Народа, а нарочито делима удешеним за лектиру ученика средњих школа, то сам гледао, да у ову књигу унесем што више историјскога градива. Ово тим пре што ова књига говори о новим и најновијим догађајима наше прошлости. У књизи су обележени чланци, који су за учење дебљим бројевима, а чланци за лектиру тањим. У осталом сваки наставник може распоредити градиво унесено у ову књигу према времену, које му је на расположењу.

Чланака обележених за лектиру има око 80, који захватају једну трећину књиге. Ове чланке наставник може само прочитати у разреду и објаснити по где што. Ово се највише тиче оних чланака, који говоре о појединим уредбама.

19. августа 1902. год.
у Београду.

Мил. Вукићевић.

Преглед садржине.

Четврто време.

Од половине XV столећа до Кочине Крајине.

Пето време.

Од Кочине Крајине до данас.

СТРАНА

СТРАНА

Преглед српске историје од 1839-1878

I

Србија

II

Црна Гора под кнезовима.

III

IV.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ.

Веће штампарске погрешке, које треба исправити, ове су:

На страни 1 у 2 врсти оздо стоји: Сабињанин Јанко
треба: Сибињанин Јанко
„ „ 14 у 2 „ „ стоји: клшика треба клишка
„ „ 29 „ 4 „ оздо стоји: Темишвра,
треба: Темишвара.
„ „ 36 „ 6 „ „ стоји: која беху, треба: које беху.
„ „ 163 „ 2 „ озго стоји: њих је одушевљавана,
треба: њих је одушевљавала
„ „ 208 „ 11 „ оздо стоји: кад Молера,
треба: код Молера
„ „ 210 „ 2 „ „ стоји кнежвиина
треба: кнежевина
„ „ 217 „ 15 „ „ стоји: саским, треба сасвим
„ „ 219 „ 1 „ озго „ рпијатељима
треба: пријатељима,
„ „ 290 „ 2 „ оздо стоји: поглавара
треба: поглаваре

ЧЕТВРТО ВРЕМЕ

ОД ПОЛОВИНЕ XV СТОЛЕЋА ДО КОЧИНЕ КРАЈИНЕ

ЖИВОТ СРБА У XVI и XVII СТОЛЕЋУ

I

Срби у Угарској

(1463—1528)

1. Исељавање Срба у земље под Угарском. — Кад подпадоше под турску власт деспотовина (1459) и краљевина у Босни (1463), поче српски народ гомилама остављати своја стара седишта и насељавати се у земље преко Саве и Дунава, које беху под управом угарских краљева. Срба у овим земљама било је и пре IX столећа, али највише их се насели после пада Србије и Босне. Ово исељавање Срба у земље с десне стране Саве и Дунава трајало је све до 1813 године, када је била последња јача сеоба. Миром (1465) између Турске с једне, Млечића и Маџара с друге стране, дође цео северни део ..санске краљевине под Угарску, те Матија, ..ашњи угарски краљ, а син Сабињанин Јанка ..на Хуњадија) створи две бановине: *сребр-*

ничку са столицом у граду Сребрнику и *јајачку* са столицом у босанском граду Јајцу. Тако после пада Босне под угарском влашћу беху: Мачва са Београдом, јајачка и сребрничка област и све српске земље северно од Саве и Дунава.

2. Змај Деспот Вук Бранковић (1471—1485). — У време преговора за мир између Турске и Угарске (1465) дође с једним посланством на двор краља Матије унук Ђурђа Бранковића, *Вук,* који је дотле био на турском двору. Краљ Матија одби понуђени мир и врати турске посланике. Вук оста на угарском двору и краљ му даде Сланкамен, који је негда припадао његовом деди Ђурђу.

У време рата краља Матије са Чесима (око 1471) турске чете упадаху у Угарску, пљачкаху и одвођаху робље. С тога на граници Турске и Угарске није било никако мира. Да би задобио што јаче Србе да се боре против Турака, Матија постави Вука за српског деспота у Срему, а Николу Илочкога (Ујлакија), сремског властелина, за краља босанског (око 1471).

Матија је хтео тиме да покаже Србима како заиста мисли обновити српску деспотовину и краљевину и привезати Србе за се. И доиста, овим је више успео него што се надао. Уз деспота Вука пристадоше највиђенији српски јунаци и војводе. Срби поврве са свих страна окупе се око њих, и отпочну нову борбу с Турцима. Краљ Матија, овако оснажен српско

војском под деспотом Вуком, потуче пољску војску на пољу Ракошу изнад Пеште. У овој победи Вук се толико прославио да га од тада зваху *Змајем*.

Међутим и Турци учесташе својим нападима на јужне крајеве Угарске, нарочито на Срем и Славонију, те палише и пустошише поља и винограде. Већ беху одвели у ропство око 3000 душа из тих крајева без икакве борбе и отпора. У ово време Турци не имајући Београда (јер беше у угарским рукама), подигну на Сави нов град — *Заслон* (Шабац) те се још боље утврдише и спремише за даље нападе на Угарску. Због опасности која прећаше од Турака, крене краљ Матија са Вуком војску од 10000 људи право на Шабац. После краће опсаде освоје га. Краљ Матија врати се у Будим да се жени, а војска под Змај Деспотом Вуком пође да освоји Смедерево. Вук поче око Смедерева подизати утврђења од земље, палисада и плетена прућа, особито на Годоминском Пољу. (Оно што беше најближе Смедереву назваше *Витешком трпезом*). Цело лето (1476) водила се борба око Смерева. А кад Турци, крајем те године, победе војводу молдавског ударе изненада (са 40000 људи) на Вука, разбију га, растерају му војску, а утврђења сравне са земљом. Од тада упади Турака у угарске земље биваху све чешћи. У том Вук удари на Босну (1479), потуче Турке близу Травника и продре чак до *Врхбосне* (Са-

рајева). Нешто пре овог упада Вукова крену се Турци од Смедерева (са 43000 људи), ударе на Ердељ, али их Матијина војска, са српским војводама кнез Павлом и Јакшић Дмитром, страшно потуче на *Хлебном пољу*. У то време умре султан Мехмед а његови се синови, Бајазит и Цем, заваде. Цем побегне а Бајазит се докопа престола. После ових међусобица почну Турци јаче надирати у Угарску. Змај Деспот Вук удари на Турке са другим војводама (1481), продре у Србију, дође до Крушевца, заузме га, поруши и опустоши целу околину. При повратку поведе собом до 50000 Срба и под Смедеревом преведе у Угарску. За услуге краљ Матија поклони Вуку неке градове и земље. Ускоро по овоме (1483) закључен је мир између Турске и Угарске, а Вук је, по закључку мира, живео још две године. Умро је 1485 године не оставивши после себе порода, те српски деспотски престо остаде упражњен.

3. Деспоти Ђорђе и Јован, и мати Ангелина (1485—1502). — Још пре Вука беше умро и Никола Илочки названи краљ Босне. Тако нестаде српске краљевине у Босни за свагда, а српске деспотовине с оне стране Саве и Дунава за неколико месеца.

Стеван, син деспота Ђурђа Смедеревца, пошто се ожени *Ангелином* (ћерком арбанашк… властелина Арианита Комнена), постаде пас… ног Ђорђа Скендербега. Доцније отиде у *ф…*

ландски Београд, који му даде немачки цар на уживање.

У том граду живео је до своје смрти (1477) вазда љутит на синовца Змај Деспота Вука, јер држаше да му је овај преузео право на деспотство. После смрти оставио је синове Ђорђа и Јована и кћер Мару.

Кад Вук умре без порода, беху наследници деспотског престола и имања његовог *Ђорђе* и *Јован.* С тога њихова мајка Ангелина похита с њима у Угарску и краљ Матија лепо их прими (крајем 1485 године).

Српска помоћ била је јако потребна краљу Матији у борби против Турака, за то Србима постави за деспота старијег сина Стеванова Ђорђа (о Ускрсу 1486). Тада се Ђорђе заједно са братом Јованом закле на верност краљу Матији. Деспотовао је око десет година делећи власт са мајком Ангелином, али крајем XV столећа повуче се од светских послова и покалуђери у граду *Купинику* добивши име *Максим,* а деспотство преда своме брату Јовану. Максим је доцније био митрополит српски у Београду.

Краљ Матија признаде и Јована за деспота. Он је као и брат му Ђорђе делио деспотску власт са мајком Ангелином. Потписивао се: *милостију божијеју деспот Јован.*

Он се такође храбро борио противу Турака упадајући више пута у суседне земље турске. Па опет није могао одолети Турцима, већ се морао

повући са столицом из Купиника у *Беркасово*, које је откупио од краља Матије. Деспотовање Јованово било је кратка века. Умро је 1502 године не оставивши наследника а сва добра његова заузе угарски краљ. [Читај песму: „Смрт Деспотовића Јове“]. За многа добра која су чинили српском народу, и што су подигли манастире: *Опово и Крушедол,* православна српска црква примила их је за Божје угоднике. (Крушедол је горео 1716 год. и тада су сагореле мошти владике Максима).

4. Деспотица Јелена и Стеван Штиљановић (1502—1515). — По смрти деспота Јована прими се старешинства и деспотства удовица деспота Јована. Она не беше кадра да одолева навалама Турака, зато позва из Херцеговине свога рођака *Стевана Штиљановића* (од Паштровића). Овај се јуначки борио против Турака и Срби га толико заволеше, да замоле угарског краља да га постави за деспота. Испочетка се краљ устезао, али желећи да Србе придобије за нов рат, који му беше у изгледу са султаном, потврди га за деспота.

Навала турска беше тако силна да их Стеван, поред свега јунаштва својега и српскога, не могаше одбити, већ мораде оставити своју престоницу у *Моровићу* и са многим народом отићи у *Барању*. Краљ угарски (Владислав II. даде му град *Шиклуш* али га тамо мучки убиш (1515). Доцније су му мошти пренесене у ма

настир *Шишатовац*. И њега је наша црква примила за Божјег угодника.

5. Пад Београда (1521 год.). — После несрећне смрти Стевана Штиљановића Срби осташе без старешине. Деспотица Јелена бавила се и даље у Купинику али није имала никакве власти. У Угарској беше на престолу, под намесништвом, малолетни син краља Владислава *Луј;* у земљи беху нереди и забуне, благајнице беху празне, а погранични градови оскудни у одбрани.

Баш у то време умре султан Селим I а наследи га син, даровити *Сулејман Велики*, страшан завојевач, који турску силу попе до највеће снаге, а државу прошири на све стране. Он одмах посла у Угарску посланике, да траже данак од краља. У то време угарска војска под предводништвом хрватскога бана сузби турску војску, која целог лета (1520) опсађиваше Јајце у Босни. Кад у Угарској чују за ову победу, затворе Сулејманове посланике. Сулејман се наљути и, жедан освете, пође на Угарску (с пролећа 1521 године). Прва му намера беше да освоји Београд. С тога кад стиже са великом војском до Ниша, подели је на двоје. Једна пође на Шабац, а друга на Београд. За оном војском, што оде Шапцу, пође и султан. Пред војском јездише лаке коњичке чете те пустошише свуда поред путова и брзо стигоше Шапцу. Шабачка опсада јуначки се бранила,

а кад их је спало само на шездесет јунака, и кад Турци напунише шанац сноповима прућа, онда се решише да јуначки умру. Турци јуришом освојише град тек пошто паде неколико стотина мртвих Турака. Опсађене посекоше и главе им поред пута ударише на коље. За тим се подигне мост преко Саве за прелаз у Срем. Султан с војском пређе Саву, оплени Срем и разруши град Купиник и друга места, па се упути Београду. Међу тим велики везир већ месец дана опсађиваше Београд, који беше високих зидова са још вишим округлим и четвоространим кулама међу којима су највеће биле *Небојша и Житница*. Српске чете бориле су се у предграђу, али кад турска сила навали свеколиком снагом, повукоше се у тврђаву. Сад Турци стану тући град ватром из многих топова и врло често јуришати. Међу самим заповедницима посаде не беше слоге, те заповедник угарски стидно преда град Турцима. И тако године 1521 (29 аввгуста) Сулејман освоји Београд.

Чим је пао Шабац и Београд, деспотица Јелена побеже из Купиника у *Вилагошвар* своме брату Јакшићу а после оде у Хрватску где и умре.

6. Деспот Стеван Берислов. (1526) — Пад Београда пробудио је и краља Луја и угарске великаше, јер сад султану беше отворена цела Угарска а Сулејманова сабља стајаше изманута

над краљевином угарском. За спрему војске против Турака краљ не имађаше новаца па наметну велики порез на све поданике своје државе. А да би Србе опет прикупио, охрабрио и задобио, постави за српског деспота *Стевана Берислова*, али то већ беше доцкан. У Угарској непрестано трајаху раздори међу великашима. Сулејман скупи преко 200.000 војника и крајем августа дође на *Мухачко поље,* где угарску војску страшно потуче. Краљ измакне из страшног боја и бежећи удари на неко блатиште, где се завали у глиб и пропадне. Пошто султан пороби и опустоши околину, крене се на Будим, освоји га и оплени, па се врати у Цариград.

7. Цар Јован Црни. (1526—1528) — После пропасти на мухачком пољу Угарска остаде без краља. При избору новога краља великаши се позавађају. Једни хтедоше за краља великог војводу аустриског *Фердинанда,* а други *Јована Запољу,* ердељског војводу. Тако се Угарска краљевина подели на две странке. Па и Срби се поделише на две групе. У први мах сви знатнији Срби приђоше Запољи.

Баш у то време јави се међу Србима у Угарској некакав необичан човек, средњег а витког стаса, црномањаст, који се казиваше да је рођак деспотици Ангелини и да се зове *Јован Црнојевић*. Срби га називаше *царем* својим, а Маџари *црним*. Он говораше да је дошао да ослободи Банат и Срем од Турака и од маџарских

спахија. Народ га поштоваше као неког пророка, те му притицаху Срби из Угарске и из турскога царства, и гинуше за њим као за својим спаситељем. Он удеси свој двор у Суботици, постави себи благајника и главнога заповедника над војском, која је износила на 12.000 људи.

Запоља, намеран да заузме краљевски престо, кад чу за *цар Јована,* позва га да му дође и пристане уз њега. Јован оде Запољи у *Токај* и обећа му да ће се борити против Фердинанда. Запоља сазва сабор у *Стојни Београд* и крунише се за угарскога краља. Тада уз њега беху браћа Божићи, Павле Бакић и Цар Јован са својим људима.

После крунисања Запоља рече Цар Јовану да уђе у Бачку и растера пљачкаше Турке. Јован то учини, земљу освоји и раздели је међу Србе. Сад мађарске спахије хтедоше да се врате у Бачку и да заузму своја добра, али их Јован не хтеде пустити, већ се завади са Мађарима, удари на Суботицу и заузме је, исто тако и варош Чому. Тиме зада Мађарима тако велики страх, да га се више бојаху, но и самог Запоље.

Фердинанд се такође стараше задобити Србе и оцепити од Запоље. С тога посла Цар Јовану посланике са даровима и предлозима. Предлоге српских старешина прими и од тада Цар Јован остаде веран Фердинанду. Исто тако одустаде од Запоље и Павле Бакић. Кад дозна

за ово Запоља посла војску на Јована под заповедништвом Перињија. Сукоб је био код *Сегедина*. Перињијева војска би потучена тако, да се једва спасе и сам Перињије. Ово уплаши толико Запољине присталице, да му посаветују да бежи, али он позове варадинског бискупа (Емерика Цибака) да га одбрани од Срба. Овај скупи војску, удари на Јована, и победи га. Одмах за тим Јован покуша да удари на Сегедин, али га одбију, и ту га по други пут рани некакав Маџар из потаје. Он се склони у оближње село (Торњош) да се лечи. Ту га нападне један Запољин војвода (Валентин Терек), убије, осече му главу, и пошље у Будим. (1527). Остатак војске Јованове дохвати се Дунава па се на шајкама упути краљу Фердинанду. Пловећи уз воду требаше им проћи поред Будима, где је Запоља на обалама подигао заседе за стрелце, а реку затворио великим гвозденим ланцима. Јуначки Срби Јованови не уплашише се, већ под кишом од танади превеслаше преко ланаца Запољиних, прођоше између Пеште и Будима, и доспеше до Коморана краљу Фердинанду.

Ускоро после овога умре Запоља (1540) те остаде краљ угарски Фердинанд који доцније постаде и царем немачким.

Смрћу Цар Јована Срби изгубише своје народне политичке старешине у Угарској, а смрћу Јована Запоље радња српских иселе-

ника губи онај значај, који је дотле имала, јер наскоро и угарска краљевина постаде будимски пашалук турске царевине. Боље не прођоше ни они Срби у остатку босанске краљевине, око града Јајца, јер у пролеће (1528) смедеревски војвода и сарајевски везир крену велику војску на Јајце. Опсађиваху га десет дана, тукоше га из топова и рушише зидине градске. Посада беше немачка а њихов старешина и сувише плашљив, те предаде град Турцима под условом: да нема чка војска слободно изиђе. Јајце су бранили Срби и Хрвати шесдесет и пет година. Под зидинама његовим хиљаде турских бораца оставило је своје кости, а Немци не могоше ни десет дана да га чувају.

Туђа рука слаба одбрана.

После овога времена престаје уређена борба Срба са Турцима. Српски народ сломљен, политички сатрвен, робовао је Османлијама. Ово је робовање мрачна ноћ, која се наднела над српским племеном, али не тиха, не без потреса. Српски народ водио је и даље борбу са Турцима преко својих горских хајдука и приморских ускока сећајући се вазда својих јунака и војвода, краљева и царева. (Прочитај песму: „Маргита дјевојка и Рајко војвода“ у III књизи Вукових пјесама).

8. Срби у Угарској после Запоље. — Турци су и после смрти Запољине наставили борбу против Аустрије, која је трајала скоро двадесет година. У свима бојевима Срби су се храбро борили, одликовали се јунаштвом и верношћу, просули море крви своје за туђе користи, често пута под туђим именом и туђим војводама, без икаква добра за се и своје потомке.

Кад је пао под Турке Банат (1562) Срби се онда разиђу по Срему, Барањи, Бачкој, Ердељу, Влашкој и Горњој Угарској непрестано борећи се уз угарске краљеве из дома Хабзбуршког против Турака. Ма да је између Турске и Аустрије био закључен мир (1562), опет Турци непрестано упадаху из Босне на земље аустриских надвојвода и пустошише крајеве по Хрватској, Славонији и Срему што их беху Срби населили измичући испред турске навале.

Међутим у Бечу су добро оценили шта вреди прекаљена српска војска у борби против Турака. Зато немачки цар (Рудолф II) оснује *војничку крајину* под управом немачких генерала (1578). Срби су у војничкој граници добили разна права и повластице, која су потврђивали поједини цареви особито у току седамнаестог столећа.

Да би дошло што више Срба у војничку крајину немачки цар (Рудолф II) опрости свима, који се населе на пусто земљиште, сваки порез. За то Срби беху дужни војевати против Турака.

Доцније свима Србима у војничкој крајини призната је слобода вере и унутрашња самоуправа; имали су право носити народно одело; ослобођени беху кулука и давања десетка римокатоличким свештеницима. За ова права Срби су били дужни чувати насељене крајеве од Турака и помагати цару против непријатеља.

Ове су повластице временом потврђиване и прошириване али само на хартији, јер не могоше заштитити Србе од силних насиља, која су чињена и од свештеника других вера и од власти. Гоњења су отпочели најпре у Ердељу, где су хтели Србима да наметну другу вероисповест (калвинизам). После овога почну их гонити у Угарској, Славонији и Хрватској римске владике да пређу у католицизам и унију. Сви напори римских владика беху узалудни, јер Срби остадоше верни православној вери.

II

Срби у Далмацији.

9. Исељавање у Далмацију. — У истѣ време кад победише Турци Угре код Мухача, беху навалили и на Далмацију. Они су још раније освојили неке градове (Острвицу и Скрадин) а кад се заврши рат (1533) остаде слободна само клшика жупа с градом Клисом, кога одбранише *српски ускоци*.

При овој навали Турака на Далмацију католици оставише своја станишта и њихове цркве опустише. Тако се исели сав хрватски народ из места, која узеше Турци. Ове земље од *Цетине* до *Зрмање,* остављене од Хрвата, насели српски народ из Босне, Херцеговине и Србије. То је била највећа сеоба Срба у Далмацију (десила се између 1523 и 1527). Срби су прешли заједно са својим свештеницима, те су у насељеним местима подигли многе православне цркве. Насељавање Срба у Далмацији помагале су турске власти а особито *санџак-бег кнински*, који је желео да има ко обрађивати ову земљу. Поред санџака книнскога Турци су основали ускоро и *санџак лички.* Оба санџака беху подвргнута под врховно заповедништво босанскога везира.

Живот Срба у Далмацији захваљујући правичности Сулејмана Великога и посредовању млетачке републике, био је тиши и православље је било доста слободно. Али опет услед рата Млетака с Турцима (1538—40) Срби су много трпели од Турака.

С обновом Пећке Патријаршије српско-далматинска црква дође под духовну власт босанских митрополита, који се од тога доба назваше „дабро-босански лички и клишки митрополити". Овако стање у Далмацији трајало је све до 1699 године, када је цела потпала под власт млетачке републике.

10. Ускоци. — Још пре велике српске сеобе у Далмацији (између 1523—1527) беше доста Срба, који не могаше живети под Турцима од насиља, већ оставише своју земљу и ускочише у Далмацију, склонише се у тврде градове и одатле, скоро сваки дан, излетаху на Турке и бише се с њима, јер им беше жао изгубљене отаџбине и изгубљених добара. Добро су познавали земљу, вешти пролазима и кршевима, а стојећи у вези са сродницима и пријатељима својим, беху врло опасни Турцима. Ово беху *српски ускоци*, који се јављају почетком шеснаестог столећа. Многи се беху настанили у тврди град Клис, те га дуго брањаху од Турака чинећи чуда од јунаштва. Кад се Далмација опет претвори у ратно поље (1537), кад зарати Турска с Млетцима Турци свеколиком силом ударише на Клис. Око 5.000 српских ускока бранило је овај град, али га не могаше одбранити него паде Турцима у руке. Тада се многи од ускока склонише у Сењ, те се по томе граду зваху и *сењски ускоци*. Поред Сења било је ускока у *Задру, Винодолу*, *Оточцу* и другим местима.

Ускочке чете састојале се од 30—50 друга. На челу стојао је старешина, кога су другови безусловно слушали. Од оружја носили су наџаке, лаке пушке (џевердаре, шеишане) пиштоље (даницкиње, леденйке, ледѐнице) уз то гадаре (сабље, што се под коланом носе) и ноже из потаје. Ускоци су ишли пешице и на коњима;

били су одлични ратници и на суву и на мору. На мору су имали лађе или барке, на којима су нападали и пљачкали.

Код ускока је била јако развијена љубав према породичном животу. Сваки је имао своју жену, коју је јако поштовао, а свако неваљалство у погледу морала казнило се смрћу. Били су побожни и поштовали свештенике и светиње. О Божићу су се сви састајали да заједнички проведу овај велики празник и да се виде.

Ускоци су највише ратовали уз Млетке и Аустрију у Приморју против Турака, и докле год Млечићима беше потребна храбра рука ускочка, они их помагаху и ускоци проливаху немилице своју крв засипајући далматинске кршеве својим и турским костима. Доцније су ратовали уз Аустрију докле најпосле Млеци у договору с Турцима и Аустријом не почеше сузбијати ову ускочку борбу, особито у почетку XVII столећа.

Знаменити ускоци, који се помињу и певају у народним песмама, јесу: од *Сења Иван* и *Тадија*, браћа *Даничићи, Томковићи, Мркоњићи, Кулишићи*, од *Котара Јанко, Митар* од *Удбара, Смиљанић Илија, Јанковић Стојан, Шандић Јован, Карапанџа Јанко* и други. (Многи од ускока лепо су опевани у песми „Женидба ι Задра Тодора“ за тим у песмама „Четири ·кока, „Сењанин Тадија“ и другим).

II. Дубровник у XVI и XVII столећу. — Пропашћу Херцеговине пада и последња српска државица на Балканском Полуострву. Још остаје као сенка негдашњег српског самосталног живота на целом полуострву поносни град *Дубровник*, који, као полузависан, преживе све непогоде за време турске силе, и доживе знамените европске и српске догађаје у почетку деветнаестог столећа. Дубровник се откупи од Турака извесном сумом данка те очува своју слободу и уживање својих закона, слободу вере и трговине по османским земљама.

Кад се скрха сила угарске државе на пољу мухачком, Дубровник не само што плаћаше Порти данак већ пригрли заштиту турску под којом се развијао и цветао тако, да је достигао врхунац у шеснаестом столећу. Овај град, користећи се заштитом, коју му поједини султани најјачим заклетвама потврђиваху, разви тако живу трговину по турским земљама, какву не имађаше нигда пре тога. Своје трговачке колоније имађаше у Београду, Рушчуку, Једренету, Софији, Скопљу, Новом Пазару, Прокупљу, Сарајеву, Травнику и другим местима. Уживајући највећу слободу трговине у турском царству напуни небројеним благом своју државну благајницу и обогати своје суграђане. У њему цветаху разни занати и индустрија, развијаше се наука и песништво.

Својим пажљивим понашањем према турским

султанима Дубровник је стекао велико поверење на Порти тако, да су се његови посланици служили својим српским језиком, кад их је султан званично примао; штитио је не само католике од турскога насиља већ и православне колико је год могао. Дубровачка република помагала је српски манастир Хиландар скоро све до пропасти своје. Стојала је у вези са калуђерима манастира Милешеве; штитила је бегунце од Турака и откупљивала робље како католичко тако и православно.

Пред крај седамнаестога столећа, за владе Мухамеда IV, мало није пострадао од Турака (1678). Али мудрим заузимањем његових посланика и великим откупом, овај град опет очува своју слободу. Понекад је покушавао да се ослободи зависности од Турака, али је најпосле увидео да му је турска заштита најбоља обрана против освајачке политике европских држава.

III

Црна Гора.

12. Црна Гора до владике Висариона (1496 — 1685). — Кад Ђурђе Црнојевић, Иванов син остави Црну Гору, кад Турци отераше Стевана брата Ђурђева, Црна Гора постаде саставни ...ео скадарског санџака. Први господар Турчин ...чо је санџак-бег скадарски Ферих-бег. Као ...ставни део скадарскога санџака остала је

Црна Гора све докле не изради (1514) код султана трећи син Иванов, *Скендер-бег Црнојевић*, који се беше потурчио, те се Црна Гора одвоји од санџака скадарског и постане засебан санџак. Скендер-бег није управљао очевином као наследан, већ као султанов чиновник раван другим санџак-безима.

У Црној Гори турско господство хватало је постепено корена, те није било оних силних потреса, као по другим крајевима српским. Нарочито се народ свикао на турску управу док је господарио Скендер-бег Црнојевић. Чим нестаје Скендер-бега нестаје и санџака Црне Горе (1528), већ се опет придружи скадарском санџаку. Изгледа да се после тога дуго време живело мирним животом у Црној Гори.

Живљи покрети у овом крају настају у оно доба, кад се јављају у целом Српству, а то је крајем XVI и почетком XVII столећа. До овога доба турска превласт у Црној Гори била је онаква као и код осталих брдских племена, например Куча, Климената или код Арбанаса. Племена су имала своје војводе и своју племенску самоуправу, у шта им се Турци нису мешали, а турска власт опажала се у толико у колико су Турци могли покупити данак од племена.

У XVII столећу било је више судара између Турака и Црногораца. Тако су Црногорци по тукли почетком XVII столећа (1604) санџак скадарског *Али-бега Меметбеговића*. За ти

имали су Црногорци удела у *кандиском рату* (1645—1669). Крајем XVII столећа било је борбе између Црногораца и Турака, кад продре на Цетиње *Сулејман ага Мали*, санџак-бег скадарски и кад погибе чувени хајдучки харамбаша *Бајо Николић, Пивљанин* у теснацу *Вртијељци* (1685).

Осим овога Црногорци су више пута ратовали против Турака уз Млечиће.

13. Владика Висарион (1685—1692). — Међу цетињским владикама, који су радили да се Црна Гора отресе Турака уз помоћ млетачку, највише се истичу *Рувим II* и *Висарион*. Овај Висарион је дошао за владику цетињског после смрти владике *Рувима II*. Висарион је био од породице Бориловића. Он је био велики пријатељ са Млецима, старао се чешће пута да покрене Црногорце и задобије за републику млетачку. Ово је радио највише пред смрт своју. Али како му световна власт над црногорским племенима беше готово никаква, то је имао доста муке у овом раду, па ипак заложивши сав свој углед као поглавар цркве доста је успео. У том послу много су му сметале црногорске потурице, па и сами поједини Црногорци јављајући његове намере Сулејман паши у Скадар. Млетачка република у овом :лу јако га је помагала, јер је желела да зме што више земаља од Турака на Приıју, као што Аустрија беше заузела у то

време доста земаља на Дрини, Морави, Нишави и Вардару.

После смрти Висарионове (1692) остала је владичанска столица на Цетињу празна а дужност владике вршио привремено цетињски игуман *Сава Очинић*, докле га не посвети за владику Новоме (1694) београдски митрополит Симеун и захумски Саватије по заповести патријарха Арсенија III. Сава је ускоро умро (1697).

IV

Срби под Турцима.

14. Срби за време највеће силе турске (1528—1557). — Пошто Турци освојише српске земље спојише их с осталим земљама турске царевине и поделише на *санџаке* (област под једним војводом) и *каделуке*. Већи део српских земаља припаде беглербеглуку румелиском а мањи босанском. Санџацима управљаху људи највећег поштовања и угледа, који су били особито вешти у војничким пословима. За владе султана Сулејмана Сјајног постојаше смедеревски санџак као засебна област, а Београд с Мачвом и Посављем опет засебан. Ова два санџака тек су се доцније спојила у *Београдски Пашалук*, који је стајао под беглербегом румелиским. Беглербег румелиски становао је у *Софији*.

Српски народ, у време највеће турске снаг који је становао у санџацима под управом ови

бегова, живео је расејан по селима и робовао Турцима. То је у исто време и најцрње доба у животу српскога народа, које траје скоро пуна два столећа. За то време Срби су проводили тежак живот сносећи многа зла и терете. У овом злом животу Србин се челичио, прекалио и спремио за нову борбу.

За то време, док су Срби робовали Турцима, има да се помену две знатније појаве, и то: *обнова Пећке Патријаршије* и *борба горских хајдука против Турака.*

15. Обнова Пећке Патријаршије (1557). После пада политичке самосталности Срби наскоро изгубе и црквену независност. Пећка Патријаршија потпаде под Охридску Архијепископију, те тако нестаде и последњега трага негдашњег самосталног живота српског народа. Скоро пуних стотину година управљаху српском црквом Грци владике, махом из Фанара у Цариграду. Они често за новац куповаху своје положаје, па кад долажаху на своје епархије наметаху на народ нову врсту данака. Србин у ово несрећно време робовања не могаше се ни крстити, ни венчати, ни сахранити докле не плати среброљубивом Грку владици.

Године 1557 јавио се у српском народу мудар и одважан човек, који процени прилике у рској царевини и хтеде колико толико помоћи бима под Турцима. То беше *Макарије*, брат аменитога *Мехмеда Соколовића,* великог ве-

зира турскога царства. Мехмеда су Турци као манастирског ђака одвели из манастира Милешеве и потурчили. Доцније, кад Мехмед као даровит државник дође за везира, поможе своjeм брату Макарију да добије од султана ферман и обнови Пећку Патријаршију. На тај начин самосталност српске цркве опет оживе. Многе цркве и манастири беху обновљени, многи нови подигнути. Макарије се стараше и о просвети српскога свештенства. Прича се да је тада постојала школа у *Ђаковици* за спрему свештеника и младих људи. Многи се калуђери стараху о штампању (од 1557—1574) књига за цркве, манастире и свештенике у *Скадру*, *Милешеви*, *Мркшиној цркви*, *Грачаници* и т. д.

Кад је призната самосталност српске цркве од стране турских султана уједно је признато и право, да сами управљају црквеним општинама и црквено-манастирским земљама. Султан Сулејман заповедио је: да се допусти манастирским заступницима да у име његово могу јахати коње и мазге, облачити своје разно одело, купити своје приходе од црквених и манастирских имања и народа и њима руковати. Осим тога Сулејман је наредио да се хришћанска вера слободно може исповедати и да нико не сме отимати како покретна тако и непокретна манастирска добра хришћанима.

Црквена власт пећкога патријарха прости рала се у ово доба и обухватала цркве и ма

настире свију српских покрајина у турској царевини, осим оних што остадоше под Охридском Архијепископијом.

Тако је Пећка Патријаршија као самостална српска црква сачувала у српском народу једини спомен некадање државне слободе. Патријаршија беше српском народу свето име и једина заштита како од Ислама тако и од других насртаја на српску народност и веру.

16. Хајдуци. — Међу Србима, што их притиште турска сила, било је доста, који не могаше сносити турска насиља ни прежалити изгубљену слободу, али којима беше драга постојбина, који су волели своју веру, којима су били мили гробови предака, те се не могаше одвојити од својега огњишта и народа. За то се латише оружја и побегоше гори у *хајдуке*, те се скупљаху у хајдучке чете. Из горе, у хајдучким четама, с оружјем у руци борише се против турскога насиља, бранећи образ свога народа, чувајући остатке светих споменика негдашње славе и величине свога народа. Број хајдука осветника растао је све више тако, да их највише беше у XVI и XVII столећу. У то доба не беше ни једне горе у српским крајевима, која није скривала у својим недрима по коју хајдучку дружину, која је пратила сваки турски покрет. С тога су они били ужас за Турке насилнике и угњетаче, јер их ништа није могло сачувати од хајдучке освете.

Хајдуци су се скупљали у чете, које су имале од 30—50 друга. Свака чета има свога *харамбашу,* кога сваки у дружини слуша без поговора. У чету се не прима нов друг, док се не покаже достојан, а то се чинило у првом сукобу, где се морао борити на најстрашнијем месту.

Волели су лепо и китњасто одело, оружје у злато и сребро обливено. Одело им је било од сукна, да се не цепа при верању по стенама и шуми а носили су га и од чохе везено срмом и жеженим златом, на прсима покривено сребрним токама. Били су то људи очврсли, брзи, ненадмашни у подношењу умора и оскудице, необично вешти у војном предузећу, хитри по стрменима и кршевима као козе. Непријатеље свога народа нападали су из заседа по друмовима, планинским тесницима и стазама. Плен су делили или остављали по пећинама. Кад наступи зима разилазили су се по зимовницима да презиме зиму, а кад гране пролеће, они су се опет састајали обично о Ђурђеву-дану („Ђурђев данак хајдучки састанак“).

Хајдуци су добро познавали све крајеве српске отаџбине. Они су држали везу између појединих покрајина. На данику певали су уз гусле српске песме и српске јунаке. Приповедали приче о својим старим друговима, о српским јунацима и српској прошлости, те се све

више одушевљавали и челичили за борбу и освету душманима свога народа.

Хајдука је било за све време турске управе, а највише у XVI и XVII столећу. Као чувене хајдуке и харамбаше помиње народна песма *Дебелић Новака, Старину Новака* (спаљен 1601 године), *Томића Мијата, Дели Радивоја, Костреш харамбашу, Малог Марјана* и *Радојицу, Старог Вујадина* и синове му *Вулића* и *Милића, Пециреп Лазара, Станка Сочивицу, Бају Николића-Пивљанина, харамбашу Лазу* и многе друге. Између осталих чувени су особито они, што покренуше устанак против Турака у Шумадији.

17. Опадање Турске и српски устанци. — Још у половини XVI столећа у целој Европи почело се веровати да ће турска сила скоро пропасти. Било је људи, који су прорицали да ће пропаст Турске бити баш 1595 године. Ово веровање добило је унеколико потврде кад савезна хришћанска војска победи Турску код *Лепанта* и разори јој флоту (1571). Па опет Турска беше још толико јака, да се могла хватати у коштац не само с појединим државама европским већ и са савезом европским. Европске државе почињу баш у ово време тражити њено пријатељство и савез с једне стране, а са друге проносити мисао о хришћанском савезу против Турака и прогонству њиховом из Европе.

Било је људи, који су долазили међу Србе, и користећи се њиховом мржњом према Турцима, говорили о хришћанском савезу и прогонству Турака; подстицали народ и узнемиривали духове. У то време жеља појединих подстрекача беше да се српским народом послуже само као згодним оружјем против Турака, а не да га ослободе. У то доба пећки патријарх беше *Јован II.* (1572—1614), човек врло жив, који је такође мислио да ће се српски народ ослободити помоћу са стране. Како се приближиваше она година, када је, по прорицању, требала да пропадне турска сила, то су духови у српском народу били све више узбуђени. Ово узбуђење дође до врхунца кад под Сиском (1593) пропаде босанска војска под предводништвом Хасан паше Предојевића. У боју пропадоше многи прваци. Између њих и сам Хасан паша и два султанова сестрића. Овај пораз турске војске под Сиском јако је дирнуо Порту и она одмах објави рат Аустрији. У почетку рата Аустрија беше сама, али папа рађаше на савезу између Аустрије, Влашке, Молдавске, Пољске и Русије. Многи људи беху послани међу Србе и Арбанасе да их покрену против Турака. Таки изасланици дођу и код пећког патријарха Јована, те се неки живљи покрети опажаху у срцу српскога народа, у средини старе српске државе. Међутим турску војску против Аустрије предводио је Синан паша. О

у почетку јесени (1593) имађаше успеха, али пред Митров-дан повуче се на зимовање у Београд. При повлачењу распуштена турска војска опусти и опљачка све крајеве куда прође. За време бављења Синанова у Београду, Аустрија учини неке успехе против Турака; ти успеси увеличани и окићени, разнеше се по српском народу, те Срби мишљаху да је куцнуо час ослобођења.

Турци, да би заплашили Србе, дохвате им највећу светињу из Милешеве, узму мошти *Светога Саве,* донесу на Врачар код Београда и спале (27 априла 1594). Ово је био јак и тежак удар за цео српски народ, нарочито за онај део Срба, који беше у близини ратишта, те је много страдао. Срби у Банату трпећи од Турака свакојака насиља, раздражени спаљивањем свога светитеља, а непрестано подстицани са стране, дигну устанак против Турака. Устанак плану под предвођењем *Ђурђа,* војводе *Саве Велимировића* и владике *Тодора.* У почетку устаници имадоше успеха, али како се надаху помоћи са стране, па ова не дође, они почеше малаксавати. Како српске чете не беху уређене, не имађаху војничке стеге и реда, то их Турци победе прво код *Бечкерека;* они се онда прикупе код Темишвра, потраже помоћи од ердељског кнеза (Жигмунда Баторија), али им је овај не посла, те их Турци победе и пред Темишваром. Устанак се пренесе

на десну обалу Дунава и устаници допру до Ждрела, али усташе нико не потпоможе и устанак би угушен. Многи Срби пострадаше, а неки испред турске сабље избегну у Ердељ и насели се око *Београда, Сибиња* и других градова. Владику Тодора ухвате Турци и жива одеру.

У време овога ратовања турског у Угарској, Ердељу, Влашкој и Молдавији (1593 — 1602) покушаше Срби још једним устанком. Године 1597 диже устанак војвода Грдан у *Никшићу*. Он прикупи око себе *Дробњаке, Пивљане* и *Никшиће*. До одсудног боја дође на *Гатачком Пољу*, где устаници буду потучени. Грдан побегне, а кад дође *Ахмед паша хадум*, он се измири са њим и опет остане кнез у Никшићу. Грдан је покушао још једном, али и тај покушај остаде без успеха.

Турци су уништили ове устанке српске с тога, што још не беше сазрела мисао међу Србима о правом ослобођењу и стварању српске самосталне државе. Срби се нису много уздали у своју снагу, већ су много полагали на туђу помоћ, која је остала само пусто обећање.

У свима крајевима, где се дизаху устанци крајем XVI и почетком XVII столећа, Срби су скупо плаћали те покушаје за ослобођење и наде на туђина. Турци у крајевима, где угушише устанке, попалише села и градове, цркве опустошише света места оскрнавише и ископаше. Народ мучише најтежим мукама. Једне свлачише и

голе тукоше, друге бацаху под сабљу и пред куршуме, треће везиваху коњима за репове. Брда, поља и долине беху покривени онакаженим телима. Многе одвођаху у туђу земљу растављајући друга од друга, брата од брата сина од оца и матер од сина.

Ове покушаје за устанак скупо је платио и тадашњи патријарх пећки Јован, јер га Турци одведоше у Цариград где и умре (1614 год.).

Српски устанци не успеше, јер се још међу Србима не беше јавило људи, који би потпуно схватили мисао о ослобођењу и употребили народну снагу на стварање самосталне државе.

18. Опсада Беча. — Гроф Ђорђе Бранковић. После мира између Турака и Хришћана (1606) Аустрија се уплете у тридесето-годишњу војну (1618—1648) и Срби јој морадоше помагати. Нарочито се одликоваху код Липиске, Будишина и Лицена. Турска за време овога рата беше занета својим домаћим невољама, те се не могаше користити, а у Цариграду не беше ни даровитих султана ни заузимљивих великих везира. Почетком друге половине XVII столећа јављају се два знаменита велика везира из породице *Ћуприлића.* Отац *Мухамед* и син *Ахмет* заузеше се, да поврате ред и углед у Турској. За везирства *Ахмета Ћуприлића* дође опет до ата између Аустрије и Турске. Сам Ахмет поеде војску, али у битци код *Светог-Готхорда,* радића у Угарској, на горњем току реке Раба)

гроф *Монтекукули* тако потуче турску војску, да остаде десет хиљада мртвих на бојишту а сам везир једва се спасе бегством.

После овога Турци освоје Крит, те се Турцима у неколико врати храброст. У Цариграду се јави ратоборна струја, која жељаше да се иде на сам Беч. Велики везир *Кара-Мустафа* поведе велику војску (око 200.000) на север. Дође под сам Беч и опседе га, али га не могаше заузети, јер Бечу брзо дође у помоћ пољски краљ *Јован Собјески,* те у друштву с немачком војском одбију Турке од Беча (1683 године).

Српски народ за време ове војне претрпео је многа насиља од турске војске, која се кретала Бечу, а још више кад побеђена бегаше натраг. Док су Турци, потучени под Бечом, уступали све даље на југ, Срби су листом устајали и борили се уз аустријску војску тако, да Немци очисте брзо од Турака целу Угарску (осим Баната) Славонију и Хрватску. Што се више хришћанска и српска војска приближавала Србији, то је број српских бораца у царској војсци бивао све већи. Са тако ојачаном војском, помогнути од Срба, уђоше Немци у Србију и Босну. У Србији освојише *Београд, Смедерево, Шабац, Голубац* и друге градове, и дођу до *Јагодине* (1688 год.). У Босни допру до *Сарајева* и *Зворника.*

На лето (1689) војна се и даље настави. Како у то доба Немци имађаху борбе и са Фран-

цузима, те не имајући доста своје војске за борбу, позову прокламацијама Србе да се дигну и уз њих бију с Турцима. Срби долажаху хиљадама и уз немачку војску храбро се борише. Главна војска немачка уз помоћ Срба била је стигла до *Ниша*, ту се раздели на двоје. Једна пође Видину, под главним војводом а друга се крене југозападу. Она војска што оде Видину, заузме *Фетислам* и Видин, а ова друга *Прокупље*, *Лесковац*, *Приштину*, па уз помоћ главног харамбаше хајдучкога *Карпоша* продре кроз клисуру тврда *Качаника* и освоји *Скопље*.

Српски се народ толико одушеви овим напредовањем немачке војске, те мишљаше да је дошао дан пропасти турске силе, па листом устајаше против Турака. Што је год било дорасло за борбу то главни војвода (маркгроф Лудвик Баденски) прими у *добровољце;* а што не беше за борбу то војвода пребациваше преко Саве, те њима насељаваше Славонију, која бејаше опустела.

Немачку војску дочека радо и патријарх пећки *Арсеније III*, јер се он још раније тајно договарао са *Ђорђем Бранковићем*, и радио на подизању народа на устанак, а и како не би, кад она носаше, по прокламацији маркгрофа, *ском народу слободу и нов живот!*

Међутим у позну јесен поче се ова јужна немачка војска враћати од Скопља, пошто спали

ову варош. У Качанику остави Карпоша да чува клисуру. Војска се немачка врати у Ниш пошто јој умре војвода *Пиколоминије* у Призрену. Њој буде постављен други за војводу. Овај беше надувен и суров, напусти војску, која поче да пљачка и отима, те тиме тако озлоједи Србе и српске добровољце, да их не разликоваху од Турака. Мало по мало пе се ова озлојеђеност обрте у мржњу. Срби једва дочекају кад дође војсци поменути *Ђорђе Бранковић*. Њему је цар Леопод дао баронство (1683), затим га начини грофом и у повељи, којом јо то извршио, назове га деспотом српског народа (1688). Овим је цар желео придобити Србе да се боре против Турака, као оно угарски краљ Матија пре 200 година. Кад Ђорђе Бранковић пође српској војсци, разашље писма по Србији, позивајући српски народ да се лати оружја и похита њему као српском деспоту, Народ, сит немачке охолости, почео је врвети гомилама Ђорђу, верујући да ће се заиста ослободити. Прешавши у Србију састане се у манастиру Туману с патријархом Арсенијем, те се договоре о раду на ослобођењу народа. Народ се надао, да ће се не само ослободити Турака већ да ће створити и своју државу па Ђорђа призна за деспота и будућег владаоца. Те над- своје народ није крио, већ их је јавно исказ вао, а то ја било баш оно, што нису хте Немци. На заповест из Беча војвода (Лудв.

Баденски) домами Ђорђа у табор код *Кладова*, па га неко време задржи, за тим пошље у *Оршаву* у затвор, одатле у *Сибињ*, из Сибиња у Беч, а најпосле из Беча преведу га у чешки град *Хеб* (Егар), где је тамновао до смрти своје (1711). У сужањству Ђорђеву народ је гледао превару од стране Немаца, а у слободи, коју им пружаху Немци само *промену господара*. Стога се Срби више не хтедоше онако храбро и одушевљено борити као пре, јер беху обманути у својим надама.

19. Патријарх Арсеније Чарнојевић и велика сеоба Срба (1690). У време овога рата Немаца с Турцима сеђаше на столици пећког патријарха поменути *Арсеније III Чарнојевић* (1676—1690). Њему као старешини српскога народа беше дужност да се брине о опстанку српског народа. Стога се и он одушевљавао надом на ослобођење свога народа, те је и сам припремао народ на борбу, а кад немачка војска дође до Ниша, Приштине и Скопља он је, на позив војвода да Срби устају против Турака, покретао и саветовао Србе да устају. Доцније, вративши се из Београда у Пећ, после састанка са грофом Ђорђем Бранковићем, почео је још јаче радити на дизању народа против Турака. Кад се немачка војска поче повлачити натраг бојећи се турске војске, то се и Срби усташи поčеше повлачити уз ову војску. У почетку су

Немци обмањивали Србе да се повлаче само привремено до Јагодине, али кад је ратни савет решио да се оступа, српски се народ пренерази. После толиких напора, после толике проливене крви, после разореног огњишта, место жељене слободе опет ропство, ропство са свирепом осветом, коју носе собом Турци! Како Арсеније као старешина цркве и сарадник на устанку, беше озлоглашен код Турака, то се и сам мораде повлачити уз туђинску војску с многим народом. Крајеви око *Призрена, Пећи, Ђаковице, Плава, Новога Пазара, Белог Поља, Вучитрна, Косова* и *Мораве,* опустеше јер се народ исели. Највећи део узмаче уз аустријску војску заједно са својим црквеним поглаваром Арсенијем III, с намером да се врати на своје огњиште чим цар Леополд потисне Турке. У Београду и око Београда подуже се задржа ова маса српског народа надајући се скором повратку на своје огњиште. Прилике се у Аустрији променише. Турци са силном војском напредоваху, те Арсеније III Чарнојевић мораде прећи с оне стране Саве и Дунава на угарско земљиште и превести преко 37.000 породица српских, која беху оставиле своја огњишта у *Повардарју, Подримљу, Косову, Горњој Морави* и *Тимоку.* Ове породице српске населе се по Срему, Славонији, Банату и Бачкој, неке одоше чак око Будима и Сент-Андрије. Том приликом избегоше и калуђери из манастира Раванице и

понеше собом мошти светог Кнеза Лазара. Арсеније се привремено настани у Сент-Андрији с владикама и многим калуђерима.

У поменутим крајевима, које оставише српске породице, било је још српског народа, који не хтеде да се сели, већ се повуче у збегове, али Турци разјарени на Србе због њиховог ратовања уз Немце, попалише и опленише све што се могло пленити и палити. Поробише све цркве, разорише манастире, вароши и села опленише а нека са свим сагореше. Становништво, што паде шака Турцима и Татарима би одведено у ропство. Услед овога исељавања, робљења и пустошења поменути предели (особито околина Ђаковице, Пећи, Плава, Вучитрна и Косова), осташе готово пусти, те их доцније населише туђинци, са којима остатак Срба и данас води борбу старајући се да очува веру и народност.

V

Срби у Угарској до карловачког мира.

20. Јован Монастерлија. — Чим се Срби настанише у земљама под аустриском круном, потражише да им се пусти из затвора гроф Ђорђе Бранковић. На молбе Немци им одговоре, да се Ђорђе не може пустити из затвора и ако није крив, јер то државни разлог захтева. Да Србе не би одбио од себе, Леополд при-

зна власт српског црквеног поглавара, а на њихове молбе одобри, те на место Ђорђа изберу себи за војводу *Јована Монастерлију*. Бечки двор пристаде али Јована не постави за војводу, већ за подвојводу. Од тада су Срби непрестано ратовали уз царску војску против Турака и одликовали се у многим бојевима, нарочито у боју код *Сланкамена* (1691), где је Јован Монастерлија са 10000 Срба други дан решио битку ударивши изненада с леђа Турцима на Михаљевачком пољу. Сами Срби запленише 34 заставе и 11 топова. На бојном пољу оста мртав велики везир, јаничар-ага, осамнаест паша и 2.000 турских војника. Исто тако храбри показали су се Срби и код Варадина, где су отели од Турака преко 20 лађа са храном и ратном опремом (1694). За тим код Сенте (1697), где царском војском заповедаше кнез Јевђеније Савојски.

Према Србима цар беше расположен, јер му брањаху царевину на доњем Дунаву од Турака, докле његова војска ратоваше на Рајни против Француске.

У оваким приликама Срби добише многе повластице и слободе, које су вределе, док су Срби ратовали. Чим је настао мир мало је ко гледао на ове повластице, а Србе су чешће пута љуто гонили, остављајући их на милост маџарским баронима, римским свештеницима и језуитима, који их гонише исто као и Турци.

Кад се између Турске и Немачке закључи мир у *Карловцима* (почетком 1699 године) остаде Турцима доњи Срем, Банат и све српске земље јужно од Саве и Дунава.

VI

Преглед културног стања Срба у XVI и XVII столећу.

I

Срби у Угарској.

21. **Опште културно стање.** — Онде, где су поља служила за ратишта, где је земља непрестано човечјом крвљу заливена, где су њиве разношене коњским копитама и гнојене људским лешевима, где су шуме често обавијане облацима топовског и пушчаног дима, где су се села небројено пута претварала у згаришта, не цвета она страна народнога живота, у којој се огледа његова душевна снага, која се обележава именом култура. Ту се народ држећи непрестано пушку и нож, одвикава од рада и готов је да живи од плена. У њему се развијају особине, које показују дивљу снагу, које теже простом и једностраном животу. Такав је био живот међу Србима у Угарској. Кроз оба столећа они нису смирили, нису успели да заснују ни ално огњиште а камо ли да развију дарове оје душевне снаге. Стога је душевни живот

међу Србима у Угарској за прве две стотине година био врло оскудан и прост. Просвећењу народа и развитку образованости сметаше и оно уређење Војничке Крајине, којој беше задатак да брани са југа аустриску царевину од напада Турака.

22. **Црквени живот и просвета.** — Повлачењем српскога народа сеобом од југа северу, повлаче се у неколико и његова просветна средишта. У целом средњем веку манастири су једина средишта где се неговала књига и одакле се ширила просвета. Калуђери и свештеници беху опет једини људи, који су имали нешто знања и могли друге поучити и упутити.

Најглавније средиште, где се склонила српска просвета међу Србима у Угарској за првих двеста година, јесте *Фрушка Гора* са манастирима, што подигоше деспоти српски, који владаху под угарским краљевима. Од фрушкогорских манастира беху чувени *Крушедол,* задужбина Максима владике, за тим *Шишатовац, Привина Глава, Фенек, Јазак, Бешеново, Хопово, Раковац* и многи други.

Ови су манастири служили као средишта верскога живота, а калуђери њихови вршили су дужности мирских свештеника, кад ових није било; поучавали народ у вери и учили га књизи; писали су руком књиге, које су биле потребн за цркве и манастире и бранили народ од на сртаја свештеника туђих вера.

У почетку црквена управа над Сремом и Београдом беше у рукама Максима владике. Кад Турци освојише Хрватску и Угарску до иза Будима, и кад се обнови Пећка Патријаршија, то се власт пећких патријараха распростре и на ове крајеве. Патријарх Макарије и његови наследвици у црквеној управи заснују епископије у Пожези, Печују, Будиму, Темишвару, Бечкереку и Липову. Било их је и по другим местима, али је доцније утврђен број епархија.

Још од самога доласка Срба у ове крајеве католички свештеници ишли су на то да их покатоличе или поунијате, те је услед тога дошло до великих гоњења и раздора. Срби сад имађаху да се боре с једне стране против Турака да очувају своје огњиште, а с друге против фратора и језуита да очувају веру своју. У овој тешкој двострукој борби Срби су у Угарској успели да очувају веру својих предака, српско име, српски језик и своје обичаје, што им је све доцније послужило као основ за развитак народне свести.

23. **Економско стање.** — Како се Срби доселише из земље, коју им Турци притискоше а дођоше опет у крајеве, који беху пусти, то им у почетку и економско стање беше слабо. Живело се понајвише од *сточарства,* јер то је благо, које је најлакше било чувати од енадних напада непријатељских. Није се глео на расу стоке већ само на број. Стока,

коју неговаху у Војничкој Крајини, дотерана је из Босне, одакле су и људи понајвише избегли од Турака. У кршним крајевима највише су гајене козе, а у мочарним пределима посавске крајине неговане су свиње. Гајење говеди било је само за домаћу потребу. Неговано је и пчеларство на више места али без икакве умешности.

Земљорадња такође била је на врло ниском ступњу. Богате равнице у Посавини, између Муре и Драве, око Дунава и других река слабо беху обрађене. Жита се сејало само онолико, колико је било потребно за хлеб. Справе за обраду земље биле су просте, првобитне и тешке; кола неокована, без каната, већ са плетарима. У вараждинској области почела се земља боље обрађивати. Тамо се већ за цара Максмилијана II (1564—1570) почео сејати дуван а 1612 први пут је засејан кукуруз. Одатле су се ова два усева почела ширити међу Србима и по другим крајевима. *Злато* се испирало на Драви у Вараждинској Крајини.

Одело је спремано у задрузи. Женскиње је прело вуну и кудељу и од пређе спремало платно и сукно, од чега су кројили одело. И ова домаћа индустрија била је на врло ниском ступњу.

Трговина је такође била неразвијена, једва је била прекорачила онај ступањ, где се мења роба за робу. Најживља трговачка средишта беху градови: Сењ, Карловац и Костајница. У

ове крајеве врло често долажаху Цинцари и српски трговци из Турске, те своје еспапе мењаху за жито и другу сировину. Сењ се одликовао трговином са сољу. Најглавнијег услова за трговину није било, нису имали добрих путова.

Велико је богаство лежало у шумама али њом се за трговину нико није користио, осим што је употребљавана за грађевину кућа, справа и за огрев. Али шума им је добро служила за одбрану од непријатеља, за заседе и засеке.

Данака и терета у почетку није било. Насељени Срби основавши прве три капетаније (копривничку, крижевачку и иваничку) беху за двадесет година ослобођени свију данака и терета. Исто тако беше им признато да могу уживати сву пљачку, коју отму од Турака, осим случаја кад су крајишници под царском платом. Онда су једну трећину плена давали царској благајници. Слободни су били од царине само за оно, што им је требало за домаћу потребу. Нарочито је био бесплатан увоз соли.

Доцније, кад се развише верска гоњења, католичко свештенство нагна насељенике и њихове потомке да им плаћају десетак, али су ...није и од овога ослобођени.

...4. **Домаће уређење.** — Први насељеници, ...чито они у жумберачкој области, у почетку

живише под својим кнезовима, које сами слободно бираху. Они не могоше одржати насељенике у оном реду и строгости, како се то тражило у немачкој држави, стога им још немачки цар Карло V даде капетана (1540). Од тада унутрашње уређење добија све више војничко обележје, докле није уређењем *Војничке Крајине* (1578) са свим отела маха војна управа са правом војном дисциплином и војним судом. У свакој области био је по један војни потпуковник, као главни заповедник. Он је имао поред себе војног благајника, комесара за храну, војног повереника и писара. Народ, који не беше у војничкој служби, беше потчињен кнезовима, који стајаху у свакој капетанији под једним оборкнезом.

II
Срби у Далмацији.

25. **Дубровник.** — Од свију места у Далмацији у току XVI и XVII столећа најкултурнији беше Дубровник. У њему за време поменута два столећа на високом ступњу стајаше индустрија, трговина и књижевност.

Државно уређење Дубровника. — У ово доба Дубровник беше племићска (аристоткратска) република, која је својим уређењем личила на млетачку републику. Најглавније државне уредбе у Дубровнику беху *сабор, велико и ма.*

веће и *умољено веће*, а најглавнија званична лица беху: *кнез, судије, протовистијари* и *парци*.

а) *Сабор* или *скуиштпна* састајаше се кад год се потреба укаже и он престављаше целу општину. На њ долажаху кнез, судије, сви чланови већа, остала властела и сва општина од „мала до велика“. Али мало по мало па сабор или скупштина целога града губи свој значај и крајем XV столећа замењује га:

б) *Велико веће,* састављено од великих племића, који су напунили 18 година. Оно је имало право да издаје законе, да одређује намете; имало је право живота и смрти, рата и мира, врховног суда и највиших решења, право да бира кнеза и друге више часнике републике.

в) *Мало веће* беше стална установа, која је радила са кнезом и надгледала све његове послове.

г) *Умољено веће* састојала се из 45 доживотних чланова и имало је велику власт, која се скоро мерила са оном, коју имађаше велико веће.

Властела се дубровачка делила на велику и малу а први часник у дубровачкој републици беше:

Кнез. Он је био изборан; био је дужан положити заклетву да ће штитити права и слоу дубровачке републике. Присуствује веливећу, сазива седнице већа и распушта, чува авни печат и градске кључеве, и има право

суда. У почетку је биран на две године, доцније на једну. У време, о коме је говор, рок кнежеве службе скраћен је на шест месеци, а после на један месец.

Парци долазе међу најзнатније чиновнике општине. Они су имали дужност надзора, те су стога имали јак утицај на јаван рад овога града. Надзиравали су рад малога већа и судија. Беху јавни тужиоци и правобраниоци. Делили су се на градске и општинске. За град двојица, за жупе тројица.

Вистијари или *протовистијари* беху они, којима беше дужност руковати благајницом општинском.

Приставии су била помоћна лица судска и управина. Сазивали су народ на збор и објављивали законе и друге наредбе.

За *јавну заштиту и сигурност* имали су *исправнике,* који су надгледали мере и продају жива мала; *ноћну господу*, која је ноћу пазила на град и обилазила утврђења; *масијере*, који су водили надзор над општинским амбарима и т.д.

За развитак своје трговине имали су доста бродова, а Дубровчани беху одлични морнари. Вели се, да су дубровачки морнари пратили Колумба, кад је открио Америку. Трговина дубровачка и бродарство тако цветаху у оно доба, да даваху годишњи приход од 3,725.000 гроша. У Дубровник се увозило све, што је потребно за живот и то: жито, мед, стока, др-

венарија и јапија, разни метали, риба, катран, коже, вуна и т. д. Извожена су: памучна, свилена и вунена ткива, со и стаклено посуђе сувим, а морем злато, сребро, олово, восак, прерађена кожа, платно, корали и т. д.

Дубровчани развијаху своју трговину склапањем трговачких уговора и оснивањем трговачких насеобина. Дубровачко сукно беше тако чувено, да га тражаху француски краљеви. Исто тако биле су им чувене и фабрике за свилу.

Науке и уметности. — Чим се јави живљи покрет за препорођај науке и уметности на Западу, јави се жива струја и у Дубровнику. У њему се појавише многи научници сваке врсте (богослови, историци математичари и т. д.). Исто тако јави се и славних песника, који певаху на српском и латинском језику, те прославише и себе и свој град. Од научара чувен је математичар *Марин Геталдић*, а од песника *Гундулић* и сестрић му *Ђоно Палмотић.* Дубровник је имао и чувених филолога и историка.

III

Срби у Црној Гори.

26. **Племенско уређење**. — С пропашћу српског самосталног живота пропале су и многе средњевековне установе, које су завели српски владаоци угледајући се на Византију и друге околне државе. Стога народ у неким крајевима старе српске државе пригрли првобитно уре-

ђење, које му не беху сасвим уништиле средњевековне установе. Тако у Црној Гори разви се племенски живот. Цела Црна Гора беше раздељена на племена (напр. Хераковићи, Његуши, Пророковићи, Цуци, Озринићи и друга). Свако племе делило се на *братства*, а братства се дељаху на породице. Свако племе имало је од најстаријега времена својега кнеза или војводу, а нека су имала и једно и друго. Војводство је било наследно с оца на сина; кад војвода не би имао порода, онда је војводство прелазило на побочну линију у истом племену. Племена нису имала вавести о општој заједници, већ су се често свађала и међусобно крвила.

Кад су ратовали против Турака, као заједничкога непријатеља, онда су хватали веру и мирили се, те су заједнички ишли у бој против Турака. И у овој прилици сви саплеменици једнога племена сачињавали су једну целину, друго племе другу и т. д., а старешина сваког племена у рату био је његов војвода. Мања војна одељења била су братства. Чим је рат престајао њихове су распре опет настајале.

Ове заваде између племена највише су потицале из *крвне освете*. Ако неко из једног племена убије човека из другог племена, онда је сваки члан тога племена сматрао за дужност да се освети на ма којем члану онога племена, из којега је убица. С овом крвном осветом ишло се дотле, да су се поједина племена међу

собом затирала. Овој крвавој распри стајало се на пут само *миром ради мртве главе*. Обично се искупи што више чланова из племена, одакле је убица па, пошто ухвате *веру*, иду недељом те моле домаћина куће, из које је убијени, да се мире. Долазе неколико пута и куме га Богом и светим Јованом, док не пристане на мир. Затим се одреде 24 човека (кмета), који ће утврдити дан кад ће пресудити и одредити крвнину.

Суђење код Црногораца у оно време такође је било племенско. Судије бираше сам народ, и то свако племе за се. Судија из једнога племена није могао судити члану другога племена. Судије су биране сваке године на племенском збору. Њих је било 6, или 12, или 24. Судили су заједно с кнезом или војводом. Звали су се *добри људи*, а судили су под отвореним небом по обичајима. Писаних закона није било.

Телесне казне није било, већ су за преступе плаћали војводи, који је надокнађавао учињену штету, а што претекне задржавао је себи и судијама за труд око суђења.

Глоба се плаћала у новцу, ако овога осуђени није имао онда у стоци, оружју, токама и т. д.

Црква и просвета — Српска црква у Црној Гори стојала је под цетињским владикама, који долазили непрекидно један за другим. Били из разних братстава. Ове владике (доцније ітрополити) биле су једина веза између поје-

диних црногорских племена. Владике су понекад успевали својим црквеним и верским угледом да их измире, а понекад и своју власт да истакну изнад власти појединих племенских војвода. Али то је било за кратко време, па су опет Црногорци живели по своме старом обичају.

Највиша власт састојала се у збору племенских старешина и владике. Решења овога збора вредила су за сва племена све до владике *Висариона* и *Данила*.

У Црној Гори, на Ободу поникла је прва српска штампарија, то најјаче оруђе за ширење просвете. Она је ту само тренутно синула па се угасила оставивши за собом трага у неколико штампаних књига. Манастири су и овде остали као једини чувари просвете и расадници писмености. Али на жалост у манастире је ишао да учи само онај, који је мислио да буде поп и калуђер. Црногорац је мислио да само владике, калуђери и попови треба књиге да читају. Школе по манастирима нису биле уређене. Ђак је књигу учио, калуђера послуживао и чувао манастирска говеда. Ни часови нису били одређени. Лети је ђак учио кад није имао другога посла, и то где год у башти или шуми око манастира, а зими у кухини (мађупници) поред ватре. Онај, који научи да чита црквене књиге и да пише црквеним словима,

био је већ научен и могао се закалуђерити или запопити.

Просвета је у оно доба била у Црној Гори као и по другим крајевима Српства на врло ниском ступњу. Како је земља кршевита, то није било боље од просвете ни *економско стање*. Срећан је био онај Црногорац, који је могао имати преко целе године хране. Више се пажње поклањало сточарству, особито *овцама* и *козама*. Бели смок и овчје месо с хлебом беху Црногорцу најбоља храна.

IV
Срби под Турцима.

27. **Спахије и спахилуци.** — Прича се да је још Мурат I (косовски) завео обичај, да се земља, сабљом отета од иноверника, дели на троје тако, да један део припада џамијама и другим добротворним установама, и то се зваху *вакупска добра;* други део припадао је султану, и то је *хасовина* (владалачка баштина); а трећи део освојене земље даван је војницима, који су се у војни одликовали, и другим верним слугама султановим. Ове земље, што их слуге султанове и војници добиваху, називаху се *зијамети* и *тимари* (војничка добра у турском царству).

Зијамети су баштине, које даваху годишње прихода од 20.000 до 99.999 аспри; а тимари су баштине, које дају до 20.000 аспри годишњег прихода. Имања, која су давала веће приходе

од зијамета (то јест преко 99.999 аспри), зваху се *малиħане* (од ове турске речи *малик* или *милк* постала је наша: миљкови).

Они баштиници, који су имали зијамете, звали су се *зијаметлије,* а они пак, који су имали тимаре, *тимариоти.* Једни и други зваху се заједничким именом *спахије* а земље *спахилуци*. Дужности ових спахија беху разне. Тако је спахија зијаметлија био дужан на сваких 5.000 аспри повести по једног војника цару на војску о свом трошку и својој опреми; тимариот спахија опет на сваких 3.000 аспри прихода по једнога. Спахије једнога краја скупљале су се у *алаје* под заповедништвом једнога *алај-бега* (пуковника). Алај-бези једнога санџака добиваху заповести од својега *санџак-бега*, а санџак-бегови ови од свога беглербега (управник области). Врховна команда била је у рукама великог везира царства или у нарочито наименованог *сераскера* (сер' аскер, главни заповедник над војском).

28. **Судство и полиција.** — У почетку турске владе у српским земљама суђење беше доста добро уређено. Судило се по Корану. Правосуђе беше у рукама кадија (од турске речи кази, судија), сваки кадија суђаше у једном кадилуку. Кадије беху под великим кадијом, који беше у Цариграду. Кадија се по некад обраћа за мишљење *муфтији* (м'фти, поглавар закона), а бива да и муфтија суди. У почетку турске управе много се пазило на праведно

суђење. „Кад се правда изрече, треба да се изрече тако, да сиромаси не морају сумњати у судијину правичност, а награду за овај посао, наћи ће судија код Свевишњега". — Војне судије зваху се *кадиаскерс* (од кази, судија аскерс — војска — а зваху се и кади-лешкер, војни судија). *Полицијску службу* вршили су *муселими*, који, као срески начелници, извршиваху оно што кадије пресуде. Исто тако беху полицијски чиновници и *субаше*, који су живели по селима и вршили полицијску службу. Ни кадије ни муселими не имађаху плате, већ су своје положаје закупљивали па су се после старали, да живе од судских такса и глобе, а доцније и од мита, те тако у позније време правда беше на страни онога, који боље плати и подмити.

29. **Становништво у српским земљама за владе Турака.** — По освојењу српских земаља, особито Босне и Херцеговине, многи се Срби истурчише, примивши Ислам да би сачували своје баштине, а многи остадоше у прадедовској вери. Тако се српски народ у свима српским земљама подели на становништво *правоверно* или *мусломане* и *неверничко* или *рају* (робље). Како Турци не чинише разлику по крви, језику и народности, то се много пазило на разлику по вери. Стога и делимо Србе у турској царевини на *Србе мусломане* и *Србе хришћане*.

Срби мусломани. — Они Срби, што се од-

рекоше Хришћанства и примише Ислам, потпуно се изједначише у правима с Турцима Османлијама. Највише Срба прими веру Мухамедову у Босни и Херцеговини. Од ових један део раније припадаше богомилима, па гоњени од папе и Маџара прелажаху у католиштво. Стога им и сад не беше тешко оставити ону веру, коју им силом наметнуше, а примити под притиском другу, коју намећу освајачи. Ови Срби примивши Ислам, сасвим се одвојише од свога народа и придружише освајачима, те Србе хришћане подједнако гонише, чим би ови што предузели против освајача. Они се називаху Турцима, ма да говораху српски и са Османлијама ништа заједничког не имађаху до вере. Зато су православни непрестано војевали против своје браће мусломана. Исто су тако опет Срби муслимани војевали против сваког покушаја Срба хришћана кад год ови хтедоше повратити слободу и политичку независност.

Ови Срби, кад се истурчише, или добише од султана земље на доживотно уживање (проније турског царства), или као властела задржаше своје баштине. Тако постајаху спахије, које беху дужне бранити царевину. Кад би они помрли, спахилуци прелажаху опет у царске руке, и он их је после давао коме је хтео. Ово није могло бити само са старом властелом, која је и пре промене вере имала баштине.

Овакве властеле по највише беше у Босни и Херцеговини.

Срби хритћани. — Остало становништво, које не хтеде оставити хришћанску веру, Турци назваше *неверницима* или *ђаурима* (од речи *ћафир*, кривоверац, јеретик). Све то скупа зваше се *раја*, која имађаше само дужности, а готово никаквих права. Раја се у свему морала разликовати од муслимана. Није смела носити одело ни по вредности ни по боји, какво носе муслимани; није смела јахати коње ни камиле већ магарце и мазге; није смела јавно пити вино нити јести свињско месо; није смела носити оружја, ни подизати лепих кућа. Нико није смео наружити Коран, Пророка, ни псовати Ислам; нико није смео одвраћати муслимана од праве вере ни оженити се муслиманком, нити давати какве помоћи непријатељима. Занатима и трговином могли су се занимати само они неверници, који су становали по варошима. Остали су хришћани морали живети по селима на спахилуцима те обрађивати земљу својим господарима. Поред тога морали су сносити све остале терете и државне данке осем војне обавезе, али зато су се морали откупљивати данком у новцу, који се звао *војница*. Па опет беху изложени разном насиљу и безакоњу појединих насилника, не смејући се тужити неправедном и подмитљивом суду („кадија те тужи, кадија ти суди!“).

Оно што је Србима хришћанима било после народности и језика најмилије, Турци су највише гонили и исмејавали, а то је вера. Ова насиља против вере Србима нису долазила од највиших власти, већ од појединих насилника и нижих власти. Шта више султани су више пута издавали фермане, којима се забрањивало дирати хришћанима у веру и цркву, али то не слушаху ниже власти, особито у доцније доба, кад се управа турске царевине беше изопачила и покварила, а власници и судије постали пристрасни и подмитљиви у толикој мери, да хришћанин не могаше нигде наћи законске заштите и правде на суду, па ма колико плаћао и ма како се правдао.

Цркве и манастире Турци порушише и претворише у џамије или од њих направише коњушнице и менажерије, у којима држаху зверове у ланце повезане; или их разорише, па од камења разорених цркава и манастира правише *безистане* (тргове сводом покривене), *каравансераје* (механе за путнике), *ханове* и *бање*.

Звона поскидаше са цркава и манастира, разлупаше и претопише у топове и кумбаре, ђулета и синџире, те њима тукоше и разгонише рају, кад би ова, овако угњетана, зажелела слободе.

Свештеника беше мало. Они горе живљаху него паства њихова, јер им се насилници ругаху од сваке руке. И кад их заробе, најгора

их судба чекаше, јер их нико не хтеде купити. Живот им је био горак. Од цркве не имађаху ништа, већ живљаху од поклона, што их празником и недељом добију од бедне пастве своје; или секоше дрва по шуми и на магарцима доносише у варош те, идући од улице до улице, продаваху и од тога живљаху. Носили су се као и остали сељаци или варошани. Њихова спрема и наука није била велика. Знали су литургију, крстити и венчати, опојати и молитву очитати, па и то су муком научили по забаченим и опалим манастирима.

Ови сиромашни и слабо спремни свештеници опет беху чврсти у вери својој као камен тврди. Трпећи сиротињу, исмевања и насиља, која су им чињена од стране насилника и осионих Турака, стараху се да одбију све нападе од вере и цркве. За такав светао свој рад често су плаћали животом на кољу, на вешалима или су умирали оковани по тавницама, у најстрашнијим мукама.

30. **Село и задруга**. — Од свију установа, што их Срби имадоше пре навале Турака, остадоше им само две, а то су село и задруга. Турцима је доста било што су Србе подчинили и створили од њих рају, а у управу села и задруге нису се мешали. Ако су по каткад то чинили, било је само онда, када се тражила глоба за крв или кад су гонили хајдуке и тражили јатаке.

Пошто су Турци имали користи од задружних кућа, то их нису дирали, а Србима су у оно опако време задруге помогле, да не западну у велику сиротињу. У задругама су певане песме и причане приповетке о српским краљевима и царевима, о јунацима и њпховом витештву, те се народ столећима напајао српским духом и јунаштвом.

Ни у управу села нису се Турци много мешали. Село је само себи бирало својега кнеза (старешину села), који је заступао село пред турским властима и бранио га од обести насилника, колико је год могао. Он је судио својим сељанима и у његово суђење Турци се нису мешали.

За оно време село је било једина политичка установа међу Србима, као што је задруга била опет једина економска установа. Обе установе врло су значајне за српску прошлост.

31. **Данци и терети**. — У почетку данци и терети не беху велики, а при скупљању нису чињења насиља. Турска власт беше само толика, колико да одржава ред и да се види да су господари. Хришћани као цареви поданици били су пописани те се добро знало, колико их је било у којем крају.

У прво време свака мушка глава плаћала је султану *харача* 40 аспри (то чини једну златицу од 10—12 динара). Поред тога плаћали су својим спахијама 20 аспри (око 5—6 дин.)

и давали *десетак* од жита. Кулуком су морали радити по неколико дана у години своме спахији (то је *заманица* или *ангарија* старе српске државе).

Ванредне порезе у почетку хришћани не даваху ни султану ни спахијама. Војска, кад је пролазила, није смела газити усеве, нити какву штету чинити. Исто тако није ни од кога што преко његове воље узимано. Али доцније, у шеснаестом веку, све се то изменило. Данци и терети постадоше несносни и велики. Војска је уз пут пленила и пустошила. Плодне земље: Босна, Србија и Маћедонија беху запуштене и и ненасељене. Кулуци и дажбине оголише сасвим српски народ, што још остаде на свом огњишту. Султану су Срби и даље од сваке мушке главе плаћали по један дукат на име *харача*, уз то 4 аспре (1 динар) од главе на трошак око скупљања харача. Осим тога плаћали су од свакога грла стоке по једну и по аспру (један до два гроша). Затим народ је давао *десетак* од плодова и кулучио својим спахијама.

Како у оно доба спахије не беху сталне, то се сваки старао да што више исцеди од својих сељака. Тако је народ од својих производа (што произведе за једну годину) давао две етине а само су три остајале њему. Сваки ови паша или санџак-бег, кад је долазио, глеао је да за свој рачун натовари што више

намета на народ. У колико је који био суровији и среброљубивији, у толико је више цедио народ.

Дажбине и ако су по себи биле тешке, још је тежи био начин којим су купљене. Харачлије су у пратњи писара полазиле у народ, те с највећом свирепошћу прикупљале харач. Поред харача хиљаде су прибирали за себе, тако да се харачлија, отишавши сиромах у народ, враћао као богаташ с десетинама и стотинама хиљада исцеђених од народа за свој рачун. Оцеви, који нису имали чим да плате харач, продавали су децу своју у робље или су, оковани у ланце, ишли од куће до куће те просили, па ако не напросе, колико им треба за харач, допадали су вечите тамнице.

Данак у деци. — Један од најтежих терета што их подносише хришћани под турском управом јесте данак у деци. У извесним роковима, понекад и сваке пете године, султан је слао по целој царевини своје харачлије, који су одвајали телесно и умно најздравију и најразвијенију мушку децу хришћанску од 10—16 год. (у прво доба од 6—7), па их одводили у престоницу. Тамо су их турчили па онда распоређивали у групе. У прву групу улазише најдаровитији, најснажнији и најлепши. Они учаху школе и васпитаваху се за разне положаје. Т су били *ичоглани* (турска реч, значи *питомац* Ови доцније највише послужише развитку тур

ске силе, радећи као велики чиновници, војсковође и државници у турском царству. У другу групу долажаху деца, која не беху тако даровита, али снажна и здрава. Ово беху *аџам-оглени* (јунак-младићи). Они су предавани јаничарском аги а овој *аџам-оглан-аги*. Од ове деце постојала је најбоља турска војска, која се звала *јаничарима*.

Харачлије, које су купиле ову децу, ишле су од села до села, од вароши до вароши. Сваки је домаћин морао показати колико има деце. Страшне су казне очекивале родитеља, који би сакрио своје дете. Који су могли, откупљивали су своју децу великим ценама, особито по варошима, а сиромашни у тузи и болу морали су трпети и гледати како им се одводи нада и потпора.

ЖИВОТ СРБА У XVIII СТОЛЕЋУ

I

Црна Гора.

32. Владика Данило Петровић — Његош (1697—1735). — Пошто умре владика Сава састану се главари црногорски на Цетињу, те на збору изберу себи за владику *Данила* из племена Његоша. Он не беше одмах посвећен за владику већ 1700 године оде у Сечуј и тамо га посвети патријарх Арсеније III Чарнојевић.

Владика Данило долази међу ређе људе. Беше по природи даровит, окретан, вешт и заузимљив. Својим радом ствара ново доба у Црној Гори. У почетку је био миран и живео у љубави с Турцима, али баш у време његова посвећења настане скадарски паша (Бушатлија) да турчи неке Брђане. У исто доба почеше се турчити многи Црногорци, које је мамио митом паша из Подгорице. Ово турчење узе већега маха, кад у Црној Гори поче малаксавати власт млетачка а снажити се турска У то време Сулејман паша, због својих заслуга би постављен за серашћера, али остаде и даљ

у Скадру, а за скадарског пашу дође његов син Омер, којега потисне с тога положаја неки *Демир-паша*, који подмити паше на Порти. Кад дође у Скадар (1708), поче се трудити да истера новац, који је дао за мито пашама, док је на пашалук сео. Баш у време доласка Демирова била је направљена једна православна црква у близини Подгорице, и владика је био позван да је освети. Он је на позив Зећана дошао не надајући се никаквој беди, али га Турци, нема сумње по мигу пашином, ухвате, окују и баце у тамницу, претећи да ће га на колац вргнути. Зећани, да не понесу грех на себи за смрт владичину, понуде откуп и паша прими. Владика се ослободи и дође међу Црногорце, (по свој прилици крајем 1708 или почетком 1709 год.). Потурице у то доба беху много дигле главу а владика виде, да нема више мирна живота између православних и потурица, те стога преже да очисти Црну Гору од потурица. Одмах позва неколико црногорских главара на *Стањевиће*, где се договоре да исеку потурице на Беле Покладе, али истраге тада не би. Владика их позва о Ђурђеву-дне на Ловћен, и ту се завере да ударе на потурице у Госпођине посте, али Црногорци и тада не само што не учинише истрагу потурица, већ се још више почеше турчити. Владика је после овога ишао у Пећ патријарху, и отуда се здрав вратио. Међутим већ се беше прочуло да владика подбада

Црногорце на истрагу, те Турци науме да га ухвате. Стога владика прегне свом снагом и памећу на посао, јер више не беше за одлагање. И на Бадње Вече (1709) нападну Црногорци на цетињске и ћеклићке потурице и побију све који не хтедоше да се крсте. Црногорци одмах рашире овај посао и на друге нахије, али не изгледа да је истрага ухватила велике размере.

Ускоро после истраге зарати на Турке *Петар Велики*, руски цар, па позове и све Хришћане Балканског Полуострва а нарочито Црногорце; уз то обећа заштите и награде свима, који ступе у борбу против Турака као савезници, да стресу јарам турски и ослободе своју отаџбину (1711). Кад овакву посланицу донесе владици од руског цара изасланик Милорадовић, владика позове Црногорце на збор и прочита посланицу царску. Црногорце ова посланица занесе и одушеви толико, да беху готови поћи куда год их позову у борбу против Турака. Стога почну нападати и узнемиравати Турке на све стране. Турци, заузети борбом с Русима, не имадоше кад обраћати пажње маленој Црној Гори. Али кад Петар Велики закључи мир с Турцима (крајем 1711), а не помену ништа за Црну Гору, то се Турска окоми да савлада Црногорце. Владика замоли Петра за помоћ, али је не доби, јер Петар не могаш кварити тек утаначени мир, те тако остаде сам Црна Гора према сили османлијској. Црногорци

како се прича, дочекају турску војску од 60.000 људи близу Ријеке и тако потуку, да је неколико хиљада остало мртвих, а сам заповедник једва утекао. Прича се да је ова битка била на Петров-дан (1712) на месту, које се назвало *Царев-Лаз*.

После годину дана намисли Порта да казни Црну Гору за све оно, што јој је досад напакостила. Зато нови босански везир поведе велику војску и удари на Црну Гору, која му не могаде дати отпора. На веру домами неке главаре те погуби а Црну Гору прегази. Народ се или повуче у кршеве и пећине, или побеже у Бокељско Приморје. Везир попали села, поруши цркве, а манастир на Цетињу до земље разори, па онда преко Бокељског Приморја оде у Арбанију.

Тако је Црна Гора, разорена, попаљена и поробљена, дочекала зиму 1714 год. Владика се немаде куд враћати на згариште цетињског манастира, већ по највећој зими оде преко Беча и Пољске у Русију, да се састане с царем Петром и моли за помоћ. Цар лепо дочека владику и обећа да ће се заузети за Црну Гору; даде му 5000 рубаља на помоћ пострадалим домовима и 100 златних медаља да разда храбрим Црногорцима. На помоћ разореним црквама и манастирима даде такође 5000 рубаља. Осем тога поклони многе одежде и сасуде за цркве. Владику посаветује да за сад Црно-

горци буду на миру са Турцима, јер је закључен мир са султаном.

По повратку из Русије владика се стараше да подигне дух у Црногораца, да их охрабри и даде наду на бољу будућност. У земљи уведе ред, установи суд од виђенијих кнезова. До краја његова живота било је још неколико сукоба с Турцима. Умро је 1735 године.

33. Владике Сава и Василије. — Владика Данило још за живота одреди да му буде наследник синовац *Сава Петровић*. За владику посвети га пећки патријарх Мојсије. Сава беше тих и миран, прави калуђер, стога не беше тако заузимљив као његов стриц Данило. Црногорци су опет ратовали, особито кад оно Русија и Аустрија заратише с Турцима (1737—1739). По свршетку рата владика Сава оде у Русију, где га царица (Јелисавета) лепо прими, обдари и снабде многим црквеним одеждама и сасудима. Кад се врати с пута, по жељи поглавара, наименује себи за помоћника својега рођака *Василија*. Сава га одмах посла патријарху у Пећ, да се тамо поучи. Оставши неколико година у Пећи код патријарха, Василије се спреми за владику и патријарх га посвети. Кад Василије дође у Црну Гору, Сава му предаде владичанску столицу и повуче се у манастир *Стањевиће*.

Василије је био према времену доста учеı човек, врло вешт и окретан у политичким пс

словима. Надајући се највећој помоћи од Русије ишао је два пута у Русију. Кад се вратио с првог пута (1750), затече црногорска племена крвно позавађана, где хоће да се ископају терајући освету једно другоме, чиме су се Турци често пута користили, те их пљачкали и робили. Владика Василије хтеде стати на пут овом злу, па измири племена и заведе суд, у који су, као чланови, ушли сердари и кнезови те судили и расправљали спорове међу племенима. После овога измирења племена наскоро Турци потражише данак од Црне Горе, али га Црногорци не дадоше. Турци нападну од Херцеговине, али код *Никшића* буду одбијени (1750 и 1756). У овом последњем рату владика је дао све што је имао на набавку олова, барута и других потреба за рат. Стога се обрати Русији за помоћ. Тадашња царица руска (Јелисавета) посла му 1.000 дуката и других потреба.

Други пут кад је ишао у Русију (1765), да поздрави царицу Катарину II, која беше дошла на престо (1762), разболи се и умре (марта 1766).

Владика Василије све је наде везивао за Русију, и Русија му је доста помагала. Он је Црногорцима доста добра учинио. Старао се да братства измири, да се међу собом не крве због освете; старао се да Црногорце просвети, да их научи бољем начину ратовања. Стога

је послао доста црногорских младића у Москву, да се уче војничкој вештини. Исто тако водио је и децу, те је давао у руску војну школу, да би научила војне науке. Волео је свој народ и старао се да га што боље учврсти у православљу.

34. Шћепан Мали. — Кад умре Василије у Русији, за владику дође по други пут Сава, који је последњих шеснаест година провео на Стањевићима у манастиру. Као тих и миран калуђер не беше јак ни у црквеној власти, а камо ли у световној. То се најбоље види из догађаја, који су настали годину дана по смрти Василијевој.

С јесени 1767 године јави се у Бокељском Приморју некакав чудноват човек, који се сам називаше *Шћепаном Малим*, а по Мајинама, Брајићима и деловима Црне Горе, према Боци Которској, пронео се беше глас, да је то главом Петар III, руски цар.

Шћепан Мали сам не говораше да је руски цар, али и не порицаше. Црногорци, лаковерни а занесени за свим што је руско, повероваше одмах разнесеном гласу; сиђу у Приморје, поклоне се Шћепану, па га свечано доведу на Цетиње, и предаду му световну власт у руке признавши га за господара. Владика Сава у почетку и сам поверова овом гласу, али доцније добије из Цариграда вест, да Шћепан није цар руски, него да је неки самозванац. Стога

пусти књиге кроз народ да је Шћепан варалица. Чим за то чује Шћепан, дојури на Стањевиће, затвори владику Саву, изјури калуђере и одузме им имање. Исто тако узапти добра манастира цетињског и мајинског. Али кад виде, да се многи Црногорци туже, што је владику затворио, пусти га и помири се с њим. Ово му још више придобије љубав народну.

Међутим на ове покрете у Црној Гори гледала је Турска будним оком, па бојећи се црногорских испада, крете војску и удари са три стране. Скадарски паша продре са својом војском до Црнице пленећи и робећи. Црногорци не клону духом, већ склоне жене и нејач у кршеве, а Турке дочекају у својим врлетима и после дуже борбе одбију од Црне Горе. У овом рату Шћепан је помогао саветом, а у неким бојевима и сам је био, те га Црногорци још више заволе. Кад је видео колико га народ воли, он пође да мири завађена племена и у томе имађаше успеха. Баш у овом послу затече га руски посланик, кнез Долгоруки, који беше дошао да извиди ствар о Шћепану, да одврати Црногорце од њега и да га угна у лаж. У први мах затвори Шћепана назвавши га варалицом, али Црногорцима се не допаде понашање кнеза Долгоруког, а он и сам видећи, где се прикупља рска војска око Црне Горе, науми што пре тавити Црну Гору, јер се и Руси надаху ором рату с Турцима. Зато не желећи оста-

вити Црну Гору без јаке руке у овако мутним приликама, пусти Шћепана и узме од њега реч да ће помагати руске ствари, па му предаде све што је донео за Црну Гору. Овоме се Црногорци много обрадују, а Шћепан употреби љубав народну на то, да обнови онај суд од 12 племенских главара и да подигне углед вери и црквеном главару. Стога даваше народу најкорисније поуке. Говорио им је: „*Кад познате истинитог Бога и учините вечни мир међу собом, да не буде више свађе и крвопролића, онда ћете знати: ко је Шћепан Мали*". Поред овога давао је доста лепих поука Црногорцима и они су га слушали. Он је први извршио попис становништва у Црној Гори, да би знао с коликом снагом може располагати. Неваљалце и разбојнике гонио је, а претио тешким казнама оним калуђерима, који су хтели да смене владику Саву.

Млечићи, који су хтели да поврате своју власт над Црном Гором, мрзили су Шћепана и радили му о глави, али су га Црногорци добро чували.

Кад зарати Русија с Турцима 1769 године, поче се спремати Шћепан Мали, али тада не дође до рата у Црној Гори. Чим Русија закључи мир с Турцима, би убијен Шћепан Мали. Мисли се да је паша скадарски потплатио његова момка да га убије (1774).

Влада Шћепана Малог трајала је 6 година

и по корисним радовима, установама и реду, који је завео, ових 6 година долазе у најлепше године историје Црне Горе у XVIII столећу.

Кад нестаде Шћепана Малог и по трећи пут истиче се владика Сава, узевши себи за помоћника Василијева синовца *Петра Петровића*, који дотле беше већ стекао углед својим политичким радом. За последњих година владике Саве, Црногорци су још једном ратовали против Турака.

Владика Сава умро 1782 године, а за владику дође његов помоћник Петар, под именом *Петар I. Петровић*.

II

Далмација.

35. **Ослобођење Далмације.** — Ма да влада млетачка забрани у Далмацији одржавање српских чета и борбу између Турака и ускока, опет је непрестано на граници између Срба и Турака било борбе. Кад год су Млечићи ратовали с Турцима, Срби су из Далмације пристајали уз њих и храбро се борили. Тако за време кандискога рата, у половини XVII столећа, разјарене чете далматинских Срба под заповешћу својих сердара навале на Турке, освоје многе турске градове и очисте брзо земљу од непријатеља. У време овога рата највише су се одликовали сердар *Јанко Митровић*, *Петар Сми-*

љанић, доцније Петров син *Филип Смиљанић,* затим *Илија Смиљанић*. Осем тога Срби су у Далмацији много ратовали са Турцима у време бечкога рата (1683—1699), када се одликовао *Јанковић Стојан* и брат му *Савиша*. Тада млетачка република постаде прави господар готово целе Далмације, па јој је то признато и карловачким миром (1699 год.).

После петнаест година отвори се поново рат између Турака и Млечића, јер Турска не могаше прежалити Далмацију. Република је морала ратовати у почетку сама, а после у савезу с Немачком. Срби су тако одушевљено ратовали против Турака уз млетачку војску, да је изгледало, да ће се сва Херцеговина и Босна ослободити Турака. Баш усред највећих успеха мораде Аустрија прекинути рат и склопити мир с Турцима. Тако учини и млетачка република. Мир је углављен код Пожаревца (на коси Сопоту 1718). По томе миру цела данашња Далмација потпаде под Млетке.

36. **Срби у Далмацији за млетачке управе.** — Кад млетачка република заузе Далмацију, престаде власт дабро-босанских митрополита над православнима у Далмацији. Српска црква дође под власт млетачко-далматинских епископа (1713). Од тада па за 70 година настаде црно доба по живот православних Срба у Далмацији Далматински бискупи употребише све, што најгори верски фанатизам може измислити, да

искорене православље у Далмацији. Српско свештенство је гоњено од сваке руке. Сметало им се у вршењу верских обреда, затим нагнају православне да у својим црквама зидају поред својих олтара по један олтар за католичке свештенике. Доцније су настала још јача гоњења, да се нико није смео казати да је православни. Ко би се казао да је православни, гледан је као издајник државе, те је глобљен, бацан у тамницу или прогоњен из земље.

Трпећи све ово, православни нису могли имати нити каквих школа ни образованости. У том погледу не стојаху боље ни Срби католици на Далматинском Приморју све до друге половине XVIII столећа. Млетачка се република није старала о просвети у народу, јер јој је најглавнија мисао била, да храбре Србе Далматинце обе вере употреби у борби против својих непријатеља. Зато у Далмацији постави многе своје племиће и преда им сву грађанску и војну управу у руке. Они се у почетку стараху да што јаче распале у Срба јунаштво. После пожаревачког мира умуче пушка, преста звекет сабаља и мачева у Далмацији. Народ се умртви као и влада што беше мртва, а из тог мртвила пробуди народ силан удар Напо-
:она Великог. Срби се у Далмацији пренуше,
и владу млетачку беше тешко пробудити.
:публика са свима својим земљама паде под

власт Наполеонову, а по Кампоформиском миру (1797) цела Далмација са Истријом и Млецима дође под Аустрију.

37. **Дубровник у XVIII столећу.** — После онога страшнога потреса, што снађе Дубровник друге половине XVII столећа, кад пропаде велики део града, никад се више Дубровник не подиже до оне величине, на којој беше пре потреса. Па ипак осамнаесто столеће затекло је Дубровник као град још славан, богат и виђен, али већ не ствара више ништа ново, не рађа велике људе ни у политици ни у науци ни у књижевности. Он се већ грејаше на сунцу својих славних предака и тихо гредијаше своме заходу. Чим је пала млетачка република, чим Французи заузеше Јонска Острва, поче опадати дубровачка трговина, која је била једино и право врело животу овога града. Француска, која у оно време оплени целу Европу, тражаше и од нашега Дубровника, да јој позајми милијон динара. Град даде новац, али га то не спасе, већ (маја 1806) дође француски генерал (Ларистон) и преваром уведе војску у град и поседне га, а на бедеме истакне француску заставу. Одлуком Наполеоновом (1808) престаде самосталност Дубровника, а 1814 дође под власт аустриску као и цела Далмација.

III
Срби у Аустрији.

38. Ракоцијева буна. — Срби, што побегоше испред навале турске у земље под Аустријом, надаху се повратку на своје огњиште, што им остаде под Турцима. Али после карловачког мира кад видеше, да се неће скоро вратити, надаху се да ће се након петнаестогодишње борбе смирити, пошто им је дата од стране цара: слобода вере, лична слобода, бирање војводе, ослобођење од намета и кулука, право на непокретна и покретна добра и т. д. Но Леополд беше слаб владалац, а око њега беху језуити први саветници, који нигда не допустише, да се у аустриској монархији слободно исповеда која друга вера осем католичке. Зато настаде хајка на српски народ и поче му се одузимати оно што му је дато. Не оставише на миру ни личну слободу, ни веру, ни обичаје, ни унутрашњу самоуправу. Немци и Маџари надметаху се ко ће јаче ударце задати праву Срба у Аустрији. Језуити безочно нападаху на веру и цркву, гонећи све што обележава православље. Срби се још једино надаху у цара, те му ипак остадоше верни. Како у то доба аустриска војска ратоваше против Француза, маџарски великаш *Ракоција* дигне буну да одметне од цара Угарску, па позове и Србе да пристану уз њега. Срби не присташе, већ осташе

уз цара. Баш у време овога рата деси се у Бечу промена на престолу, јер умре Леополд а наследи га Јосиф I (1706), који се једино српском помоћу и одржа на престолу. Он Србима изда диплому, у којој потврди одређеније она права, што их беше Леополд дао Србима. Али и та се обећања никад не испунише. Исте године умре патријарх Арсеније и Срби не добише више никад патријарха. Смрћу Јована Монастерлије (1707) умре Србима и право да бирају свога војводу, те од тада па све до маџарске буне (1848) Срби не бираше војводу. Место патријарха Срби добише митрополита с ограниченим правима, а место војводе поставише у Славонији за војног старешину *Мојсија Рашковића* родом из Србије.

Јосифа I наследи син *Карло VI* (1711), који потврди Србима сва раније стечена права.

39. Рат 1716—1718 год. Пожаревачки мир. — Ускоро по Карлову ступању на престо отвори се рат с Турцима, јер он жељаше да рашири своју државу на југоистоку. Карловој војсци стави се на чело чувени војсковођа кнез *Јевђеније Савојски*, познат Србима са својега јунаштва из ранијег рата с Турцима. Срби, жељни освете своме старом душманину, гомилама ступаху у војску да се боре, али им сада не дадоше да се боре као засебна војска под својим старешином, већ их распоредише по четама царске војске, под немачким старешинама. Овим се

ишло на то, да се Срби у војевању навикну на туђе старешине; да им се убије српски понос и српски војнички дух; да се одстрани свака победа коју би сами Срби задобили. Срби су се опет храбро борили против Турака, те се брзо очисти Банат, Срем и Славонија. За овим се одмах са успехом пренесе ратиште у Србију и Босну, те кнез Јевђеније освоји Београд (августа 1717), најглавнију тачку турске одбране на северу Балканскога Полуострва. За Београдом падоше у царске руке и остали градови Београдског Пашалука. У Босни царска војска продре до Зворника, и ту је разбију Срби мусломани под заповедништвом *Ибрахим-аге*, ћехаје босанског везира.

Султан замоли цара за мир, који би утврђен код Пожаревца (јула 1718). По овом миру Аустрија доби Тамишки Банат, Босанску Посавину, Влашку до реке Олте, део данашње Србије и то од ушћа Тимока до Црне Реке, па Црном Реком преко планина на Параћин, Сталаћ и Чачак.

40. **Аустриска управа у Северној Србији**. — Чим је свршено ратовање и закључен мир, маџарски великаши предложе да се освојене земље од Турака, а нарочито Србија, придруже круни светога Стевана, али цар одбаци овај предлог, и усвоји онај, што му предложи кнез Јевђеније Савојски. По том предлогу земље између Хомољских планина и Дрине добише нарочиту

управу, која се звала *администрација*. Србија беше подељена на једанаест округа (београдски, смедеревски, грочански, пожаревачки, јагодински, руднички, шабачки, ваљевски, палешки, рамски с Градиштем и ресавски с Параћином). На челу администрације стајаше кнез *Александар од Виртемберга*, човек напрасит и војнички васпитан, суров и охол који, вазда оскудан у новцу, ретко чињаше разлику између својих и државних прихода. Он је, ради бољег напретка у служби, и веру променио прешавши из протестантске у католичку, те се сав преда језуитима у руке.

Ни чиновништво у главној управи ни оно по окрузима, састављено већином од војних и грађанских лица, не беше боље од главног управника. Они се међу собом непрестано гложаху. Од те свађе народ је највише патио. И правосуђе делили су војни и грађански чиновници. Насиља једних и других била су гора него турска. Већи део становништва не могаше наћи заштите и правде.

Поред тих насиља долазе и напади на православље. Језуити, фрањевци, капуцини, бенедиктинци и други католички редови беху се размилели по свима окрузима ширећи католицизам кроз цркву и школу. Њих у овоме помагаху и државне власти. Српско право славно свештенство много је патило од ове напасти и све жалбе, које је подизало, остале с

узалуд. Ма да се тадашњи митрополит београдски *Мојсије Петровић* старао да заштити своју паству од верских гоњења, опет је број католика непрестано растао. Осем јада, које је народ трпео због судске неправде, због политичких и верских гоњења, страдао је још од силних пустошења и расељавања. Србија се гибала под данцима и теретима, издржавајући грабљиво и подмитљиво чиновништво и војничке гарнизоне. Српског сељака давили су разни монополи, као монополи дувана, соли и други.

Оваквим радом главне управе у Србији аустриска царевина не само да не задоби за се српски народ, већ га отуђи. И Срби почеше жалити за турском управом, јер им турски јарам беше лакши од надувене, набусите и грабљиве управе аустриске. Зато су су се Срби почели селити у Турску, не могући трпети насиља несавесних аустриских чиновника и верска гоњења од разних католичких редова које помагаше државна власт.

Ово исељавање било је тако јако, да је око 1735 године становништво смањено на половину. Онај остатак српскога народа под теретом аустриских „носилаца културе“ често је викао „преврни Боже!“ И онда није чудо, што је једва дочекао рат између Аустрије и Турске '37—1739). У овом рату Аустрија не имађаше ако вештих војсковођа, као што беше Савоји, не имађаше ни љубав народа, па ни среће

у борби. Ма да царска војска у почетку заузе Ниш, Ужице, Нови Пазар и још неке градиће у Босни, опет их Турци нагло потисну натраг. Срби се истина борише, али не као раније; њих не могаше одушевити ни пећки патријарх *Арсеније IV Јовановић*, који помагаше војсци аустријској, покренувши гомиле света да се селе у Аустрију. Свет пострада а Аустрија претрпе пораз код Гроцке (1739) и изгуби све земље с десне стране Саве и Дунава. Мир је утврђен у Београду (1739).

41. Гоњење Срба у Аустрији. — Ма да су Срби били верни цару и заслужни за бечки двор, ма да су пролили море крви и засули границе аустриског царства својим костима, опет остадоше непрестано пасторчад у царевини. Њихова права остала су мртво слово на хартији, њих су гонили због вере у толико јаче у колико су више трпели.

Понекад Срби не могаше сносити увреде своје вере, већ се бунише и дизаше на оружје да заштите себе и своју православну веру. Тако Србима у Печују због неке буне одузеше грађанска права и забранише да врше обреде своје вере. Језуити рађаху и даље клеветајући Србе да су неверни круни бечкој. Бечки двор сасвим остави Србе (1723), а угарски сабор донесе решење: да се Срби не смеју кретати са земал већ да су привезани за земљу господареву к слуге; да се не могу никуд селити из крал

вине угарске; да морају плаћати десетак католичким свештеницима и да некатолици (Срби православни) не могу имати својих земаља у Хрватској и Славонији.

Све ове одлуке саборске потврди цар, и Срби у Аустрији посташе бесправно робље горе него оно под Турцима. Срби су дизали глас против тих одлука, али их у Бечу нико не чујаше. Врата царска беху затворена, двор се чињаше глув, докле не показа пуцањва пушака у Бачкој и Банату да Срби неће тако лако изгубити крвљу стечена права. На челу устанка беше *Пера Сегединац* (1735), али устанак би угушен а устаници кажњени.

Устанак не умекша владу. Језуити и даље распаљиваху мржњу, не дајући православним у царевини ни душом дахнути. Тавнице су биле пуне Срба, њихов се јаук чуо на све стране. Језуити се не разликоваху од јаничара и акинџија у мучењу Срба. Многе побише, многи поскапаше у тамницама од боја и глади. Србима беше сва кривица та, што беху православни. Царске су власти немилице гониле српске свештенике; децу православних родитеља крштавали су по обреду римокатоличком.

Срби побегоше у земље аустриске да се спасу од турског насиља, а овамо их среташе немачка охолост, маџарска мржња и језуитска гоњења.

42. Борба Срба за повластице и сеоба у Русију. — После београдског мира аустриски цар Карло VI живео је само годину дана. Њега наследи кћи му *Марија Терезија* (1740—1780). Како јој неки сродници оспорише право на престо, а неки јој хтедоше и престо одузети она се обрати Маџарима.

Маџари јој се одазваше, обећаше јој помоћ али под условом да потврди неке одлуке угарског сабора. Царица мораде пристати, и прва одлука, коју сабор донесе, беше укидање војничке границе у Срему, доњој Славонији, Банату и још неким жупанијама. Србе је војничка уредба штитила од насиља маџарског. Сад ове области дођоше под угарске законе, охоле аустриске официре заменише грабљиви племићи маџарски. Друга одлука донесена на сабору за Србе у Срему и Славонији беше: да они Срби, који се не хтедоше покорити католичкој цркви, не могу добити никакву државну службу. Затим почеше језуити да гоне Србе у унију и да прикупљају од православних десетак за католичке свештенике.

И тако дакле Срби као војници гину на разним бојиштима европским, бранећи престо Терезији, дотле им код куће власти угарске и језуити гоне нејач, жене и старце, да прелазе у унију и католиштво, затварају и туку српске свештенике и отимају манастире (манастир Марчу). Нагнани насиљем побуне се Срби у горње

карловачкој области и беше изгледа да плане буна и по другим крајевима. Стога царица, да би умирила Србе, заведе нарочиту установу под именом *Илирске Дворске Депутације*. Али и ова установа мало поможе Србима. Кад Маџари почеше радити да сасвим укину војничку границу у корист своје краљевине и католичке цркве, Срби се латише оружја, да бране своја права, која су стекли потоцима крви борећи се против Турака и осталих непријатеља царевине. Покрет би угушен, а велики део Срба пресели се у јужну Русију прво под капетанима *Хрватом и Текелијом,* затим под *Прерадовићем и Шевићем* (године 1752 и 1753). Исељених Срба беше преко 100.000. и у јужној Русији основаше *Нову Србију*.

Ова сеоба нагна Беч да води више рачуна о Србима. Марија Терезија изда указ да Србе више неће гонити у унију и да ће их заштитити од маџарског насиља. Боље се наде указиваху Србима за време цара Јосифа II (1780 до 1790) и цара Леополда II (1790—1792), али после рата са Турском, нарочито после *свиштовског мира* (1791), судба српског народа у Угарској поче се на горе окретати. Угарски сабор не хтеде дати српском народу никакве самосталности, већ 1791 издаде закон по коме Срби ...ађаху у Угарској онаква права каква и остали ...уди и обећаше примати спремне Србе у др...авну службу. Зато нови цар (Фрања II) пре-

даде управу над српским народом угарској канцеларији, која је над њима управљала све до мађарске буне (1848 год.).

Тако Срби у Угарској после свију обећања бечког двора, после свију повластица, потврђених царским печатима, после толиких заслуга за дом бечких царева, дођоше сасвим под туђу власт; у целој царевини Срби нису имали никакве власти, која би се искрено старала о народном добру, те осташе изложени утицају талијанштине, немштине и мађарштине.

IV

Срби под Турцима.

43. Стање после патријарха Арсенија III. — Кад побеже пећки патријарх Арсеније III из Пећи са десетинама хиљада српских породица у Аустрију, зађу Турци те оплене околину Ђаковице, Плава, Белог Поља, Косова и Новог Пазара и поруше многе старе српске задужбине. Пећка Патријаршија остаде празна за неко време, али је Турци не хтедоше укинути, већ јој наметну за патријарха *Калиника* са грчком образованошћу, родом из Маћедоније. И ако не дође избором на архијерејску столицу, опет се стараше да у оном несрећном времену одржи значај Пећке Патријаршије. Народ српски, што остаде иза оних големих несрећа, поче се савијати око пећкога патријарха, као јединe српске власти

у турској царевини. Калиник се старао да заштити Србе где је год могао пред турском влашћу. Прикупљајући се око патријарха, владика̑ и духовника, Срби су почели колико толико обнављати порушене цркве и манастире, старајући се да им се не угасе ти једини спомени српске прошлости и знаци негдашње независности.

Живот Срба под Турском постајао је све тежи, нарочито од кад Арнаути заузеше оне земље, које напустише српске породице, што одоше с Арсенијем III. Од тада најславније српске задужбине непрестано страдаху од Арнаута, заједно с оним Србима, што осташе на свом старом огњишту.

44. Патње Срба за време патријарха Арсенија IV Јовановића. — Кад год је Аустрија ратовала с Турцима српски је народ трпео силна гоњења од Турака и пустошења од царске војске, јер бојна поља беху већином данашња Србија, Стара Србија и Босна. Тако исто много пострада српски народ и за време рата Аустрије са Турцима (1737—1739). Аустријска војска продре до Ниша и Беле Паланке, Сјенице и Новог Пазара, па позва тадашњега патријарха Арсенија IV, да својим угледом диже околна српска племена на устанак. Срби усташе од Новога Пазара o Плава и Пећи, Колашина и Куча. На подизању ових Срба највише је радио обор-капеан *Станиша Марковић, Млатишума.*

Турци крену велику војску и упуте се из Софије на царску војску. Аустријанци сазнавши за ово, почну се повлачити. Желећи да се што више користе овим ратом, позваше пећког патријарха да са народом пређе у Аустрију. Како баш у то време беше умро српски митрополит у Аустрији, бечки двор понуди то место пећком патријарху. Арсеније пристане на то и покрене силан свет да се сели. Аустриска војска одступаше а патријарх хиташе за њима с владикама и једним делом народа преко Новог Пазара, Студенице, Крагујевца и Београда. Српски народ из околних крајева, кад чу да бежи патријарх са владикама, поплаши се да се не понове ранији покољи, па нагне на хиљаде Сави и Дунаву. Турци разјарени ударе на гомиле Срба, што бегаху, многе исекоше, а највише као робље одведоше у турску царевину. Најгоре прођоше они бегунци, које Турци стигоше код Ваљева, јер ту исекоше и сатреше око 20.000. У свима овим крајевима, приликом овога бегства, пострадало је и пропало око 80.000 Срба (године 1737 у јесен); а патријарх је са владикама и неким незнатним делом Срба прешао у Аустрију и достигао до митрополитске столице.

45. Укидање Пећке Патријаршије (1766). — После оних покрета Срба, које изазваше Арсеније III и Арсеније IV на позив аустриски Турци почеше с мржњом гледати на Пећку

Патријаршију. Међутим грчки патријарси у Цариграду не могаше никад прежалити, што је српска црква под Стеваном Првовенчаним и Стеваном Душаном одвојена од Цариграда и постала независном. Зато, одмах по одласку Арсенија III, почеше да се мешају у послове српске патријаршије. Ово мешање постаде још јаче кад Пећку Патријаршију остави Арсеније IV; од тада је Цариградска Патријаршија радила на Порти да српску патријаршију подвргне својој власти; од тада махом Грци сеђаху на пећком престолу. Они не вољаху ни српски народ ни самосталност српске цркве. Њихова је брига била како ће Турцима умостити и себе обогатити. Ону школу, која је била у Ђаковици за спрему свештеника, напустише. За народну просвету ништа се не стараху, већ како који долажаше све више задуживаше српску патријаршију. Кад у Цариграду дође за патријарха *Самуило I* (1764—1780), поче свима силама радити да сатре независност српске цркве. У томе га помагаху Грци из Фанара, који су мислили да преко Цариградске Патријаршије погрче Србе и Бугаре. Године 1765 беше у Пећи Србин патријарх *Василије Бркић*. Грци га не могаше никако трпети, него преко Турака израде, те га прогнају, и он мораде побећи у Црну Гору, и одатле оде у Русију. За патријарха дође Грк *Калиник II*, кога на то место доведоше Грци и Порта. Он предложи, у договору са

неким владикама из српских епархија, такође Грцима, да се укине Пећка Патријаршија. Самуило овај предлог поднесе султану Мустафи III, те султан Пећку Патријаршију својим ферманом од 1766 године придружи цариградској. Било је владика у српским епархијама, који су се опирали укидању и жалили руском светом Синоду, али отуда не би никакве помоћи.

Од тада настаје још црње доба за српски народ у Турској, јер место српских владика, којима се Срби обраћаху за сваки савет, долазише Грци за владике, који су мрзели Србе, којима је једина брига била да што више новаца извуку од осиротелог народа српског.

V

Преглед културног стања у XVIII столећу.

I

Црна Гора.

46. **Унутрашње уређење.** — Врховна власт у Црној Гори била је оличена у збору племенских главара. Договор збора вредио је за сва племена па и за самог владику. Владичанска власт ретко се кад истицала изнад власти племенских главара. Од владикâ покуша Данило да своју владичанску власт истакне изнад власти племенских главара, па кад виде, да главари не маре за владичанском светском влашћу, онда

сазове збор и светску власт одвоји од владичанске, а збор, по савету млетачке републике, заведе *гувернадурство* (1718) као вишу политичку власт. Дужности гувернадура беху: да извиђа спорове између Црногораца и иностраних поданика и да расправља веће заплете међу Црногорцима. Он је у почетку седео у *Котору*, а примао неку малу плату од млетачке републике.

На истом збору заведено је и *сердарство* у племенима. Дужности сердара беху да помажу гувернадуру, и да расправљају спорове између братстава у племену.

Ма да је гувернадурство заведено у Црној Гори, опет је остала власт збора као највиша власт у земљи. Гувернадура племена нису свагда слушала, јер су се више покоравала своме војводи или кнезу. У доцније доба, кад владике, крајем XVIII столећа, хтедоше узети у своје руке и световну власт, дошло је до јакога супарништва између гувернадура и владика.

Главари појединих племена не разликују се од осталих Црногораца у своме племену. Њихово се господство састојало у томе, што су заузимали прво место у братству, племену и на зборовима; што се ништа није могло радити ни судити у племену без њих, и што су водили ваки своје племе у бој.

Освета и у XVIII столећу има онај исти значај, који је имала раније. Она је често пута узрок,

што су поједини Црногорци ускакали Турцима и отуда нападали своју браћу у Црној Гори. Исто тако често је пута била повод покољу између самих племена. Најгора је била она освета, која остајаше у крви и коју потоњи нараштаји требаху да изврше. Она траје и по двадесет година. Онај, који се не освети за крв оца или брата, нема поштовања међу Црногорцима. Ово се зло по каткад лечило *миром ради мртве главе*.

Суђење се наставило и у XVIII столећу онако, као што је било раније. Владика Данило беше завео суд од 12 судија, коме је стављено у дужност да расправља спорове Црногораца, али је он трајао кратко време, па престао. Исти суд дванаесторице главара обновио је владика Василије, затим Шћепан Мали, али је опет престао по смрти Шћепановој. Писаних закона није било ни у ово доба све до пред крај XVIII столећа. Судило се по обичају.

Подела. — Црна Гора била је подељена на нахије: *црмничку, љешанску*, *ријечку* и *катунску*. Свака нахија делила се на племена.

47. **Ратовање и четовање.** — Сваки Црногорац, који може носити оружје, био је војник, и сваки иде у бој, кад је рат, јер је срамота остати код куће. Свако племе води војвода у бој, а свако братство има свога *барјактара*. Према томе у једном племену колико има братстава толико и барјактара.

Оружје им је било пушка и јатаган. Овим последњим радије су се служили, јер им је тешко било набавити муниције за пушке. И муницију и храну сваки је Црногорац сам за се набављао и носио. За јунаштва одликовани су медаљама и крстовима добивеним из Русије.

Поред ратовања Црногорци су често *чете* подизали, и у мирно доба нападали на околне Турке, те им стоку пленили. Црногорци нису састављали чете што их је невоља или сиротиња гонила, већ да покажу јунаштво и да освете своје, јер држаху да је срамота украсти, а отети на сабљу и на пушку држаху да је јунаштво. Чете су биле од 20—200 и више људи обично ваљаних, окретних и брзих младића, који могу стићи и утећи, на страшну месту постојати и заменити у невољи друга.

Ових чета било је у току целог XVIII столећа, а најчувеније беху чете морачких ускока. Чете су биле најглавнија одбрана Црне Горе и страшило Турцима. Четничка јунаштва народ је уз гусле опевао. (Читај: „Јунаштво и смрт Лопушине Вука" у IV књизи Вукових пјесама).

48. **Цркве, свештенство и просвета.** — У Црној Гори било је доста цркава већином изван села и изван кућа; оне су биле мале и идане од тесаног камена на свод. Често су та служиле за одбрану од непријатеља. Изтра су биле врло сиромашне. Богатији су

били манастири а нарочито Острошки, Морачки и Цетињски.

Свештенство је било необразовано, а свештеници су једва знали читати и писати. Литургију, крштење и венчање науче на памет, па се све то свршавало без књиге, испоје се као песма уз гусле. Свештеник је тешко могао што и научити, кад школа још не беше, а и сами калуђери по манастирима, код којих су учили, мало су што знали.

Свештеници су се носили као и остали Црногорци. Носили су оружје, бријали браду, подсецали косе и ишли у бој. Оружје су остављали само кад дођу цркви да служе, а било их је, који су под оружјем и у олтар улазили.

Просвета у овом столећу није напредовала. Владика Василије беше први, који је увидео да без знања и просвете нема напретка Црној Гори, зато одведе 12 младића у Русију и даде на науке са жељом да их врати натраг кад сврше науке, али их руска хладна клима покоси, те та племенита намера владичина пропаде, а Црна Гора оста још за дуго без знања и просвете.

II.
Далмација.

49. **Дубровник.** — Овај град ма да опадаше у XVIII столећу опет у погледу образованости стојаше боље од свију осталих градова на Дал-

матинском Приморју. *Трговина* му још беше жива. Сировине прибираше из Босне, Херцеговине, Албаније, Маћедоније и Влашке, па их прерађиваше или продаваше у Млетке, Анкону и Неапољ. У овом столећу поче Дубровник извозити за Млетке и маслиново уље, те обрати велику пажњу на сађење и подизање маслинâ. Он се нарочито користио слободном трговином на мору, од кад је та слобода заведена (1745).

Ни *књижевност* ни *просвета* немају онога полета, што га видесмо у XVI и XVII столећу. Песници подлегоше утицају Италије. Међутим Италија у ово време напушта своје првенство у литератури и предаје га Француској. Дубровачки песници овога времена не настављају рад својих великих предака, већ се угледају на туђе књижевне производе. Од песника чувени су *Петар Бошковић, Марин Тудизи, Марин Златарић* и *Лука Бунић*. Овај последњи био је и чувен правник. Од историка чувен је у ово доба *Серафим Церва*, од филолога *Јоаким Штулић*, а од математичара *Руђер Бошковић*. Дубровник је пред крај XVIII столећа имао две штампарије, од којих је једна била за глагољске књиге с врло лепим писменима.

50. **Далмација осим Дубровника.** — У Далмацији поред Дубровника било је још неколико напредних градова, као *Котор, Спљет, Шибеник* и *Задар*, који су такође били чувени са своје трговине.

У Далмацији, кад дође под круту владу млетачку, која сметаше развитку народности, трговина са српским земљама поче опадати. Градови далматински изгубише ону моћ, коју су раније имали. Земље услед верских гоњења беху необрађене и ненасељење, народ се стегао на најмање потребе и потонуо у варварску верску борбу, коју распаљиваху католички агитатори. Богатство беше растурено и разграбљено, књижевност беше опала, јер се јавише многе сметње, од којих је највећа та што васпитање беше пало у руке језуитима. И оно мало књижевних производа што се јавило. напусти класицизам и учену појезију, па поче нагињати на шире, народно поље. Тада се јавља с народним песмама, само мало измењеним, *Андрија Качић Миошић*.

Просвета и *васпитање* код Срба ове вере било је у почетку столећа слабо. Школа нису имали готово никаквих. Сваколику писменост ширили су фратри, који су учили децу да читају и пишу. Тек друге половине XVIII столећа отворена је школа у Спљету, одакле се поче јаче ширити просвета међу Србе католике. Срби православни не имађаху својих школа. Свештенство православних Срба не имађаше велике спреме. Оно се учило и спремало у седам ондашњих манастира у Далмацији, ко
са својим калуђерима беху најјача одбра
српског имена и православља. Они служиц

као уточиште и народу и свештенству. Стога су католички бискупи викали највише на ове манастире, називајући их „седам глава српске хидре“ и „нечистим изворима“ који „трују веру и морал!“

51. **Српска црква у Далмацији.** — По Карловачком миру млетачка република постаје прави господар Далматинског Приморја. Променом господства у овој области променила се и управа у српској цркви у Далмацији. Престала је власт дабро-босанских митрополита, а православна црква дошла је под духовну власт млетачко-далматинских епископа, који сеђаху у Млецима. Први православни епископ, који је почео ову власт вршити, био је *Мелентије Типалди*. После смрти овога епископа (1713) скоро 70 година беше празна столица далматинско-млетачких епископа, и за то време православна је црква претрпела силна гоњења, а свештенству су чињене разне сметње при вршењу црквених обреда. Међутим и свештенство и калуђери стајаху чврсто уз народ, а православна свест била је јака у народу, и захваљујући само томе, народ је издражао све нападе и одбио све насртаје латинске. Латини називаху српске калуђере „слепим вођама ослепљена народа“. Али баш ови прости калуђери беху онај ...ен тврди, о који се свагда спотицаху латини, ... нападаху на православље. Ова борба тра...а је и после пада млетачке републике.

III

Срби у Аустрији.

52. **Школе и ширење просвете.** — Сеобом Срба под Арсенијем III и Арсенијем IV много је повећан број српског становништва у земљама под Аустријом. Овим је велики део Срба дошао у додир са западно-европским начином живота, са западним васпитањем, школовањем и књижевношћу. Српска вера, као једини израз народног живота, дође у опасност при судару с католицизмом, потпомогнутим од владе и Рима. И додир са Западом и ова опасност по веру покрену Србе у Аустрији да мисле о свом васпитању и образовању, јер у томе лежаше снага, која би им помогла при одбрани вере и народности. Стога се и јавља одмах у почетку XVIII столећа мисао о отварању школа и ширењу писмености и просвете кроз школе. Још митрополит Исаија Ђаковић, који дође после Арсенија III, тражаше од цара аустриског, да се за Србе заведу школе и штампарија. Исто су то тражили и Срби из Будима. Скора смрт Исаијина омете овај покушај за отварање српских школа, те то, донекле, оствари митрополит *Мојсије Петровић*, који беше велики пријатељ школа и науке. Прва школа отвори се у Београду (1823). Ово беше словенска школа отворена у митрополитову двору, у ко- јој предаваху учитељи из Русије. Исте годин дворски директор за Банат издаде наредбу д

се подижу српске школе по градовима и селима, а митрополит позва све општине и свештенство да поред сваке цркве подигну и основну школу. За подизање школâ донео је наредбу и народни сабор, држан у Београду 1731 године. Ову наредбу поновили су и други сабори, истичући жељу *да се и Срби у знању и просвети изједначе с другим напреднијим народима*. Ускоро по оснивању словенске школе у Београду, отвори се *велика школа* у Карловцима (1733). И њу су започели Руси. Поред ових школа подигоше се сличне у Осеку, Даљу, Сомбору и т. д. Овај полет у отварању српских школа омео је онај рат између Аустрије и Турске од 1737 — 1739, затим она силна гоњења Срба, али опет развитак српских школа не беше сасвим угушен.

Кроз ове велике школе, које започеше руски учитељи по руским књигама, уведе се у српски народ руско-словенско читање место српско-словенског. У цркве се унесе руско-словенски језик место старог србуљског читања.

Ширењу просвете на руско-словенском језику међу Србе у Аустрији допринело је и то, што не беше штампарије, где би се књиге штампале за српске школе, већ су ове доношене из Русије (буквар, часловац псалтир и друге).

Ове велике школе требало је да спремају адиће за свештенике, па с њиховим престанм престала је и та спрема.

Нешто боље среће од ових великих школа беху *основне школе*. Оне су полако али стално напредовале. Имале су по окрузима надзорнике. На челу српске просвете у Аустрији као надзорник беше *Тодор Јанковић Миријевски*, који се трудио што је више могао, да поправи све што се тиче српских школа и наставе. Већ око 1780 било је преко 413 основних школа.

Поред основних школа постојао је један течај у Сомбору, који се звао „Норма“, у коме су се спремали учитељи (1778—1811). Доцније је основана учитељска школа у Сент-Андрији.

53. **Књижевност**. — Подизање школа и буђење духовнога живота код српскога народа одмах је дало добрих последица. Међу Србима јављају се писци, који покрећу српску књижевност. Међу покретаче на послу око српске књижевности долазе два знаменита Србина: *Жефаровић* и *Павле Јулинац*. Одмах затим долазе друга два великана, од којих један има великих заслуга за историјску и црквену књижевност, архимандрит *Јован Рајић*, а други, који је први народни књижевник и философ, *Доситије Обрадовић*.

54. **Трговина.** — Ова грана привреде у XVIII столећу међу Србима у Аустрији тек је била у зачетку. Истина стојала је боље него у прошла два столећа, али XVIII столеће је доба трговинских монопола, који су били у главном монополисали трговину с њеним главнијим увозним

и извозним предметима. Осим тога једна од главних сметња трговини још је непрестано недостатак добрих путова. Нешто живља трговина беше докле стојаше северна Србија, под Аустријом па опет у Србији, а особито у Београду, трговина је била поглавито у српским рукама. Срби су у Београду имали свој трговачки еснаф, који је уредбом онога доба обухватио трговину мануфактурних и индустриских производа са Истока и Запада. Али ова трговина није хватала широких размера. Пожаревачким миром закључен је трговачки уговор с Турском, а то је и дало маха да се живље развије трговина по северној Србији, Срему и Славонији. Што се трговина још живље није развила криве су аустриске власти, које су, и поред уговора, ометале сваком приликом трговце из Турске, те се услед тога разви кријумчарење.

55. **Живот народни.** — Народ у свима насељеним крајевима још живи по својим обичајима, још је чврст у својој вери, носи народно одело, слави славу, игра коло и одбија од себе све навале језуита и католичких бискупа. Али силни ратови, који сатираху онај део народа, који беше најснажнији и најдаровитији, затим гоњења, која су десетинама година трајала, па онда утицај западне образованости са добрим и рђавим странама мало по мало почеше мењати особине народне; потомци почињу се разликовати од предака; попуштају, мењају

поједине црте у своме карактеру, постају гипкији пред власницима. Мешајући се с другим народима и кућа им добива другу слику, која је све даља од оне, коју су имали док су очеви или њихови преци живели у шумама Србије, Босне, Херцеговине, околине Косова, Пећи, Призрена и т.д.

Притисак је био силан, али и отпор од стране Срба био је још силнији, па ипак у току неколико десетина година слабио је, а исељење оних 100.000 Срба у Русију много је ослабило српски народ у Аустрији, што се још и данас осећа.

Поред вере Србину су гонили и обичаје, нападали су и на његово лепо народно одело. У овом послу чувен је некакав генерал Шерцер, који је издавао заповести против народног одела (1751). Поред свију гоњења Србин је у оним земљама успео сачувати многу и многу лепу особину и обичај свога народа.

IV
Срби под Турцима.

56. **Турске власти.** — Српске земље у турском царству беху подељене на поједине пашалуке, од којих су били најзнатнији *београдски* и *босански*. Ова подела остала је и у XVIII столећу иста онаква, као што је била и раније. Сам
су учињене незнатне измене у XVII столећ
Босански и Београдски Пашалук су највеће ц

лине српских земаља и за историју српскога народа под Турцима имају највећег значаја.

На челу управе у пашалуку стоји паша, кога је народ звао и *везиром*. Он је наместник области и управља пашалуком у име султаново. Представник је војне и грађанске власти. Уза се има помоћнике, који му помажу у управи. Од ових помоћника најглавнији су *девтердар* (он управља финансијском страном у пашалуку), *ћаија* (пашин заменик, домаћин), затим *тескерџија* (везиров известилац), *тимар-девтердар* (надзорник султанских добара) и т.д. Ови великаши звали су се *везирским ћећилима*.

Полицијска власт била је у рукама *муселима* по варошима, а по селима у рукама *субаша*. *Правду* су делиле *кадије* по Корану. Над кадијама је био у главној вароши пашалука *мула* (од арапске речи *мола*, судија у великој вароши). И кадије и муселими куповали су своје положаје од паша и мола, па су после гледале да извади од народа оно што су за звања дали.

Пашалук се делио на *нахије*, нахије на *кнежине* а кнежине на *села*.

57. **Српске власти.** — Српских власти у пашалуку било је у лицу *оборкнезова* и *кнезова*. Оборкнезови друге половине XVIII столећа имали су доста велику власт. Имали су читаву кнежину под собом. На нахијско кнештво оборкнезови су добивали берате од султана, те су

се звали *кнезови бератлије*, а звали су се још *башкнезови* и *вилаетски кнезови*. Било је и наследних кнезова например у Старом Влаху били су *Рашковићи*, а у Крајини *Карапанџићи*.

По селима имали су неку власт *сеоски кнезови*. Истина за време Турака свако је село имало кнеза, али му је власт била готово никаква. У многим селима постављани су само кад је ваљало порез купити. Поред кнезова сеоских много су знатнији били *кметови* по селима. Њега нити је могао ко закметити ни раскметити, већ ко је био паметнији и поштенији а особито речитији од осталих сељака, био је кмет у селу. Они су судили сељацима ситније спорове, скупљали се на разне договоре сеоске, кнежинске и нахијске.

58. **Спахије и читлук-сахибије.** — По Србији, Босни и Херцеговини и у XVIII столећу биле су спахије као и раније, које су имале своје спахилуке. Спахије су узимале од својих сељака *десетак* у житу и од ожењених глава у новцу *два* гроша. Осим тога *главницу* у име десетка од поврћа, затим *женидбину, котарину* или *жировину* (на свиње) и т. д.

Читлуцима зваху се она села, која осим спахија имају још једнога господара. Господар од читлука зове се *читлук-сахибија*; људи који седе на његовом читлуку, зову се *чифчијама* или *кметима* (у Босни). Читлук-сахибија узимао је од жита деветак, осим тога чифчије су

му лети беглучиле у пољу, и то обично недељом, а доцније, кад је зулум настао и у друге дане.

59. **Данци.** — Поред онога, што је народ давао спахијама било је још данака, које су Срби подносили живећи под Турцима. Од тих су значајни ови:

Харач плаћала је султану свака мушка глава после навршене седме године.

Мукаде, део производа који је од оних села, која су сматрана као царски спахилуци.

Чибук, данак, који се плаћао обично на стоку по броју брава или грла.

После овога долази *глоба* или *крвнина, царина* (ђумрук), *скеларина* и т. д.

Осим ових данака и терета Срби су плаћали својим владикама *димницу* у готовом новцу на сваку главу; затим за освећење храмова, попутину и друго.

60. **Школе и просвета.** — Школа је међу Србима под Турцима било врло мало, а просвета је била на врло ниском ступњу. Пре 1804 ни у сто села није била једна школа, већ су попови и калуђери учили по манастирима, или по селима код свештеника. Код свакога манастира било је по неколико ђака, који су чували манастирску стоку и школу учили. Сваки је ученик имао свога духовника, код кога је ио. Велики је успех манастирски ђак постигао, о је поред читања часловца и псалтира нације и писати. Кад се псалтир прочита неколико

пута, онда је свршена сва наука, такав је ђак изучио *сву књигу* и био је *учеван човек.*

Али поред ових школа у српским земљама било је и других школа. Тако су Грци имали већих школа у Скопљу, Охриду, Јањини и Солуну, па су неки од Срба ишли тамо и учили. Али највећи број српских младића прелазио је Саву и Дунав и ишао у „Ћесарију“ да учи школе.

61. **Манастири и сабори.** — Врло велики значај за Србе под Турцима имађаху манастири и сабори. Манастири не само што беху средишта ондашње просвете и писмености, већ беху средишта, где се српски народ прибирао на саборе да се поред причешћа и исповести, посаветују о општим пословима. Ту су се први људи из народа састајали и договарали о својим потребама. Ту се слушају гуслари, где певају уз гусле јуначке песме; ту се познају први људи из народа, ту се играју разне игре и замећу разни договори о будућности народа. Ту се најпосле и тргује сваковрсном робом. Ту се поред манастира на сабору српски народ под Турцима о свачему договарао.

ЛЕТО ВРЕМЕ

ОД КОЧИНЕ КРАЈИНЕ ДО ДАНАС

НОВИ ЖИВОТ СРПСКОГ НАРОДА

I

Буђење Срба у Србији.

62. Кочина Крајина. — Руска царица Катарина II и аустријски цар Јосиф II беху се договорили да поделе Турску царевину (1787). Дознавши Турска за овај договор, баци рускога посланика на Порти у тамницу и објави Русији рат. И цар Јосиф се одмах уплете у рат, те посла Србима позив да устају на Турке. Срби беху заборавили она зла, која им починише Немци, док владаше северном Србијом, па чујући да је Јосиф врло добар владалац и да ради заједно с Русијом да отера Турке из Европе, надаху се да ће се лако ослободити Турака. Многи Срби од Јадранског Мора до Тимока лаћаху се оружја и прикупљаху у хајдучке чете, и нападаху на Турке. Кад Турци навале на Београдски Пашалук а царска војска још не дође, онда они Срби, што беху ближе Сави и

Дунаву, пређу у Аустрију и оснују српски фрајкор. Они се прво вежбаху оружју и команди, па се онда у засебним одељењима упуштаху у борбе с Турцима. Међу овим фрајкорцима (добровољцима) били су: Кара-Ђорђе, Радич Петровић, браћа Чардаклије и други.

Главни заповедник добровољаца у Срему беше Михајловић (назван Михаљевић), а онима у Банату *Капетан Коча*, по коме је и цео овај последњи рат Аустрије с Турском у Шумадији назван *Кочином Крајином*.

Капетан Кочо рођен је у селу Пањевцу (близу Јагодине), у почетку се занимао трговином, па му трговина посрне, те остави кућу и завичај, пређе преко Дунава и оде у Темишвар, где се до објаве рата бавио занатом.

Кад цар објави рат Турцима (у пролеће 1788) Коча пређе у Србију с добровољцима („фрајкорцима“) и побуни народ против Турака. Највише је нападао Турке око Јагодине и Ћуприје. Његова војска имађаше најбољу опрему, најбоље оружје и одело и најбољи ред. Он беше добар и правичан старешина. Брзим, смелим, и изненадним нападима зададе толики страх Турцима, да су га се бојали као живе ватре. За њега се чак и у Цариграду чуло, те велики везир покуша да га подмити, али честитог Кочу то толико ražљути, да поче још јаче гонити и нападати Турке.

Баш у време, кад је Коча најбоље напредо-

вао у рату, пређу Турци преко Дунава у Банат, пођу против царске војске и победе је. Коча се повуче Дунаву да спречи Турцима пролаз уз воду. Ускоро пређе на леву обалу Дунава, и Турци га опколе и позову на предају, али он то одбије. Кад му јавише Турци да је аустриска војска побеђена, да је одступила и нека лудо не гине, већ нека се преда, он им не вероваше.

Турци навале с највећом силом, али их Коча с друговима одби. Турци поново навале и опет бише одбијени. Некакав Влах проведе Турке око брда с друге стране, те Турци нападну Кочу с леђа. Коча се под кишом од танади борио као лав, али се не одржа. Дружина му изгибе, а Турци га са 60 другова ухвате преведу на десну обалу Дунава и код Текије вргну на колац (септембра 1788).

Рат се продужи и после смрти Кочине. Аустријанци отму Београд. У том умре цар Јосиф II и нови цар закључи с Турцима мир у Свиштову (1791).

По Свиштовском миру, Београд и цео Београдски Пашалук остану Турцима. Аустрија доби само Оршаву на Дунаву и земље на левој страни Уне у Босни. При закључку мира уговорено је још: да Турци Србима не помињу оно, што је било за време, док је рат трајао; да се у пашалук не враћају јаничари, који су пре рата чинили разна насиља по Србији.

Кад се царска војска врати из Србије, многи Срби нису веровали да ће Турци бити бољи него што су пре били, па зато многи одоше у планине. Међу овима беше много наоружаних људи, храбрих и одважних војника, који се више не хтедоше борити ни за цара у Стамболу, ни за из Беча „ћесара", већ само за свој праг и своје огњиште.

63. Нова турска управа у Београдском Пашалуку. — После свиштовскога мира султан Селим III (1789—1807) заиста мишљаше да се благо понаша према Србима и да им опрости све што је било за време рата. За намесника Београдског Пашалука постави Бећир пашу са заповешћу да поступа по свиштовском уговору. Он прво дође у Ниш, позове све спахије, које су имале у пашалуку земаља, и прочита султанову заповест да јаничарима није слободно враћати се међу Србе. Са спахијама Бећир паша дође у Београд. За њим пођоше и остали Турци, сваки својој кући. Јаничари остану по Босни и другим местима око Београдског Пашалука. Бећир одржа оно што је било миром уговорено тако тврдо, да они Срби, који су ратовали у аустријској војсци, не само остану на миру, већ где који постану и кнезови. Тако међу Србима у овом пашалуку настаде миран живот, те се многи од оних Срба из планина врате своји кућама. Овакво стање не остаде дуго, јер на скоро дође у Београд за везира место Бећир

други паша, који пусти јаничаре да уђу у пашалук и да се настане где је коме драго. Јаничари почеше по старом заводити чифлуке, чинити разна зла по пашалуку и узимати десетак од раје. Срби не хтедоше трпети јаничаре, већ се туже султану и султан им посла за управника у Београд Хаџи Мустафа пашу (1794). Хаџи Мустафа паша беше још бољи од Бећира. Чим дође у Београд, постара се да истера беспослене аге и јаничаре из пашалука. Зато јаком метлом заокупи чистити беспослене насилнике по целом пашалуку, те отера беспосличаре и насилнике. У пашалуку настаде поново мир. Земља поче цветати, земљорадња и сточарство поче се развијати, а трговина постаде слободна. Народ дахну душом и поче благосиљати Хаџи Мустафа пашу, називајући га „Српском мајком“.

64. Турска при крају XVIII столећа. — Турска царевина после свиштовскога мира беше дошла до расула. Њу обузеше на све стране нереди. Јаничари, који раније учинише силне услуге царевини, сад постадоше прави насилници народу. Где би се год настанили за време мира, тобож, да раде занате, они насилно грабише од народа што је год ко имао а њима се допало. Поред јаничара крајем XVIII столећа ивише се у Турској царевини још и гори пустоови: то беху крџалије. Ово су биле велике чете, аставњене од свију вера и народности у тур-

ској царевини а највише од Турака и Арнаута. Овако састављене крџалијске чете користише се општим расулом државним, па силазаше с планина под својим старешинама у богате крајеве, те отимаху све што им беше потребно за живот.

Од крџалија патише не само поједина села већ и веће вароши, јер често видеше по својим улицама, дућанима и кућама ове пустолове с оштрим јатаганима и дугим пушкама (крџалинке). Власти не беху у стању да стану на пут пљачкању и обесу крџалија, већ их се чак и у Стамболу страшише. Међу крџалијама многи се пленом тако обогатише да носише свилу и кадифу, за појасом сребрне пиштоље, а на претилим коњима златом поткане аше. Међу свима крџалијама највише се истиче некакав Арнаутин Гушанац Алија (Халил-ага од Гусиња), који задаваше ужасе селима и варошима по целом Балканском Полуострву. Турска влада слала је више пута војску против крџалија, али без успеха, јер јаничари често остављаху султанову војску и сами одлазише међу крџалије. Кад се султан (Селим III) не могаше поуздати у своје распуштене јаничаре, хтеде завести нову војску. Стога се узбуне многе паше у турској царевини и одметну од султана. Од тих паша одметника беше у Видину Осман-ага Пазваноглу, код нас познат под именом Пасманџије. Он беше потомак једне српске породице у Босни, која је прешла у

Ислам. Својим јунаштвом одликовао се уз Кочину Крајину ратујући уз султанову војску по Влашкој и Банату. Стога му султан врати очев спахилук. Кад султан закључи мир у Свиштову, то разјари самовољна Пазваноглуа, те се на свом спахилуку одметне од султана, прикупивши око себе многе крџалије, башибозуке и хајдуке. А кад јаничарима забранише улаз у Београдски Пашалук, они се сви прикупе око њега. С тако разноврсном војском нападне он на Видин, и заузме га. Султан у ово време не имађаше војске, која би савладала Пазваноглуа. А о њему и његову јунаштву певаху се песме по свој царевини.

64. Хаџи Мустафа паша и Дахијска управа. — Аге и јаничари, које прими Пасманџија, не могоше никако бити на миру. Сметаше им напредак и цветање Срба у Београдском Пашалуку, те непрестано подстицаху Пазваноглуа да удари на пашалук Хаџи Мустафин. Најпосле одметник пристане и пође, али га Хаџи Мустафа одбије. Одметник пође и други пут. Хаџи Мустафа не имаде доста ни војске за борбу ни новаца. Стога хтеде повећати порез. Српски кнезови се договоре да сами скупе војску и помогну своме везиру, па да везир не повећава порез. Хаџи Мустафа то једва дочека, те преко телала раз-'аси по свима нахијама Београдског Паша-'ка: да сваки Србин, који нема дуге пушке, 'а пиштоља и велики нож, то да набави, макар

продао краву и волове. Срби то радо дочекају, добро се наоружају, скупе се у чете, па изберу за главнога старешину *Станка Арамбашића* (из Великог Села). Срби овако наоружани ступе, заједно с везировом војском, против Пазваноглуа и јаничара, победе га и одбију од Београдског Пашалука.

Пазваноглу наскоро победи султанову војску, па се измири с њим. У султана изради да се јаничари могу вратити из Видина у Србију, а из Цариграда стиже заповест Хаџи Мустафи да прими јаничаре. Јаничари сад поврве у Србију, уреде дружине, изберу своје старешине, па почеше попреко гледати Србе. Хаџи Мустафа жељаше да одржи ред и мир, али му та жеља оста пуста. Јаничари прво убише у Смедереву Станка Арамбашића, па покушаше да убију и Алексу Ненадовића, али им не испаде за руком. Они онда нападну у Шапцу и убију Ранка Лазаревића. Хаџи Мустафа казни Ранкове убице, те се на њега расрде јаничари и Турци злочинци, па реше да га се отресу. Стога наговоре Пазваноглуа да опет удари на Београдски Пашалук. Везир под својим сином Дервиш-бегом посла војску на Пазванџију. Злочинци Турци улуче сад прилику, па се кроз некакав прокоп увуку у београдску тврђаву, ухвате везира и наморају да напише писм сину свом Дервиш-бегу, да распусти српс. војску, а са осталом да иде из Београдск

Пашалука. Везир приморан учини тако. Кад злочинци добију овако писмо, они онда погубе неке виђеније турске племиће по Београду, па онда убију из пиштоља и доброга Мустафу везира (15 декембра 1801).

Међу овим зулумћарима чувени беху четворица: Аганлија, Кучук-Алија, Мула Јусуф и Фочић Мехмед-ага, који су се звали *дахије*. Они одмах узеше сву власт Београдског Пашалука у своје руке а султану јаве да су везира убили зато, што је рђаво управљао пашалуком и што је био већи пријатељ Србима него Турцима, а замоле га, да им пошље новог пашу. Порта, разривена и слаба, чинила се, као да одобрава њихов рад, и пошље им у Београд за пашу Хасан-агу. Дахије га лепо приме, али му не предадоше власт већ поделе пашалук између себе на четири дела, и сваки добије по три нахије. Да би се у тој власти одржали, збаце муселиме и кадије и на њихова места поставе по варошицама *кабадахије*, по селима подигну ханове и чардаке и поставе јаничаре за субаше с 20—30 сејмена. Данак увећаше. Срби даваху спахијама десето а дахијама девето. Кулук поста несносан, јер све што требаше радити дахијама, Срби су морали кулуком радити. Кад се чуло око Београдског Пашалука, да су дахије у Београду узеле власт у своје руке и да су против цара, навале из Босне и Арнаутлука у Београд све сами беспосличари,

бескућници и крвници. Дахије све радо примаху. С оваким људима они почеше управљати и судити Србима по својој вољи, људе бити и убијати, глобити и грабити, отимати коње и оружје, нападати на образ српских жена и девојака. Брзо по доласку свом ови крвници и бескућници обукоше се у свилу и кадифу, окитише златом и срмом, појахаше товне коње па припасаше најбоље и најскупоценије оружје. Народ осироте, оста без хлеба и ликом се опаса.

Поред Срба они почеше гонити и саме Турке, који нису били од њихова друштва. Неки од ових Турака покушаше да се дигну с народом на дахије, али они то опазе и угуше буну у самом почетку. Од тада постаде дахијска управа ужасна и народ једва чекаше прилику да је стресе са својих леђа.

66. Тужбе султану на дахије. — Кад видеше кнезови и остали народни поглавари да дахијским злочинима нема краја, тужише се тајно спахијама, које беху побегле од дахијског насиља. Ови их упуте да се туже самом Султану у Цариград. Кнез Алекса Ненадовић позове неколико кнезова и народних поглавара у манастир Чокешину. Ту напишу тужбу Султану, и у њој изнесу да су их дахије с кабадахијама и субашама оглобиле до голе душе, да су им погазили закон и образ, а не остављају на миру ни попове ни калуђере, ни цркве ни ма настире, стога га моле: ако је он још њихо цар, нека им помогне и избави од тога насиља

а ако им није више цар, и неће им помоћи, а он нека им каже, па да беже у гору, или да скачу у воду.

Оваку спремљену тужбу дотуре оним протераним спахијама. Ови и сами напишу и посведоче да је оно све истина, што Срби у тужби веле, па је тако опреме у Цариград, и онамо, преко својих пријатеља, дотуре султану, протолкују и посведоче.

Кад султан саслуша ову тужбу Срба и спахија, пошље дахијама ферман, у коме их је најстрожије опомињао: да се окану насиља, да се смире и слушају његове заповести. Ако то не учине, да ће онда дићи војску, која није турска, него од другога народа и закона, и која ће од њих учинити оно, што нигда није учињено с Турцима.

67. Спрема за устанак и прва заклетва. — Због оног тешког насиља, које су дахије чиниле народу, многи се виђенији и отреситији људи склонише у гору, многи постадоше хајдуци. Готово ниједна већа шума у пашалуку не беше без које хајдучке дружине. Од тих дружина беше најчувенија у Шумадији дружина *Станоја Главаша*, у Подрињу *Ћурчије харамбаше*. У Авалу беше побегао *Васа Чарапић*, у Космај *Јанко Катић* и т.д. У народу беше узаврело. Многи људи већ помишљаху да се дигну на дахије.

Земан дош'о ваља војевати —
За крст часни крвцу прољевати,
Сваки своје да покаје старе.

Ова мисао о устанку најживља беше у Шумадији, особито у присоју Рудника. И докле је Алекса Ненадовић у ваљевској нахији и Поцерини спремао тужбу против дахија, дотле је на другој страни још од пролећа (1803) крстарио по Шумадији *Ђорђе Петровић* и договарао се с првим људима и хајдуцима позивајући их да се дигну и побију Турке субаше и ханџије по селима. Још око светог Илије (1803), за ову намеру Карађорђеву знали су *Васа Чарапић*, *Јанко Катић*, *Младен Миловановић*, *Милоје Тодоровић*, трговац из Црнче (јагодинске), *Обрад* из Крсне, *Ђуша Вулићевић*, *Стеван Синђелић* и *Милан Обреновић*. Ови су људи почели спремати своју околину. Тако је Милан Обреновић припремио *Лазара Мутапа*, *Васиља* из Катрге, *браћу Дринчиће*, *Николу Милићевића* из Луњевице, *Јована Курсулу* и друге. Јанко Катић јави *Сими Марковићу* и *Станоју* из Зеока. Сима се договори с *Алексом* и *Јаковом Ненадовићима*, а ови опет са својим људима. Сваки од ових људи чуваше тајну о устанку и ћуташе као стена.

Међутим знало се, да се без барута и олова, без доста оружја и других потреба не може почети борба с Турцима. Стога се Карађорђе обрати највернијим Србима, који беху од насиља дахијског побегли из пашалука у Срем,

7

те живели у Земуну и другим местима занимајући се трговином. Међу овима највише се истиче *Драгутин Милутиновић*, трговац из Земуна, који је био побратим Карађорђу, а родом из неког села код Тополе. Овај око светог Илије (1803) дође из Земуна Карађорђевој кући у Тополу, и ту се договори с Ђорђем да из Аустрије додаје барута, олова, конаца, хартије, кремења, пушака и друго, што војсци треба.

Баш у то време дође дахијама до руку неко писмо, писано негде у ваљевској нахији и послато неком аустриском мајору у Земун. У писму се говорило како Срби намеравају отерати дахије, само траже да им се припреми барута и олова, а они војску имају. Дахије почеше сумњати на Србе, и спреме се да секу поједине знатније људе. И заиста једна по једна глава поче падати. Тада Карађорђе с неколико најзнатнијих људи из околине Букуље, Венчаца и Космаја отиде о Аранђелову-дне (8 нов. 1803) на једну свадбу у Орашац. По ручку се лагано издвоје и неприметно сиђу у једну јаружицу. Ту, у јаружици, прота буковички (*Атанасије*) изађе пред скупљене људе и почне им говорити како је од толико стотина година српска слава у гроб закопана на Косову, а српско се оружје по кладама крије; како су задужбине српских царева и краљева постале арови за турске коње, а ногама се гази образ српских жена и дево-

јака; како земља стење а небо плаче гледајући муке српске. Изговоривши ово прота позва Србе да устану на оружје и да терају своје крвопије. Они сви пристану на то. Онда прота извади крстић из џепа и позва да се сви закуну. Он изговори заклетву, и они се закуну да ниједан неће издати, већ чим наступи март и пукне пролеће, да ће жене и децу у шуму, у збегове, посакривати, па се дохватити пушке и, у име Бога, дићи се и почети бој с Турцима. По заклетви ижљубе крст, и полагано се разиђу.

О овом свом договору за устанак Срби јаве црногорском владици *Петру I Петровићу* и позову га да и он с Црногорцима устане на Турке.

После заклетве Карађорђе обиђе Шумадију и Ресаву, по том дође на Остружницу пред Божић и ту се састане с *Милошем Урошевићем*, трговцем из Земуна, узме нешто барута, па се врати натраг.

II

Први устанак.

(1804–1813 год.)

Борба с дахијама.

68. Сеча кнезова. — Кад дахије добише ферман од султана (Селима III), и кад видеше да им прети војском, која није турска, онда се

почну питати, каква то војска може бити од другога народа и закона, и досете се да то не може бити никаква друга војска него раја, која се и онако на њих спрема. Некако баш тада добију из Земуна некакву хартију, на којој су били побележени многи први људи, који се мисле дићи на њих. Стога се договоре да исеку све знатније кнезове и поглаваре, да оставе само оне, које су они поставили, па ће тако народ застрашити и спречити сваки покрет. Чим се договоре, отпочеше сечу. Тако посеку кнеза *Алексу Ненадовића, Илију Бирчанина, Марка Чарапића* из Белог Потока под Авалом, *кнеза Стевана* из Бегаљице, *кнеза Станоја* из Зеока, *кнеза Петра* из Ресаве кнеза *Теофана* из Орашја, буљугбашу *Јанка Гагића* из Болеча, буљугбашу *Мату* из Липовца (крагујевачког) *Гаврила Буђевца, Хаџи Ђеру* из Моравaца, *Хаџи Рувима* из манастира Боговађе и још других 60 поглавара. Остали кнезови и поглавари, кад видеше како многи људи падају, побегну у шуму. Дахије су мислиле да у овој сечи уграбе и главу Карађорђеву. Зато пошљу сејмене у Тополу, кући Карађорђевој, али га ови не затекну код куће. Он је са *Станојем Главашем, хајдук-Вељком, Вулем Илићем* и другим људима од дужег времена тајно обилазио поједина села и спремао их да се дигну на Турке и испуне прву заклетву.

69. Устанак на дахије и скупштина у Орашцу. — Око светога Саве 1804 године налазио се Карађорђе са Станојем Главашем и другим хајдуцима у скривеним местима око Тополе. Било је већ све спремно, само да се почне. Устанак је отпочео тиме, што су почели убијати ханџије и палити ханове по селима, Србе позивати да се дижу на Турке, а оне који су се противили убијати као и Турке.

Првих дана по светом Сави (1804) почеше пуцати устаничке пушке, Турци почеше гинути, а ханови турски у Тополи, Жабарима, Бањи, Јагњилу, Сибници, Стојнику и другим околним селима обухвати пламен, шта га потпали устаначка рука. Запаливши ове ханове устаници се прикупе (19 јануара) у село Орашац, код куће кнеза Марка, која је била у дољи под орашачком планином. Ту је већ био стигао Карађорђе са Станојем Главашем, његовом дружином и другим виђенијим људима из околних села на броју до 500. Сутра-дан (20 јануара) почну бирати себи старешину, и после дугог договарања изаберу за поглавара Ђорђа Петровића. Прота буковички обуче одежде, узме крст у руке и поучи их како треба да слушају свога старешину, да се не плаше Турака, да се не издају, па закуне страшном заклетвом, да се храбро боре с Турцима и да буду верни свом старешини и народу. Устанак се тада огласи на све стране и народ се поче дизати на ору-

жје, извлачећи из клада и шупљара своје посакриване пушке, ножеве и пиштоље. И тако се започе онај знаменити устанак на дахије из којега је Србима у Србији ускрснула нова слобода.

70. Ширење устанка. — Кад се разнесе глас, шта је решено у Орашцу, одмах скочише и други на оружје. Јанко Катић, Васа Чарапић и Сима Марковић подигоше београдску и гročанску нахију, *Ђуша Вулићевић Азањац* и *Обрад* из Крсне смедеревску, и тако плану устанак у целој Шумадији.

Чим пуче глас по Београдском Пашалуку да се Шумадија дигла на Турке, *Миленко Стојковић* подигне Подунавље с десне стране Мораве, а *Петар Добрњац* села преко Мораве, па пође у Ресаву, те се удружи са *Стеваном Синђелићем*, дигну Ресавце и почну убијати Турке. *Јаков Ненадовић, Прота Матеја* и *Никола Грбовић* подигну Колубару, поседну Ваљево и пређу у шабачку нахију, удруже се с поп *Луком Лазаревићем* па се упуте Шапцу и Дрини.

За неколико дана устанак обухвати цео Београдски Пашалук. Србину беше дотужило робовање, он диже главу, лати се пушке и ножа и дојучерашњи роб постаде ратник и осветник. Земан дође да се крв лије, да се гине за крст часни и слободу златну, сваки своје да покаје старе.

71. Преговори с дахијама и први бојеви. — Чим дахије дознадоше за устанак у Јасеници, пошљу посланике у Тополу, Карађорђу, да умири устанак и да се прође свађе, а они му обећавају, да ће престати са сечом и насиљем и да ће повратити „Мустајпашино време.“ Карађорђе одби понуду. Дахије, чувши да Срби не мисле на мир, реше се сами преговарати с Карађорђем, и сâм *Аганлија*, велики дахија, пође те се састане с Карађорђем у једном селу под Космајем, али ни ту преговори не успеше, већ дође до боја између Аганлијине пратње и Срба, те Аганлија рањен побегне у Београд.

Док је Карађорђе обилазио са својим усташима села у београдској и смедеревској нахији, дахије су га још два пут наговарале да се измири с њима. Последњи пут покушаше да се измире у Паланци, кад му послаше неколико старих Турака. Карађорђе их дочека и после преговарања рече им: „Турци, да вам нешто кажем: змија уједе неком човеку сина. Син се заплаче, отац дотрчи, али змија већ беше ушла у рупу, само јој је реп вирио. Отац потегне те јој га одсече. Сина сахрани близу гујине рупе. Доцније дође човек на гроб сину и види змију где вири из рупе, па је позове да се измире. Змија му одговори: „докле год ти гледаш гроб сина твог, а ја свој одсечени реп, не може бити међу нама мира“. Тако је и међу нама. Докле год ми гледамо гробове

а ви попаљене ханове, дотле не може бити међу нама мира.“ И није га могло бити. Народ се беше пробудио, осећаше своју снагу, па не хтеде савити врат у нов јарам, нити се предати Турцима на веру, већ жељаше да извојује себи права и слободу. Стога навали те истера Турке из сêлâ, Турци побегну у утврђена места и градове. Срби ударе и на градове, па освоје Рудник, а Ваљево опседну и спале. Кад дахије видеше шта раде Срби, реше се и они да ступе у борбу. Стога Кучук-Алија пође да најми Арнауте у службу дахијама против Срба, али једва стиже до Крагујевца. Одатле мораде бегати од српске војске Јагодини. Срби су ишли за њим и дођу до Баточине. Ту наиђу на неку турску војску, победе је па пођу даље Јагодини.

Кучук-Алија нађе у Јагодини *Гушанац-Алију* (Али-ага од Гусиња) с четом крџалијском и погоди се с њиме да помаже дахије против Срба. Срби ударе на Јагодину, али их Турци први пут одбију, но при другом нападу Срби отму варош. Кучук-Алија и Гушанац с војском продру и дођу до Београда. Дахије су се у почетку бојале крџалија, те их не пустише у град, већ наместе на Мали Врачар. У том стигну и Срби из Шумадије, те опседну Београд, а дахије ради одбране морадоше крџалије у град примити.

Док су се устаници борили с Турцима по

Шумадији, дотле они из ваљевске нахије пређу у шабачку, дочекају Турке у Свилеуси и тако страшно потуку, да кад се разбијени Турци врате у Лозницу почну говорити: „Валај, јолдаш, ја сам ишао на Москова и на Нијемца али овакога боја и оваке војске нијесам виђео.“ Одмах после овога Срби ударе на Шабац, разбију Турке, запале варош и опколе град. У то време дигне се војска од Бошњака под *Мулом Ножином*, па се упути манастиру *Чокешини*, где су биле харамбаше *Ђорђе Ћурчија* и *Браћа Недићи* са својим хајдуцима. На Лазареву суботу, у очи Цвети, потуку се и после крваве битке Срби подлегну. Ту изгину многи хајдуци (читај песму „бој на Чокешини“), Мула Ножина не смеде даље, већ се с војском врати натраг у Босну. Ускоро после овога Срби освоје и шабачки град, те се на њему залепрша први пут од кад је сазидан, српска застава.

По паду Шапца Јаков Ненадовић, на позив Црнога Ђорђа, остави нешто посаде у граду, а он с нешто војске и једним топом оде на Врачар.

С Врачара позову Карађорђа варадински генерал и дахиски пуномоћници у Земун, да се мире. Карађорђе, прота Матеја, Јанко Катић и момак Карађорђев Антоније Пљакић, отиду у Земун са спремљеним предлогом за мир. Кад дођу у Земун затекну генерала с више официра

и 10—12 Турака. Генерал запита Србе, зашто се бију с Турцима. Ови кажу за све зулуме и за сечу кнезова. Турци одговоре: „Шта је било, било; неће аге сад онако чинити, и они се кају“.

Генерал гледаше свакојако да измири Србе с Турцима, док Срби опазе у Топчидеру димове. Јанко Катић скочи, као да се зграну и викне: „Погле, погле, господине, ви нас на царски и ваш образ преведосте преко Саве, а дахије пале куће и робе сиротињу као вуци овце без пастира“. Генерал кад опази димове стане пребацивати Турцима, а они одрицати да то није нико од њихових учинио. Јанко поче заметати с Турцима кавгу, па ће рећи: „Чујте, Турци, идите и кажите Кучук-Алији: у јутру рано нека изађе на Дедино Брдо или на Врачар, где он воли, па хат му, хат ми; кубура му, кубура ми; сабља му, сабља ми; чиме он воли, да ја и он мејдан поделимо, а сиротиња нека мирна буде!“ И тако се поквари преговор за мир.

Док се ово догађало на Врачару и Земуну, Миленко Стојковић и Петар Добрњац с Моравцима беху истерали Турке из сêлâ и затворили их у Пожаревац. Карађорђе дође с Јаковом у Пожаревац, те заједнички опколе Турке и ıгнају на предају.

У повратку опседну Смедерево, варош освоје Турке затворе у град. Затим утврде с њима

примирје, па се врате на Врачар, Београду и у њему опседну дахије.

72. Молба султану и долазак Беħир-паше. — Чим дахије добише крџалијску помоħ, Караħорħе позва околне старешине на скупштину у *Остружницу* (9 априла). На тој скупштини реше: да се пошље молба султану, у којој ħе објаснити зашто се народ дигао против јаничара и царских одметника; да се Београд опседне и заузме; да се прикупљају добровољци; да се набави муниција и прикупљају добровољни прилози; да се устаничка војска издржава храном и оделом од својих куħа и да се по ослобођеним нахијама поставе судови, који ħе одржавати ред у земљи, прикупљати приходе и добровољне прилоге.

Прота Матеја на тој скупштини испише неколико тачака из црквених закона, по којима ħе у прво време судити магистрати (судови). Скупштина све то усвоји.

Одмах после ове скупштине молба је написана и послата султану.

Кад се у Цариграду чуло да су Срби устали на дахије, беше им по вољи, јер се гледало на дахије као на одметнике и насилнике. Стога, добивши молбу од Срба, Порта заповеди босанском везиру Беħир-паши да пође с војском Србима у помоħ и помогне истребити дахи Везир скупи војску и пође. Срби пошљу пр њега у сусрет најбоље коњанике и највиħени

људе, те га дочекају са свима почастима и допрате до Белих Вода близу Врачара, где се и настани. Уз пут је Беćир чуо, да је Ђурчија развио „хајдучку заставу“. Код Београда, на Врачару, место покорне раје везир затече војску спремну свакога дочекати, а војводе им се блистају у накиту и оружју од Турака упљачканом. Ствар устанка везиру сад изгледаше мало друкчија, но што је мислио при поласку из Босне.

Дахије, кад виде толику војску пред собом, покупе оно блага, што им је још остало, па изађу тајно из града и побегну једном шајком низ Дунаво у Ада-Кале. Гушанац, који је знао за бегство дахија, уђе у град и одмах, заузме га, Беćир паша уђе у варош, а Срби осташе и даље на Врачару. Везир потражи од Срба да се разиђу својим кућама, пошто су дахије протеране, па мирно да ору и копају своје њиве. Али Срби то не хтедоше учинити, док су дахије у животу. Тада Беćир нареди заповеднику адакалском Реџепу, да изда дахије Србима. Срби послаше Миленка Стојковића у Ада-Кале с неколико момака. Реџеп му покаже кућу где су биле дахије. Миленко опколи кућу ноћу, нападне на дахије и побије их, главе им одсече и донесе у Београд.

73. Преговори с Беćир-пашом и султаном. — ...ћир је мислио да ће се Срби одмах умирити, ...м добију дахијске главе. Али Срби не беху

устали да униште само дахијску управу у пашалуку, већ да се ослободе Турака, и да очувају оно, што су стекли борбом. Стога предложе самом Бећиру да направе уговор, који би их доцније заштитио од других дахијских насиља и поднесу му онаку исту молбу, какву су и султану послали, Између осталога тражили су:

1. да се истребе остале дахије и да нема чифлука;

2. да се Србима за устанак опрости ферманом и да се никакав Турчин не сме светити ни јавно ни тајно;

3. да везир у Београду управља пашалуком по ферману од 1793 године и данак да се не повећава;

4. да у свакој нахији буде судница и да се Србима суди по закону;

5. да је слободно исповедати православну веру, зидати и оправљати цркве и манастире;

6. да је трговина слободна по нахијама;

7. да сами себи бирају кнезове, који ће народом управљати, судити, данак купити и београдском паши предавати.

Примивши ову молбу, Бећир обећа да ће и више добити, само нек се умире. Али кад Срби потражише да им за то буде сведок која туђа држава, он одби то. Срби посланици оду Цариград и однесу молбу султану са условим за мир. Кад посланици дођу у Цариград, стигı

и писмо Беһирово Порти, у коме је писано, да се не хита с потврђењем тражених услова за мир. Зато султан пошље Беһиру ферман, у коме се наређује да се Срби разиђу, а да ће он дати Србима она права, која се њему свиде. Почетком октобра (1804) Беһир прочита Србима тај ферман.

Срби не беху задовољни с овим султановим одговором, зато се почеше спремати за борбу. Порта већ беше послала новог везира у Београд, те Беһир оде из Београда, а Срби наставе и даље спремати се за ратовање, али се опет не хтедоше показати сасвим непокорни султану, већ (априла 1805) послаше своје посланике с новом молбом султану, у којој су тражили *да у свакој нахији имају по једног оборкнеза launchератом потврђенога, да изаберу врховног кнеза, који би такође био launchератом потврђен, и седео у Београду поред царског мухафиза (заповедник града). Преко њега све заповести да иду, што се Србима шаљу. Данак одсеком да плаћају и сами да га скупљају.* Посланици, који су однели ову молбу султану, беху: прота *Алекса Лазаревић* из београдске нахије, *Стеван Живковић,* трговац, и *Јован Протић.*

74. **Први преговори са страним дворовима.** — У самом почетку устанка Срби су знали да се сами не могу отети од Турака. Стога се прво обрате бечком двору за помоћ и заштиту. Бечки

двор обећа, да ће помоћи само њихове молбе код султана, а да им иначе не може помоћи, јер је у пријатељству са султаном. Тада Петар Новаковић (Чардаклија), који је боље познавао Европу, покрене Србе да се обрате за помоћ и заштиту Русима, који су им сродни по крви и вери. Зато изабраше посланике (проту Матеју Ненадовића, Петра Чардаклију и Јована Протића) и послаше руском цару у Петроград. Ови посланици оду у јесен 1804 године и врате се у почетку 1805. Руси су обећали да ће помоћи српску молбу код султана и радити да се српске жеље испуне, али да им не могу дати помоћи.

И заиста кад српски посланици стигоше у Цариград и бечки и руски двор помагаху српске жеље, али султан не хтеде ни да чује за то, већ заповеди пашама око Београдскога Пашалука да крену војску, да казне Србе и устанак угуше. Ова два двора не хтедоше се Срба ради завађати са султаном. И тако Срби у почетку устанка остадоше сами.

75. Успеси устанка на југозападном крају. — За време бављења српских посланика у Цариграду Срби науме да очисте и друга места од Турака. Стога Карађорђе повери управу над војском око Београда *Јанку Катићу,* а са Чарапићем оде на *Карановац* (данас Краљев
Јаков, *Милан Обреновић* и архимандрит *Меле
тије* отиду на *Ужице* **и** у лето (1805) осво

обе вароши. Освајајући Ужице Срби добију доста новаца (око 7.000 дуката) и 80 хатова. Одмах после овога Срби поседну градић Соко и у њему затворе Турке.

Војне Срба са султаном

76. Ратовање за слободу 1805 и 1806 год. — Кад Порта одби Србима молбе, заповеди султан *Хафис-паши* нишком да скупи војску, уђе у Београдски Пашалук, узме оружје од Срба и угуши устанак. Срби сазнаду за ово и спреме се да се бране: ископају два шанца код села *Иванковца* с десне стране Мораве, и ту сместе своју војску, којом су заповедали *Миленко Стојковић и Петар Добрњац*. Хафис-паша, чувши да га Карађорђе чека с главном војском код Јагодине, удари десном страном Мораве и наиђе на српску војску, удари на шанчеве (6 августа 1805) и после крваве борбе пред ноћ заузме мањи шанац. Ноћ прекиде борбу а Карађорђе, чувши за ову борбу на Иванковцу, похита што пре у помоћ и пређе Мораву. Кад за то сазна Хафис-паша, одмах одступи и повуче се Параћину. Видевши српску војску да их гони, Турци наставе бежати и једва се у Нишу зауставе, где и Хафис паша умре од ране, коју му је задала устаничка рука.

Ово је била прва српска борба са царском војском и Срби су се показали храбро, однevши сјајну победу.

Смедеревски Турци кад су чули да иде царска војска на Србе одмах почеше дизати главу и светити се Србима. Том приликом погибе Ђуша Вулићевић, а Турци се затворе у град. Разбивши Турке на Иванковцу, Срби опседну Смедерево и освоје га (новембра 1805). Миленко освоји острво Пореч и тиме затвори Турцима пролаз уз Дунаво, и постави страже на Мирочкој планини, да Турци не би могли ни сувим прећи у пожаревачку нахију. Петар Добрњац освоји *Параћин*, *Ражањ* и *Алексинац*. Храбри капетан *Жикић*, на путу између Алексинца и Ражња, заснује чувени шанац *Делиград*, који је доцније постао врло знаменито место за одбрану. Младен Миловановић освоји Крушевац и рашири границе устанка до Јастрепца.

Поред свих ових успеха непажњом шабачке посаде Срби изгубе Шабац, јер им га отму Турци.

После ових победа Порта се наљути на Србе, па заповеди босанском везиру Беćир-паши и скадарском Ибрахим паши, да спреме велику војску и да ударе на Србе. Док су се скупљале турске војске, пред Божић (1805), сазове Карађорђе скупштину у Смедереву и ту се реши: да се Порти данак због рата не плаћа, али да се покупи од Срба и Турака, који у Србиј живе, и употреби на војну спрему, да се уред војска од 40.000 људи, а Карађорђе да јој буд

неограничени заповедник; да се Смедерево оправи и утврди, а Београд што боље опседне.

Овако спремне Србе затекла је 1806 година. Срби опет покушају замолити султана да им потврди тражена права и напишу молбу (12 јануара 1806 у Остружници). *Петар Ичко* однесе молбу у Цариград, а Турци већ почеше наваљивати у већим одељењима. Тако прво пође стари капетан Мехмед Видаић из Босне (око Ђурђева-дне) и оплени нека села у Мачви, али га на *Салашком пољу* дочека Стојан Чупић и тако потуче да „ће се знати турска костурница, докле тече сунца и Салаша“. (Прочитај песму „Бој на Салашу“).

Исте године, у лето, пође скадарски Ибрахим паша од Ниша низ Мораву, али удари на тврди Делиград, кога никако не могаше освојити. Међутим из Босне крене Бећир паша војску, пређе преко Дрине. Једно одељење пође од Сокола на ваљевску нахију, а друго, веће, преко Мачве на Шабац. Обе војске хтеле су се састати испод *Палежа* (Обреновца), па ударити на Београд, али их Срби одбију и они се повуку Шапцу. У овом одбијању Турака погине *Јанко Катић* (на *Дугим Њивама*, у селу *Крнићу*), и Срби се прикупе на *Мишар* пред Шапцем. Ту, по заповести Карађорђевој, ископају шанац и добро се утврде. Срба је ло око 7000. Поред Карађорђа ту беху и але виђеније војводе. Турака беше до 30.000.

Њима заповедаше *Кулин-капетан*. Турци ударе (1-ог августа 1806) са свом силом својом. Напред јахаху босански бегови на добрим хатовима, у свили и кадиви, с развијеним заставама, а за њима сва остала војска. Кад се Турци примакну српском шанцу на пушкомет, Срби, по заповести Карађорђевој, оспу плотун за плотуном. Свако зрно погађаше у месо. Турци падаху лесама. Тама од пушчанога праха обави обе стране. Турци се збунише. Карађорђе отвори шанац, а Срби побацаше пушке и дохватише јатагане, па јурнуше на Турке. Српска коњица под Луком Лазаревићем удари Турцима с леђа. Отвори се страшна сеча, а Мишар-поље натопи се турском крвљу и покри се телесима. Турска сила беше саломљена, на Мишару им падоше по избор јунаци, међу њима и Кулин-капетан. Остатак турске војске узмаче, али се Срби нададоше за Турцима, те их гонише до Дрине. (Прочитај песму: „Бој на Мишару“).

На Мишару су Срби однели најсјајнију победу над Турцима. Мишар им је разнео јунаштво на све стране, те се видело да Србин неће више да робује, већ хоће да живи слободно.

После боја на Мишару Карађорђе с војском оде Делиграду у помоћ Миленку и Добрњцу, који већ шест недеља одбијаху Ибрахимоı војску. Кад Ибрахим виде да Србима не може н худити, понуди шестонедељно примирје и Срб

приме, а он с војском одступи. (Прочитај песму: „Бој на Делиграду“). У половини септембра побегне и турска посада из шабачког града, те Срби по други пут заузму Шабац. Сад се поново састане скупштина (крајем септембра) у Смедереву на позив Карађорђев. Ту беше дошао и нарочити портин изасланик, те им прочита услове за мир, које је у Цариграду уговорио Петар Ичко. Срби одбију ове услове, па се почеше спремати за нову борбу. Они опколе Београд јаком војском и ноћу, на Св. Андрију (30 новембра 1806 год.) освоје варош, а Турке затворе у београдски град. Том приликом погине Васа Чарапић на Стамбол-капији (онде где је данас Позориште).

Тиме је свршена и 1806 година, најславнија по успесима у првом устанку.

77. Савез с Русима и бојеви 1807 године. — У почетку 1807 године зарати Русија с Турском због Влашке и Молдавије. Срби кад то дознаду, пошљу своје посланике у руски стан у Влашку главном руском војводи, генералу Прозоровском, молећи га да заједно војују против Турака. Прозоровски прими српску понуду и обећа послати Србима једног руског чиновника, који ће помагати саветом Србима и држати везу између Срба и Руса. Док су се српски посланици бавили у руском стану, Срби ударе на београдски град, те и њега освоје. Тако Срби очисте цео Београдски Пашалук од Турака и почну

нападати на све стране. Једни пређу Дрину, упадну у Босну, опколе нека места и позову Србе Босанце на устанак. Турцима беше дошло у помоћ доста Француза од француског заповедника из Далмације. Међу њима је било вештих инжинира и топџија, те се Срби морадоше повући преко Дрине и бранити Србију од Тура̂ка.

Друга војска српска пређе преко Мироча и упадне у Крајину, па се утврди код сêлâ *Штубика* и *Малајнице*. На њу удари видински *Мула паша* и Гушанац Алија, опколи је и отпочну се крвави бојеви. Миленко беше у великој невољи, стога Карађорђе похита с војском из Шумадије у помоћ Миленку, а руски генерал Исајев пређе с нешто Руса из Влашке, придружи се Карађорђу, па заједнички нападну на Турке и после крваве битке одбију их.

Скоро у исто време нападну Срби на град Ужице и после дуже опсаде освоје га. Том приликом одликовали су се *Милош Обреновић* и *Никола Милићевић* из Луњевице. Први је управљао војском место свога брата Милана, и био је рањен, а други је измамио Турке из града. (Читај песму „Узимање Ужица.“)

78. Хајдук Вељко ослобођава Црну Реку. — По паду Београда почетком 1807 године Хајдук Вељко замоли Карађорђа и Управни Савет да му допусте прећи из параћинске нахије на Криви Вир и побунити Црну Реку и Мали

Тимок и да може скупити бећаре да чува границу. Ови му допусте. Он се дигне те у манастир Раваницу, где скупи добру чету бећара, пређе с њима у Црну Реку и у селу Подгорцу нападне на кулу подгорачког бега, ухвати га жива и заплени доста оружја, богата одела и новаца. Плен подели својим момцима, нешто себи задржа а један део новаца пошље у Београд Управном Савету. Ускоро по овом очисти целу Црну Реку од Турака и постави сâм „бимбаше,“ „буљубаше“ и „барјактаре.“ Тако се и Црна Река ослободи и придружи ослобођеним нахијама.

Пред јесен (августа 1807) потражише Турци од Руса примирје и добише га. Том приликом ништа не уговорише за Србе. И тек на тражење српских посланика, послатих у руски стан у Влашкој, Турци обећаше да неће дирати Србе, докле год траје примирје. Ово примирје трајало је годину и по дана (до пролећа 1809 године.)

III

Ново уређење Србије.

79. **Подела, управа и судови.** — Још за време самог ослобођења од Турака Срби се старају, да заведу управу и ред у земљи. ога крајем 1807 године ослобођени део Срје поделе на *дванаест нахија*; нахије на

кнежине, кнежине на *срезове* а срезове је састављало по неколико села. У нахији је био старешина *господар или велики војвода*, који је могао имати више војвода под собом, као старешина над нахијама; *кнезови* управљаху у кнежинама. У срезовима био је старешина *срески буљубаша*, а у селима *сеоски кнез* и *подбуљубаша*. Већину од ових старешина бирао је сâм народ на ствојим скуповима. Тако кад би који војвода умро или погинуо, онда би онај срез, по својој вољи, изабрао другога и јавио великом војводи, и тај је примљен за старешину у срезу.

За *суђење* по нахијама било је судова, јер још 1804 на скупштини, која је била на Врачару, решено је да се заведу судови (магистрати). Судове су састављеле три судије, које је народ бирао, и један писар. Судовима је била дужност да расправљају мање спорове по савести, а оне, које не би могле да пресуде, да шаљу вишој власти. Овим судовима могао је човек тужити и војводу, и он је морао доћи на суд да одговара. Ко не би био задовољан пресудом ових судова могао се тужити Савету.

Ови су судови у почетку судили по здравој памети, тек доцније имали су израђен „казнени закон.“ Овако уређени судови изменили су се нешто о скупштини, која је држана о малом Божићу 1809 године.

У почетку устанка све ове власти издржа-

вале су се о свом трошку, и тек доцније им је давана од народа нека помоћ.

80. **Врховни Вожд.** — У самом почетку устанка, на скупу у Орашцу (1804), виђенији људи изабрали су *Карађорђа Петровића* за старешину устанка. Он се називаше *„Командант Србије“*, доцније *Врховни Командант Србије,* (1806), најпосле *Врховни Вожд Народа Српског* или *Врховни Правитељ Народа Српског.* (1810). На скупштини у Смедереву (крајем 1805 године) био је изабран за главног војсковођу над свом српском војском с неограниченом влашћу. Како се у рату 1805, 1806 и 1807 показа као даровит и одличан војсковођа, народ га поче гледати као главног управитеља свима старешинама и целе ослобођене Србије.

Управни Савет. — С Карађорђем делио је врховну власт Управни Савет, који је био заснован на скупштини у селу Борку 1805 године. Овај Савет био је народна установа и састављен од дванаест првих људи из дванаест нахија, које је изабрала свака нахија на својој скупштини. Дужност је Савету била, да суди велике ствари, које не би могле пресудити кнезови по селима а по варошима магистрати. Још су мислили да између саветника изаберу шесторицу, који би се старали о појединим по-›вима. Тако један би се занимао *војеним по-эвима* и набављао све што треба за војску; ѵги би водио рачуна *о народном новцу*, ру-

ковао народном касом и старао се уопште о *приходима* и *расходима*; трећи да се стара о *праведном суђењу*, четврти о *просвети* и *свештенству*, пети о *преписци са страним дворовима* и шести о *унутрашњим пословима* (полиција). Управни Савет најпре се смести у манастир *Вољавчу*. Овај манастир беше сиромашан, те су се саветници мучили и за стан и за храну и за канцеларијске потребе, стога прота Матеја оде у Тополу Карађорђу, те му се потужи, како је у Вољавчи зло живети и замоли га, да одреди које друго место за Савет. Карађорђе му одговори: „Видим да се мучите, но сад је време мучењу. Да Бог да̂ само да наша деца узживе, а ми ћемо се целог нашег живота мучити и ићи из Вољавче у Вољавчу.“ Затим одобри да се Савет премести у манастар *Боговађу*. Кад освоје Смедерево, Савет преместе у Смедерево, а по освојењу Београда Управни Савет премести се у Београд у дворе дахије Аганлије, и ту је остао до 1813 године.

Народна скупштина. — У почетку устанка Срби ништа не предузимаху да раде, док се прво на скупштини не договоре. Скупштина је изабрала Врховног Вожда, установила Савет и решила да се заведу по земљи судови. Она је бирала и посланике, који су слати на туђе дворове да траже заштите, помоћи или да воде преговоре. Скупштина онога времена није

била изборна, већ су се на позив Врховнога Вожда о Малом Божићу скупљале старешине и најзнатнији људи из народа свагда под оружјем. На овим скупштинама решавано је о рату, који ће се водити у пролеће, о купљењу данка, скупљању војске, саслушаване су тужбе појединаца, извијане злоупотребе појединих војвода и изрицане пресуде. Исто тако скупштина је примала рачуне и разрешавала поједине војводе и руковаоце кад положе рачун о народном новцу. Скупштина није дуго трајала, обично по неколико дана, каткад дан два.

83. **Приходи.** — За војевање у почетку устанка требало је новаца да се набави што је најпотребније за војску. Стога су само први људи, лично, подносили трошак, или узимали на веру, јамчећи да ће доцније платити. Већ на остружничкој скупштини (9 априла 1804) решено је да се од народа покупи *царски харач* (то јест *порез на земљиште*). За прикупљање харача старешине да одреде поштене људе. Ови људи прикупљали су харач и добровољне прилоге у новцу, житу и стоци, а свака српска кућа сматрала је за највећу дужност да приложи, што је Бог дао на олтар ослобођења. На смедеревској скупштини (у јесен 1805) одређено је да се порез, који је дават султану, прикупи у земаљским ›оизводима и употреби на издржавање војске. ı име овога пореза узимата је свака десета :а кукуруза, пшенице, јечма, овса, ражи

пасуља и сочива. Прикупљали су га сеоски кметови и предавали нахијским старешинама, а ови су га држали у одређеним кошевима и амбарима. Кад је настало примирје (1807), почела се развијати трговина. Почео је извоз стоке и сировина и увоз разнога еспапа, те су отуда Срби имали приход од царине и превоза. Најпосле имали су прихода од такса̂ судских и казна̂.

84. **Војно уређење**. — Од устаничких чета развила се *народна војска*, а поједине старешине чета̂ постали су *заповедници* у војсци. Међу овим људима било их је доста, који су познавали војно уређење у Аустрији, и они су створили први *кадар тадашње српске војске*. За основу војном уређењу узета је подела у земљи: Над војском једне нахије био је *војвода* (раније *бимбаша*), над војском кнежине *буљубаша* (капетан) а над војском срезова *подбуљубаше* или *мале буљубаше*.

Војска се делила на *пешадију*, *коњицу* и *артиљерију*. Старешине у војсци биле су: *каплар*, старешина десетине; *уредник*, старешина на 25 војника; *капетан* (буљубаша) заповедао је четом или ескадроном; *мали војвода или под-војвода* батаљоном, а војвода већим јединицама.

Над целом војском као врховни заповедни[к] био је Врховни Вожд *Карађорђе Петровић*.

Оружје им се састојало из *пушака*, *сабаља*

јатагана и *пиштоља*, које су набавили још за Мустај-пашина времена, или отели у бојевима, или добили од Руса (1807) или купили из Аустрије.

Топове су вукли прво на воловима а после на коњима. Прва два топа добили су од Срба из Аустрије. Затим су их правили од дрвета. То су *трешњевци*. Доцније су ове трешњеваке почели окивати гвозденим обручима да дуже трају. Кад Срби освоје Београд, онда заснују у граду *тополивницу*.

Барут и муницију из почетка добиваху од Срба из Аустрије; доцније су сами почели правити барут у *Страгарима* и *Ваљеву*. Олово су вадили из мајдана, носили у Тополу и тамо га лили у куршуме.

У почетку устанка сви војници нису имали оружја, него су неки носили секире и косе, па и доцније редак је био војник с потпуном опремом.

Пешаци су носили пушке, неки пиштоље и јатагане. Коњаници сабље, а понеки и копља, а било је војника с токама и панцирли кошуљама:

Ето на те Црнога Ђорђија,
Са његовом силном многом војском,
Све атлије и све токалије,
Сваки носи циду на рамену
До по циде опшивено вуком
Да с' јунаку не помичу руке...

85. **Застава.** — У почетку устанка свака

кнежина имала је своју заставу, а биле су врло разне. Неке су биле узете из цркава, а неке су на брзу руку направљене. Карађорђе је имао 1805 год. заставу пола белу пола зелену. Јанко Катић имађаше заставу од црвена и зелена мола с копљем на врху. На њој су биле слика светога Николе и Архангела Михаила. Јаков Ненадовић носио је у почетку заставу бранковачке цркве, а доцније заставу израђену од белог, црвеног и плавог мусулина. На њој су била три крста.

Кад је заведено боље уређење у војсци, онда су многе војводе добиле заставе рађене у Русији. На овим је заставама с једне стране црвена свила и на њој грб Тривалије (вепрова глава са стрелом у челу) и Србије. Изнад њих је по једна глава са шлемом. Озго је круна, оздо војни знакови. На другој страни заставе била је бела свила и на њој двоглави црни орао са златним крунама и црвеним кљуном и канџама. Изнад њих је по једна круна с крстом. У среди свети Ђорђе на коњу, а ниже њега свети Првозвани Андрија. Испод тога натпис. На врху је позлаћена јабука.

86. **Школа и црква.** — Чим су се Срби колико толико отресли Турака, јавила им се жеља за школом, јер су сад трпели велику оскудицу у писменим људима. Стога су уз ратова ње којегде и школе отварали. Већ 1808 годин имали су основне школе по већим градовим

у Србији, чак и по неким селима многи људи бољега стања сами су доводили учитеље својој кући у село, те им децу учили. Уз домаћинску децу прикупљала су се и друга сеоска деца, те се књизи учила. У овим школама учио се буквар, часловац и псалтир, нешто рачуна и писање. Први учитељи живели су од онога, што им је народ давао било у храни било у новцу.

Године 1808 је отворена у Београду „Велика Школа" (као данас гимназија). У њу су примани ученици, који су већ знали читати и писати. Први пут је свечано отворена у присуству свију саветника, митрополита и Доситија Обрадовића. Митрополит је осветио, а Доситије је изговорио згодну беседу и школа је почела. Између других у овој су школи учили: Вук Караџић и Лазар Арсенијевић, Бата-Лака.

Бригу о отварању шкôлâ водио је Управни Савет.

На челу црквене управе био је београдски митрополит *Леонтије*, Грк, који није волео што су се Срби дигли против Турака, а Срби су за њега још и мање марили, јер је преко крви свога добротвора био дошао на архијепископску столицу. У Шапцу је био владика Антим, који је ускоро по устанку прешао у Срем, па се отуда није више ни враћао.

Свештеници су били прости људи с мало ања, али дељаху сваку невољу с народом. ии му беху први саветници и први писмени

људи. Калуђерима је било забрањено ићи у писанију по народу, али су добра појединих манастира била заштићена да их нико не дира.

Скоро у сваком манастиру било је по неколико манастирских ђака, који су слушали и школу учили.

IV

Рад устаника до 1811 године.

87. Догађаји у Турској 1808—1809. — За време примирја у Цариграду се десише велики догађаји. Буна се диже и бунтовници збаце с престола и погубе султана Селима III. Његов наследник такође плати главом, и на престо седе *Махмуд II* (1808—1839). Кад се у Цариграду утврди ред, настану преговори између Русије и Турске за мир. Руси хтедоше да задрже Влашку и Молдавију, а Србија да постане самосталном. Султан не хтеде пристати на то, јер га у томе помагаше Енглеска. Између Русије и Француске још трајаше пријатељство, те Руси, не могући доћи до мира по жељи својој, почеше се спремати да наставе ратовање, јер Аустрија у борби с Наполеоном беше тако ослабила, да Русима није могла сметати.

88. Ратовање Срба 1809 године. — Песма „Почетак буне против дахија“ завршује се речима Карађорђевим:

„Дрина водо! племенита мећо
„Измеђ' Босне и измеђ' Србије!
„Наскоро ће и то време доћи,
„Када ћу ја и тебека прећи
„И честиту Босну полазити!“

И Срби су је полазили још 1807 и покушали да дигну народ на оружје, али тада нису успели. Стога се за све време примирја спремаху за бој и чуваху границе од Турака. Они већ имађаху нешто извежбане војске, беху набавили подоста оружја, спремили доста праха и олова и беху готови да пређу дотадашње границе. На њихове молбе Руси им обећаше да ће послати нешто војске за заједничко ратовање.

Срби добију поруку у почетку пролећа (1809) преко руског агента у Београду: да руска војска већ прелази Дунаво и улази у Бугарску и да Срби треба што пре да ударе на Турке. Срби нису питали да ли је ово истина, већ одмах поделе своју војску на више делова и почну прелазити тадашње границе. Једна војска под заповедништвом кнеза *Симе Марковића* (Јаков је био болестан) пође на Дрину; друга под *Карађорђем* на Јавор; трећа под *Милојем Петровићем* на Ниш; *Миленко Стојковић* беше на Дунаву, у Крајини, и чуваше пролаз уз Дунаво.

Војска, која оде на „племениту међу“ измеђ' сне и Србије, пређе Дрину на три места. санци је радо дочекаше и одмах јој се при-

дружише, међу њима и кнез од Семберије, *Иван Кнежевић*. Овако здружени Срби нападну на *Бељину, Јању, Сребрницу* и *Вишеград*. Турци се јако одупру, али узалуд, јер су морали узмицати. Тада је погинуо Мехо Оругџић, делећи мегдан с Милошем Поцерцем усред поља, испред Бељине. (Прочитај песму у IV књизи Вукови песама: „Милош Стоићевић и Мехо Оругџијћ").

Она војска, која пређе планине и упути се срцу старе српске царевине хтела је да се састане са Црногорцима те да заједнички војују против Турака. Али Турци опколе Карађорђа на Суводолу и сатрли би му војску да је својим лукавством не спасе *Вуле Илић* (Коларац). После тога ова војска освоји на јуриш *Сеницу* и дође до Лима. Срби у Полимљу радо пристајаху уз војску и дизаху се на Турке. Напредујући тако, опседну *Нови Пазар* и *Пријепоље*. Код Новог Пазара истерају Турке из вароши, а они се затворе у горњи град, војска је опсела град и ту је Јован Курсула делио мегдан с тројицом Турака. Поједина одељења ове војске поведе Карађорђе, те пређе Топлицу, и заузме *Куршумлију,* па преко Преполца сиђе на Лаб, потуче Турке код села *Маврића* и допре на средњи Лаб у село *Подујево,* где и шанчеве ископа. Одатле се врати Новоме Пазару. Изгледало је да се град неће моћи дуго држати, кад Карађорђу стигне с Мораве зао глас.

Руси још не беху прешли Дунаво, јер се беше излио, зато Турци навале од Ниша свом силом на Србе, који се беху утврдили у Каменици и Горњим Матијевцима, пред Нишем, у шест шанчева. Међутим војводе, које заповедаху војском према Нишу, нису биле сложне. Петар Добрњац не могаше гледати Милоја као заповедника, те у мржњи заборави опште добро целог народа и не хтеде слушати Милоја, који је хтео одмах ударити на Ниш, док Турци не беху спремни. Шта више Хајдук Вељко с једним делом коњаника остави Каменицу и Матијевце, па оде *Гургусовцу* (Књажевцу), а наскоро за њим отиде и Петар и одведе још један део коњаника. Трећи дан по Тројицама Турци навале свеколиком силом на Србе, почну се приближавати шанцу *Стевана Синђелића* који је био на *Чегру*. У шанцу је било до 3000 војника. Они су се јуначки бранили, али Турцима нису могли одолети. Тражили су помоћи од Милоја, али је он не хтеде послати, те турска сила поче продирати и у сâм шанац. Почели су се тући кундацима и сећи ножевима, а Синђелић, кад виде да не може одолети, не хтеде жив Турцима у руке, те потпали бурад са прахом. Барут плане а Синђелић са својим друговима и многим Турцима, који уђоше у шанац, лети у ваздух. Турци од глава изгинулих рба и камена озидају код Ниша кулу, која : назва *Ћеле-Кула*.

Милоје видећи како прође Синђелић са својом војском на Чегру, одступи од Каменице Делиграду, а Турци навале за њим. Кад се Добрњац врати и виде шта је било, не хтеде да се бори, већ рече својима: „Избављајте што можете", па пусти нека иде, куд је коме драго. Вели, није хтео да се бије за Милоја.

Превара руског агента да су Руси већ прешли Дунаво, непослушност Петрова и завада војвода ометоше цео напредак српске војске у 1809 години и донеше кобну пропаст на Каменици.

89. Ратови после каменичке погибије. — Како Карађорђе чује за ово одмах остави Нови Пазар, поручи Сими Марковићу, да врати војску из Босне, а Миленку да остави Кладово. Он сâм појури, што је брже могао, на Мораву да заустави Турке на *Делиграду* и *Ћуприји*. Уз пут је дизао све, што је могло пушку понети; дође и Миленко, али Делиград не могоше одржати. Вељко је бранио *Бању*. Ту га опколе Турци, и он се јуначки бранио, те најпосле продре кроз Турке, и дође војсци на Мораву. Петар Добрњац напусти Гургусовац (Књажевац) и повуче се Пожаревцу. Срби су тада стојали врло рђаво. Митрополит Леонтије, који је тада био у пожаревачкој нахији, позиваше народ да бежи у Аустрију, по том дође у Београд и руским агентом, Петром Добрњцем и још кима остави Београд и побегне у Панче

одатле у Влашку руској војсци. Они свуда уз пут разгласе, како је Србија пропала.

После бегства руског конзула, митрополита и Петра Добрњца разнесе се глас да је Русија оставила Србе. Турци наступаху и заузеше све земље с десне обале Мораве од Ниша до Пожаревца. Они су носили пустош и смрт. Народ поче очајавати, а страх све обузе. Свет гомилама наже бежати из пожаревачке нахије, једни преко Дунава у Аустрију, други у Хомољске планине, а из Поморавља свет бегаше у Шумадију. Оно што не могаше побећи паде под нож Турцима. Карађорђе у овој прилици показа сву величину својега духа. Он хиташе, као ветар, с једнога места на друго, храбрећи народ и говорећи: „Не гледајте на бегунце; они су за то и побегли, што желе да Србија пропадне“. Народ му вероваше и поче се прибирати. Карађорђе се тада обрати за заштиту прво Аустрији, али она не одговори ништа. Онда се обрати најсилнијем цару у Европи, *Наполеону* у Француској, али и отуд не доби одговора.

Међутим руска војска пређе Дунаво (августа 1809) и поче освајати градове по Бугарској. Велики везир повуче сву војску на Русе, а према Србима остави Гушанца Алију са 1200 војника. Срби ударе на ову војску и разбију је.

У ово време навали турска војска из Босне, рби је сусретну, потуку на два три места а Овчару, Остружници, Буковцу) и претерају

преко Дрине. И тако не само што беше све спасено, што су Срби држали пре рата, већ им остадоше и неки крајеви од оних земаља, што их освојише у пролеће 1809 године.

90. Неслога међу војводама и промена у Управном Савету. — Руски конзул у друштву с београдским митрополитом, оба Грци, радили су још раније да збаце Карађорђа и доведу каквога Грка за кнеза. Они су ту своју намеру умели пред Србима, простим и невештим политици, представити као да то и Русија тражи. Стога су за све нереде, који су неминовни у свакој држави када се изнова ствара, кривили Карађорђа и његове пријатеље, пребацујући му непрестано да он неће Русе и одбацује руску помоћ. У своје сплетке успели су да увуку и неколико најзнатнијих војвода, а ове није било тешко увући, јер беху прости и властољубиви, па не виђаху, куда их воде Грци својим сплеткама. Карађорђе, видећи сплетке и намере митрополита и других Грка, стараше се да очува своју врховну власт, јер жељаше све Србе да ослободи од Турака. Зато настане велика неслога међу старешинама. Ова неслога пређе у заваду после боја на Каменици и одласка рускога конзула из Београда. Многе војводе почеше пребацивати Карађорђу, што је био поставио за главнога заповедника српске војске према Нишу Милоја Петровића и зашто трпи у Савету као председника Младена Милованс

вића. Стога када се састаде скупштина у Београду о *малом Божићу* (1 јануара 1810 год.) Јаков Ненадовић дође на скупштину с неколико стотина (600) својих оружаних људи. Друге војводе дођоше са својим момцима. Београд изгледаше као војнички стан, пун војника. Кад поче скупштина да ради, ови војници иђаху по улицама београдским и из гласа викаху: „Хоћемо цара“ (руског). То је било по заповести Карађорђевих противника. Ове старешине, противне Карађорђу због личних ствари, заборавише добро народа и земље, и место да поправе што је било зло у народној влади, они су гледали да је оборе.

Кад Јаков у скупштини навали на Младена због Милојевих грешака, онда му Карађорђе рече: „Ако је Младен рђаво радио, ето тебе, па од сад седи ти на његово место, те боље ради; ви остали хоћете цара, па добро, хоћу га и ја.“

Тако Јаков постаде на место Младена председник Управног Савета, из кога изиђу неке Карађорђеве присталице. Милоје је још раније (у јесен на скупштини у Хасан-пашиној Паланци) био избачен из службе. У зиму га прогнају из Београда у Остружницу, одакле је доцније, због неких кривица, побегао у Аустрију. Доцније га, на тражење, аустријске власти издаду у Шапцу би погубљен (2 априла 1810). Тако се привремено измириле старешине.

91. **Српско посланство Русима и проглас војсковође Каменскога.** — На поменутој скупштини (1 јануара 1810) изабрани су посланици да иду у Влашку, руском војводи, да га моле за помоћ. Међу посланицима требало је да иде и Миленко Стојковић, али он пошље свога секретара, а са̂м откаже послушност Карађорђу, одметне се и побуни свој крај. Карађорђе лако угуши ову побуну, а Миленку опрости грешку.

Међутим док су српски посланици путовали у главни стан руски на Дунаву, беше умр̂о Прозоровски, а за војводу руске војске дође *Каменски*. Петар Добрњац с руским конзулом и митрополитом, кад виде да Србија није пропала, начини се и са̂м српским послаником, оде у руски стан, па стане молити да се конзул врати и да Русија даде што војске у помоћ, а Србима јави да они неће добити никакве помоћи, докле не збаце Врховнога Вожда и цео Савет. Кад дођу посланици, Петар им се се придружи и придобије за се војводу Милана Обреновића и намами га те потпише једно подметнуто пуномоћје. Али како дође Каменски, намисли одмах ударити на Турке, па видећи Србе у неслози, сазна преко једног архимандрита, кога му је послао Кара-Ђорђе, прави узрок, зашто се виче на Вожда. Стога не хте слушати ни руског конзула ни митрополита ни Петра, већ изда проглас Србима (30 маја 1810), у коме назва Србе браћом по

крви и језику; препоручи им слогу и једнодушност; потражи да се закуну пред Божјим олтаром да ће се у напредак као браћа љубити. Јавља им да је наредио генералу грофу Цукату да пређе преко Дунава и да се придружи Србима. У писму је назвао Карађорђа *„Врховним Вождом.“*

Овим су сузбијени противници Карађорђеви, који, видевши да му не могу ништа руском помоћу, покорише се његовој власти. Ово писмо главног војсковође веома је обрадовало Карађорђа, и за време прекинуло раздор међу старешинама.

92. Ратови 1810 године. — После војводина проглаcа пређе нешто руске војске преко Дунава, састане се са српском војском и отпочне рат с Турцима у Крајини, те освоје *Неготин*, *Брзу Паланку*, а Кладово поседне.

Међутим и Турци довршише своје опреме и пођу на Србију од Ниша и Босне. Војска, коју је од Ниша (око 30.000) водио Хуршид паша, опколи Делиград, заузме Крушевац, освоји српски опкоп на *Јасици,* па се упути Крагујевцу, палећи и убијајући где год стизаше. Народ у оним крајевима претрну од страха. Опкопе, који му не помагаху, не хтеде бранити, већ похита да спасава нејач. Карађорђе, немајући доста војске да сузбије Хуршида, юкупи, што је год могло пушку понети, али и то беше мало. У овој невољи он пише Петру

Добрњцу, који се беше вратио с руском војском и ратовао око Кладова: „да дође или он с целим народом што је с њим, или да склони Русе, да они пошљу један део војске. Једно или друго што пре. Јер нашто нам Кладово, ако овде све изгубимо. Не чекај друго писмо, већ одмах полази, па хитај и дању и ноћу.“ Добрњац изнесе писмо руском генералу. Овај одмах одреди 3000 Руса под заповешћу пуковника *Орурка* и *Хајдук Вељка,* који дођу у помоћ Карађорђу. На Варварину сударе се Срби и Руси с турском војском и после крвавог боја Турци с великим губицима узмакну. (Овде је делио мегдан Курсула с црним Арапином).

У исто време удари од Босне силна војска (40.000), пређе Дрину и опседне Лозницу, тукући је седам дана из топова, док не стиже војска с Варварина. Турци западну између две ватре, и после крвавога боја морали су побећи преко Дрине. (Читај песму: „Бој на Лозници“).

Ускоро по боју код Лознице преда се и Кладово. Руси се врате и уз пут освоје још нека места (Бању и Гургосовац.) У том већ утврде Руси с Турцима примирје (крајем 1810), које је и за Србе вредило те тако престане ратовање.

Србија је тада поред Београдског Пашалука захватала од видинског: Крајину, Црну Реку,

и Кључ; од нишкога Алексинац и Бању (вароши и округи); од лесковачког пашалука Параћин и Крушевац; од новопазарског манастир Студеницу, по коме се цео округ назвао студенички, и од зворничког крајеве с десне стране Дрине, Јадар и Рађевину.

93. **Нови раздор међу војводама и скупштина 1811 године.** — После оних славних победа над Турцима међу старешинама поче поново раздор. Многим је старешинама, које су биле равне Карађорђу, било тешко служити га. Сваки је хтео да буде у своме крају господар, те би Карађорђе тако остао господар у Шумадији и постао раван осталим господарима. Тиме би се умалила власт вождова. Карађорђе је то увиђао, а знајући да је само јединство управе спасло слободу народну после каменичке несреће, не могаше пристати на ограничење.

Други узрок раздору био је у томе, што је Карађорђе понекад давао власт појединим људима, који зато нису били способни.

Кад раније противници Карађорђеви не могоше учинити сами ништа против Вожда, они почну радити да га омразе код Руса. Али кад те старешине сасвим заборавише на добро народа, кад не само хтедоше да ограниче Вожда већ да му сасвим одузму власт над народом, онда поче и Вожд радити да одржи своју власт. Противници су мислили то постићи на скупштини о малом Божићу 1811 год. очекујући и

један пук руске војске, који би им помогао ако би се Вожд противио.

Карађорђе сазна на време намере својих противника и похита да им стане на пут. Како је имао јачи углед и већу власт, то је успео да сломије дотадашњу силу противника, а своју власт да умножи и рашири. Стога спреми нов предлог о уређењу врховне власти, изнесе пред скупштину предлог о подели земље и уређењу судова. На скупштини (од 1—12 јануара) беху све војводе осим Миленка Стојковића, Петра Добрњца и Јакова Ненадовића. Прва двојица чекаху да пређе онај пук руске војске, који беше одређен да станује у Београду и Шапцу, а Јаков очекиваше Миленка и Петра.

Док су ови најглавнији противници очекивали руску војску, Карађорђе на скупштини продре са својим предлогом, у коме умеде спојити своју корист с коришћу мањих војвода. Скупштина се закуне да ће бити верна Карађорђу, а уједно реши, да се из земље прогнају сви, који би се противили овим одлукама скупштинским.

Кад стигну главни противници вождови у Београд с руском војском, затеку све скупштинске послове свршене и готово ново уређење. Њима се то није допало и покушају да покваре, али без успеха, особито изгубише наду к‥ заповедник руског пука на питање Карађорђе‥ „Је ли дошао у Србију да држи страну М‥

ленкову?" одговори: „Ја сам дошао да под заповешћу Карађорђевом помогнем народу". Видевши Јаков ово, прими се нове дужности и постане министар унутрашњих дела, а Миленко и Петар не хтедоше се примити нове — министарске — дужности, јер не хтедоше да се одвоје од својих крајева, у којима су били као заповедници војени, стога их даду под суд за неке раније кривице, а после, према скупштинској одлуци, прогнају из земље. Народ у њима изгуби две ваљане војводе, а војвода *Милан Обреновић* и не дочека ове промене, јер умре у Букурешту још декембра 1810 године.

V

Уређење Србије 1811 године.

94. **Врховна власт у земљи.** — На скупштини 1811 између осталог решено је да се учине измене у Управном Савету. Тако: да се заведе министарство од шест министара (војно, иностраних дела, унутрашњих, правде, просвете и финансије). Да се нахијске и кнежинске старешине зову *војводе*, да су сви једнаки међу собом, да их поставља Вожд у договору с министрима и да слушају само заповести издате од ...рховног Вожда. Да се од осталих чланова ...правног Савета установи *Велики народни суд*, ...ји ће заседавати у савету и разгледати ре-

шења нахијских судова и доносити решења по жалбама и тужбама, које не могу расправити нахијски судови. И министарство и Велики Суд држали су своје састанке у Управном Савету.

95. **Подела земље и управа.** — Цела Србија по уређењу 1811 године била је подељена на нахије (21 на броју). Свака је нахија била подељена на кнежине. По кнежинама су биле војводе, које су заповедале војском и вршиле полицијску службу, а у судску власт нису се смеле мешати. У нахијама су постојали нахијски судови (магистрати), који су се састојали из председника, два члана и секретара. Дужност је ових судова била: да расправљају грађанске спорове, ислеђују кривична дела и по њима доносе пресуде. Све што је судијама било потребно ради суђења и дељења правде имали су да питају министра правде *Илију Марковића.*

Војводама је била дужност да извршују све налоге од Вожда и министара, а тичу се опште народне службе, као: помагати магистрату у хватању зликоваца; купити десетак, порез и друге прирезе; кажњавати војне кривце и бегунце; одржавати сеоске кошеве и амбаре, у којима се чува прикупљени десетак; набављати храну за војску; чувати војни материјал и уредно одржавати поште.

Војводе су биле равне између себе, а п стављао их је Врховни Вожд у договору с м нистрима. Тако је била сузбијена велика вла

појединих великих господара, а највиша власт у земљи остала је у рукама Карађорђевим.

96. **Народна скупштина** и даље је сазивана о малом Божићу, да прегледа рачуне свију власти у земљи, да решава о приходима и расходима државним, о важним питањима за земљу. Она се могла састајати и у ванредним приликама, када се потреба укаже. На скупштину су долазили главни чиновници и други одабрани људи из нахија.

97. **Црквена управа и школе.** — Кад оно побеже митрополит београдски Леонтије (1809), земља остаде без црквеног поглавара. У земљи не беше ни владика шабачки. Тако свештенство и црква остадоше без свога пастира. Стога Управни Савет у договору с Врховним Вождом (3 јуна 1810 год.) одреди за намесника митрополитова архимандрита Хаџи Мелентија Стефановића из манастира Раче. Он је место митрополита управљао црквом и прикупљао приходе митрополитске и о томе полагао рачун Управном Савету и Врховном Вожду. Године 1811 врати се Леонтије из Влашке, Срби га опет лепо приме, али да не би и даље чинио сплетке одреде му да стално живи у Крагујевцу.

За шабачког владику 1811 године беше изабран Хаџи Мелентије Стевановић, али није био посвећен.

Својим владикама Срби су давали *димницу*. Свештеницима су давали по 15 ока хране и

таксе у новцу за венчање, опело, знамење, молитву и водицу.

Од 1811 године бригу о ширењу просвете у земљи водио је министар просвете. Први министар просвете био је *Доситије Обрадовић*. Да би земља имала спремних свештеника и учитеља, он се још 1810 године обрати Управном Савету и Врховном Вожду с молбом да се отвори једна богословија. Ови то одобре, и Доситије позове јеромонаха *Вићентија Ракића* и отвори прву богословску школу у својој кући. Осим тога Доситије се старао о Великој Школи и о другим школама по варошима и селима. Кад умре Доситије (1811 год. марта), дође за министра просвете *Иван Југовић*.

98. **Војска**. — До 1811 године војне старешине махом је бирала војска, а од тада су их постављали, по избору, Вожд и министарство. Ове године свима војводама и капетанима издате су дипломе, у којима су им одређене дужности, и наређено да се за све војне потребе обраћају министру војном *Младену Миловановићу*.

За учење војника војводе и капетани имали су *уреднике* (на 25 војника) и *каплаге*. Старешине су, сваки у својој кнежини, вежбали војску по руском начину. Године 1813 издата су и нарочита правила о уређењу војске. По овим правилима један батаљон састојао се из 718 бораца (старешина, значара и редова).

Српске војне старешине нису имале стручних војних знања. Њих је одушевљавана љубав према вери и отаџбини, а ослањали су се на своју природну даровитост и ратно искуство. Тај природан дар дао је Србима *Стевана Синђелића*, *Хајдук Вељка*, *Танаска Рајића*, *Јована Курсулу*, *Зеку Капетана*, *Стојана Чупића* и друге.

99 **Приходи и расходи.** — Земаљска благајница била је по новом уређењу поверена министру финансије (попечитељу народне касе). Његова је дужност била да чува народну касу, да прима послате новце од нахијских и кнежинских војвода, од скела (царина и превоза), приходе од таксе и казни и да даје трошак куд треба давати.

Земаљски приходи састојали су се из *личног пореза* (свака мушка глава давала је по 5 гроша); из *десетка* или *пореза у земаљским производима* од жита и вина, а од живог мала на 20 брава по једно. Затим од царина, превоза и риболова, од такса и казни, од продаје турских добара и од рудника.

Најглавнији расходи били су у издавању новаца за набавку војне спреме: сумпора, шалитре, барута и оружја, у плати бећарима и занатлијама у војсци, чиновницима (јер је 1811 године одређена плата свима чиновницима); трошило се још на храну војсци, на одржавање

градова, одржавање поштанских станица, татара, момака и коња, на школе и друго.

100. **Пошта.** — Како је у време устанка била потребна што јача веза између војвода, затим између војвода и врховне власти за ношење писама и путовање у Цариград и т. д., то су још раније Срби били установили поштанске станице (мезулхане, преко 50). Ове поштанске станице одржаване су десетком од живога мала. На свакој је станици морао бити довољан број коња за књигоноше и путнике. На то су нарочиту пажњу обраћали, војводе, Вожд и Управни Савет.

101. **Рударство.** — У почетку устанка ратници су трпели велику оскудицу у ратној спреми. Нису имали доста ни оружја ни олова ни барута, а набављати све то из Аустрије било је скопчано с великим тегобама и сметњама. Стога Врховни Вожд, у договору с Управним Саветом, добави са стране рударске раднике (Сасе) и инжењера, те ови почну копати руде и топити олово, гвожђе, бакар и сребро. Вађење руда толико је напредовало, да је не само подмиривало домаће потребе, већ је извожено из земље и продавано у корист народне касе. У планини *Руднику* вађено је гвожђе, бакар и сребро. У околини *Авале* и *Дренајића* (село у ваљевској нахији под Медведником) вађено је и топљено олово.

VI.

Букурешки мир (1812) и пропаст првог устанка (1813).

102. **Покушаји за мир.** — Године 1811 Срби нису ратовали с Турцима. Имали су неколико незнатнијих бојева на граници према Нишу (на Грамади) и у Мачви (на Црнобарском Салашу). Међутим Руси су ратовали ове године с Турцима на доњем Дунаву, у почетку врло несрећно. Како је већ било јасно да ће се скоро отворити рат између Француске и Русије, руски цар, бојећи се Наполеона, понуди Аустрији Србију, Влашку и Молдавију, ако за време рата с Наполеоном пристане да Пољска припадне Русији. Аустрија одбије то. Руски цар сад похита да направи мир с Турцима, али Турска не пристаде на понуђене услове, те се ратовање настави. Кад Руси потуку турску војску код Рушчука, покушају Турци да уговоре мир са Србима. Стога Хуршид паша нишки понуди у име султаново ове погодбе за мир: да Срби сами собом управљају, да плаћају одсеком данак Порти, да Порта призна бератом Карађорђа за главног српскога старешину, а зато Срби да допусте прелаз турској војсци из Босне реко Србије за Бугарску против Руса. Ово оследње није се допадало Србима, а Карађорђе одговори Турцима, да се сâм не може

с Турцима мирити, већ да ће пристати на оно, што два цара за Србе уреде.

103. Букурешки Мир (1812). — У пролеће 1812 године француски цар Наполеон спреми против Русије толику војску, колику свет у Европи није запамтио. Русија онда похита да што пре закључи с Турцима мир, да би могла прикупити сву војску за одбрану своје отаџбине. У Букурешту, половином маја 1812 године, закључен је мир и Руси добију Бесарабију. По том букурешком уговору (осми члан) Срби, место обећане независности, морадоше доћи опет под турску власт. Још је уговорено: *да им султан опрости, што су се дигли против њега; да Срби у градове и паланке пусте турску војску и поруше све опкопе, што су их подигли од 1804 године, и народ да сам собом управља и одсеком плаћа данак. А колико ће Срби плаћати и како ће они међу собом живети то да се они сами договоре.*

Глас о оваквом миру поразио је све устанике. Карађорђе одмах позове скупштину, на којој одреде Јакова Ненадовића да иде у Влашку и да каже Русима како се Срби не могу под тим условима вратити под турску власт. Али сва заузимања Јаковљева осташе узалуд, јер и ако је главни војвода (Павле Чичагов) покушао да утеши Србе, давши им барута, олоі и новаца, и ако је новом руском посланику Цариграду наредио да се најозбиљније заузı

за Србе, све то ништа не поможе. У то време дође у Србију изасланик главног руског војводе, Марко Ивелић, те је на скупштини у *Враћевшници* (15 августа) објаснио преплашеном народу, зашто је Русија онакав мир морала закључити с Турцима. Том је приликом уверавао народ о царској милости, а као доказ о томе донео је одличја старешинама. Народ је то саслушао, али то није могло ништа помоћи његовом тешком положају.

Онај пук руске војске, што је循 становао у Београду и Шапцу, одмах по закључку мира позват је натраг и у јесен 1812 године отишао је у Влашку, праћен сузама уза све могуће доказе братске љубави.

104. Преговори с Турцима 1812 године. — Још 1 августа 1812 године, пре оне скупштине у Враћевшници, Карађорђе пошље посланике за Цариград, да измоле мир од султана. Њих Хуршид лепо прими у Нишу и опреми у Цариград. Они дођу у Цариград и тамо се састану с руским пуномоћником Италиским, који их лепо прими. Али Француска успе те промени дотадашњу турску политику. У Цариграду збацише великога везира и на место његово поставе нишког Хуршид пашу. Он одмах остави Ниш и дође у Шумлу. Српски посланици дођу њему Шумлу. Хуршид их пошље у Цариград. Тамо за шест недеља нико не хте ни погледати, ћ се поново врате Хуршиду. Он их прими

хладно, и каже им да Порта не може с њима наново мир правити, већ нека се предаду и положе оружје, како су Руси свршили, а за остало после лако ће. Најпосле дода да то није његов посао, већ нека иду у Ниш, где ће стићи из Цариграда нарочити комесар тога ради. У Нишу их прими Челеби Ефендија, изасланик портин, и рече им исто што и Хуршид. Чувши све то, посланици се врате натраг у Србију, да кажу шта ишту Турци.

105. Скупштина 1813 године. — После ових преговора Карађорђе одмах сазове скупштину о малом Божићу у Крагујевцу. На тој скупштини каже војводама, шта су Турци одговорили српским посланицима, а запита: пристају ли да сравне опкопе, предаду градове, да распусте војску и да опет приме Турчина у земљу, као и пре што је било. Сви викну: „нећемо, нећемо“. На то ће Карађорђе: „Али помислите мало, браћо! Ово ће бити крвав рат, народа ће много изгинути“. „Сви ћемо пре изгинути, него што ћемо се предати“, одговорише војводе.

Кад Карађорђе види ово, запита их како мисле да се бране. Ови потраже да чују његов план. На то им Карађорђе рече:

„Знам да се вама неће допасти мој план, али ако мислимо спасти земљу, друкчије не можемо него овако. Ја мислим да порушимо с опкопе на граници и градове у равници, јер о не можемо бранити. Војску да не делимо, в

да држимо у целини и с њом да уђемо у планине и шуме, да затворимо све кланце, и ухватимо бусије. Да бисмо сигурнији били, задржаћемо Делиград. У равници нек остану Вељко и Петар Јокић с коњицом, и где год виде да се турска војска увукла у планину, нек ударе с леђа а ми ћемо спреда. Тако се можемо дуже време одржати и сачекати, како ће се свршити послови у Европи".

Таман то Карађорђе изговори, а скочи Вељко и викну:

„Докле ми год ова (лупи руком по сабљи) о бедри виси, ја не дам Неготин. На сабљи сам га добио, без сабље га не уступам." Тако учинише и друге војводе, јер им изгледаше стидно уступити опкопе без боја. Карађорђе покуша опет убедити скупштину о потреби свог плана, али не успе. Војводе решише да бране целу границу, али пре почетка борбе да се покуша још једном направити мир с Турцима. Стога одреде нове посланике који ће преговарати за мир.

106. Преговори за мир 1813 године. — Новоизабрани посланици оду поново у Ниш Челеби-ефендији и пробаве у Нишу шест дана преговарајући о миру. Они поднесу услове Срба у осам тачака. Од тих услова најглавнији су: да стану границе Србије онде, где се налазе траже српске, да се Карађорђе призна за врховног управитеља народа српског, исто тако

да се призна и Управни Савет. Зато ће Срби бити верни султану, плаћати му данак, давати помоћ у војсци и примити у Београд царева везира с војском колико уговоре.

Челеби-ефендија са своје стране тражаше оно исто, што је и Хуршид тражио. Захтеве Срба посла у Цариград, а српски посланици однеше турске захтеве Вожду и војводама.

Кад Срби видеше како се Турци са свију страна спремају на Србију, послаше опет посланике у Софију крајем маја и ови потраже од Турака: 1. Да Турци не одузимају од Срба ситно оружје (дуге пушке, пиштоље и ножеве). 2. Да се истерани Турци, који су били повод устанку, не враћају у Србију, већ да Срби приме једнога пашу с одређеним бројем војске, а за све остало лако ће се наредити.

Сви ови преговори остадоше узалуд. Турци нису хтели чути за преговоре, већ се све боље спремаху за рат, у чему их Француска све јаче подбадаше.

107. Спрема за рат 1813 године. — За све време, док су вођени преговори за мир, Карађорђе и војводе спремаху се за рат. Опкопе по границама утврде, снабдеју их брашном, оловом и барутом. Војску су непрестано вежбали и поучавали, а границе чували. Војводе су обилазиле границу и надгледале оправку снабдевање опкопа ратним потребама. Јо Управни Савет и Карађорђе одмах по Ускр

пошљу министра војног Младена Миловановића, те обиђе источну границу Србије и прегледа како је спремљено за одбрану. Затим су одређени главни војни заповедници у појединим крајевима према граници и заповеђено им је, да склоне народ даље од границе у шуму, у збегове.

Карађорђе у Јагодини покуша још једном, у договору с неким од војвода, да оствари свој план и да повуче војску и народ у планине.

Али и ту поквари Младен рекавши му:

— „А знаш ли ти шта смо ми у Савету закључили? И мене сте послали те сам свршио све, па сад другојаче радите.“ — „Знам ја све то, рече Карађорђе; — али није вајде, удариће турска сила, па ће све војводе позатварати у шанчеве, ко ће онда бранити овај народ у пољу?“ — „Нека се бију војводе,“ рече Младен. — „Лепо нека се бију; али ће војводе бити затворене, а народ изгинути као стока.“ — „Нека гине,“ вели Младен, „свадба без меса не може бити.“

Најпосле Карађорђе пристаде да се бране све границе, јави свима војводама да се војна отвара. Одмах уз исто писмо, којим јавља да се војна отвара, посла и прокламацију којом позива „свакога ко може пушку носити, да се реће на војску, крв пролевати за свој закон, еру и слободу нашу и потомака наших сиова. И до сад смо се борили с царском силом,

па смо побеђивали, а данас имамо свега доста за војну, јачи смо него што бесмо, па у име Бога опет ћемо победити. Позивам вас да сви на ноге устанете и оружје подигнете на непријатеља, који ево на нас пође.... Боље је у својој вери и на својој отаџбини и умрети, него пред Богом и пред народом осуђен бити.

Ја верујем у љубав вашу према православној вери и отаџбини, верујем у досадању храброст вашу, верујем да труда и крви нећете пожалити за љубав вере, отаџбине и потомства нашега."

И борба отпоче 15 јуна на Дрини око Лешнице.

108. Ратовање од јуна до октобра 1813 год. — Српска војска, распоређена, очекивала је непријатеља. Према Видину стајао је *Вељко* са 7000 војника, према Нишу *Младен* са 18.000, на Дрини *Сима Марковић* са 16.000. У Делиграду *Вујица* и *Станоје Главаш*; при утоку Дрине Зека Буљубаша, Стојан Чупић и други. Карађорђе стајаше у Тополи с резервом, да шаље у помоћ где треба. Он је баш у ово време лежао од врућице.

Турци повукоше свеколику војску своје царевине на Србију, ударише с три стране: од Босне, Ниша и Видина. Срби задржаше војску од Босне, али видинска војска од 20.000 з
твори Вељка у Неготин. Вељко се храбро б
рио и чинио чуда од јунаштва, али га око г

ловине јуна Турци толико притесне, да се мораде обратити за помоћ министру војном и Врховном Вожду. Али како Младен не смеде ослабити српску снагу према Нишу, јер имађаше пред собом великог везира Хуршида са 100.000 војника, писа одмах Карађорђу у Тополу. Карађорђе сву војску, што је имао, беше послао у помоћ оној на Дрини. Стога нареди Антонију Плакићу да одмах иде Вељку у помоћ. Међутим је Вељко, чекајући помоћ, одбијао непријатељске нападе и борио се као див. Потрошивши топовску ђулад, покупи гвожђе и калај по Неготину, а кад и тога нестане, пунио је топове талирима и тукао Турке. Ну сви напори беху узалуд. Помоћ не стиже, а Вељка погоди топовско тане и он остаде мртав:

„Паде Вељко храбри, ал' му оста име
Србин, док је сунца, да се дичи њиме!“

На место Вељка за војводу би постављен његов брат *Милутин* (1 авг. 1813 г.); али Срби морадоше тајом оставити Неготин, и Турци га заузму и почну продирати уз Дунаво.

У исто време водила се крвава борба око Лознице и Лешнице. Карађорђе, за кога непријатељи беху пронели глас да је умро, оде на Дрину, да охрабри војску. Војска се одушеви видевши га здрава у својој средини после болести, нападне Турке и врати их у њихове шопе.

Међутим велики везир Хуршид са 100.000

навали на Делиград, опседне га, па се спусти низ Мораву и навали свом силом на Младена, Младен га не умеде задржати, већ напусти све шанчеве и повуче се на леву страну Мораве. Делиград оста опседнут, а Срби изгубише источну Србију. Хуршид стиже на ушће Моравино, и ту се стане укопавати. Чувши за ово, Карађорђе похита с Дрине и дође на Мораву код Ћуприје, да охрабри војску. Одатле сиђе низ Мораву у логор на скели пожаревачкој.

На Дрини продру Турци, освоје Лешницу и ударе свом силом на Лозницу, опколе Петра Молера с 800 војника. Срби су се јуначки бранили, али турској сили не могоше одолети, већ се једне ноћи пробију кроз Турке и спасе се само 200 јунака, а остало изгибе и пропаде. Турци се под везиром *Деренделијом* и *Сулејман пашом Скопљаком* упуте на *Равње*, где је био подигнут шанац између Саве и Засавице. Ту су биле старешине *Јаков Ненадовић*, *Стојан Чупић, Милош Обреновић, Зека Буљубаша* и *Петроније Шишо*.

Срби су се очајнички бранили 17 дана, одбијали су јурише турске. На хиљаде пало је Турака (и данас се у Херцеговини вели „Пуца као на Засавици"). Али сили се није могло одолети и најпосле српска војска мораде одступити. Да би српска војска колико толи одмакла, зарече се Зека Буљубаша да с д[illegible] говима својим задржи целу турску силу. И Зе

је задржао турску силу. Задржао је оштрим ножевима излетивши с друштвом, кад се Турци приближише шанцу. Борили су се као дивови, разгонећи Турке на буљуке, али им се ножи иступише и поломише и јуначке руке уморише. *Они изгибоше показавши браћи и потомству како се гине за отаџбину и народ.*

Турци најпосле продреше и упутише се Шапцу.

Чувши Карађорђе за поразе на Дрини похита преко Палежа (Обреновца) Шапцу, да га утврди. У путу чује да је пао Пореч. Утврдивши околину Шапца, врати се одмах, што је брже могао Београду, да се договори с руским агентом (Недобом) шта би се могло у последњем часу учинити да се народ спасе. Из Београда напише једно писмо великом везиру Хуршиду на Мораву и замоли га, да обустави борбу, да не улази даље у земљу и да остави рока шест недеља за преговоре о миру. Везир на ово ништа не одговори. Онда он пошље свога секретара Шапцу, а сâм ускоро сиђе на Мораву да замоли у договору с Младеном, још једанпут за мир. Видевши да у томе не могу ништа успети реше, да се држе овако докле се може. Потом се одмах врати у Београд и ту му дође секретар послат од Шапца с писмом, у којем ›ешине оног краја траже помоћ. Баш у том ıутку стиже вест да су Турци прву ноћ његову одласку прешли Мораву. Немајући

при себи ни једнюга војника у оваквој опасности, клоне духом победилац Мишара и заведен сплеткама непријатеља српских ноћу, између 20 и 21 септембра, остави Србију и народ свој, који га у јаду и беди, бегајући испред турске сабље, дозиваше:

„Ђе си данас Петровићу Ђорђе?
„Ђе си данас — ниђе те не било?
„Зар не видиш јада невиђео
„Да ти Турци земљу освојише?“

109. Турци заузимају Србију. — Чим чују војводе да је Карађорђе оставио Србију, распусте војску, па похитају спасавати своје породице и прелазити у Аустрију. Народ нагне гомилама прелазити и многи се утопише у Саву и Дунаво, многи изгибоше од Турака, а остатак се повуче у густе шуме и пештере, у збегове, те вароши и села беху остала пуста. Турци заузеше Смедерзво и Шабац, дођоше са силном војском на Врачар и заузеше Београд (првих дана октобра), који је стајао три дана празан.

Вујица Вулићевић и Станоје Главаш, опседнути у Делиграду, држали су се до половине октобра. А кад им стиже глас о преласку војвода и Вожда, онда се и делиградска војска пробије кроз Турке, те ускоро и Вујица пређе у Аустрију. Станоје Главаш са својом војском држао се и борио се по планинама између Ниш и Новог Пазара до месеца новембра.

Многи од војвода не хтедоше оставити св

народ и ићи у туђину, већ остадоше да с народом сносе и зло као што пре дељаху добро. Међу овим војводама, што остадоше у народу, беше најзнатнији *Милош Обреновић*. Кад га је на Забрежју позвао Јаков Ненадовић да пређе с њима у Аустрију, Милош му одговори: „Ја, брате, у Немачку нећу, нити имам куда. Идем у моју нахију па куд остали' онолики народ, туда ћу и ја“.

Турци, заузевши најглавнија места у Србији, почеше се у први мах страшно светити, али Хуршид хтеде умирити земљу, те забрани Турцима да нападају на Србе, већ огласи да је султан опростио Србима, што су се дизали на оружје. Народ позва да се враћа на своје огњиште и да ради мирно. И народ се доиста поче враћати својим кућама. Између осталих преда се и Милош Обреновић, Али-аги Серчесми, који је, послат од Хуршида, ишао с војском и умиривао народ. Затим се предаду *Лома, Мутап, Главаш, Дринчић* и друге војводе. Милош, да би заклонио народ да не страда, поче помагати Серчесми и наговарати народ да не пролива крв узалуд, већ нека се враћа на своје огњиште. За кратко време па се умири цела земља. Турци опет сасвим завладаше Србијом.

VII

Нова турска управа.

110. Повратак старе управе и одузимање оружја. — Чим Хуршид прими земљу и градове, одмах поче мирним путем враћати све пређашње турске установе. Босанским беговима, што дођоше с Деренделијом у Београд, беше криво, што Хуршид поступа благо с народом. Они хтедоше да се свете. Хуршид не даде, те у мало не дође до свађе између њих. Још се више наљуте на Хуршида, кад он постави Милоша за оборкнеза нахије рудничке и врати у народ. Хуршид ускоро остави Србију, а за њим и Деренделија, а за управника у Београду дође љубимац бегова *Сулејман-паша Скопљак* (родом са *Скопља поља* у Херцеговини), кога су Срби раније више пута побеђивали.

Чим је дошао за управитеља у Београд Сулејман паша, насташе зле прилике по Србе. Он је знао какви су Срби као ратници, знао је какво им је оружје, а неколико пута побеђен и једном рањен много је мрзео Србе. Стога науми да им се освети и одузме од Срба оружје, да се никад више не могу дићи против Турака. Да би то постигао, постави муселиме по свима паланкама, разреди по неколико стотина војника у сваку паланку о народном трошку. За тим одреди сердаре и *тефтише* (комисије) и пошље да купе од народа оружје, сребрне

ствари и скупоцене хаљине. Нареди оправку београдске тврђаве и силан народ повуче у Београд на кулук.

III. Страдање Срба. — Услед овако насилничке управе настаде опет оно зло време, које Срби преживеше у време дахија. Срби ратујући не имадоше времена да среде летину, те настаде велика глад. У невољи народ је јео туцану церову кору и ресе од леске, или скидао лист с лисника спремљених за стоку. Од глади многи се поразбољевају, а још више од куге, коју турска војска, улазећи у Србију, донесе са истока. Које од куге, које од глади помре силан свет. Уз ове невоље настадоше још већа насиља од оних Турака, који су тражили од народа храну за војску или од оних, који су одузимали оружје и прикупљали порез. Они ударише кроза села и паланке, па у име пореза узимаху новца што су год више могли, а под именом истраге сакривеног оружја нападаху на куће појединих породица и грабише све што им се допало од оружја, одела и накита. Почеше насртати на веру и част, образ и светињу дома српског.

Народ је поред тога морао кулуком сећи и вући дрва за војску и турску господштину, затим сено, сламу и храну за турска слагалишта, али од свега тога најтежи им кулук еше оправка градова, особито Београда. Од оја и силнога напора око оправке града

многи помреше, у оном смраду многи се окужише, те их куга покоси, а многе виђеније људе сами Турци побише.

Овако понашање Турака према Србима, који су пуних девет година уживали слободу, беше одвише тешко. Срби почеше мислити о новом устанку против Турака.

112. Хаџи-Проданова Буна. — Између других војвода, који се пред крај 1813 године предадоше Турцима, беше и *Хаџи-Продан Глигоријевић*, један од Карађорђевих војвода из Старога Влаха. Њега задржи поред себе чачански муселим *Латиф-ага* као пријатеља и саветника. Кад насташе све већа насиља од стране Турака, међу Србима поче се поново јављати мисао о устанку. Многе народне старешине, забринуте очајним стањем Срба, састаше се (8 августа 1814 год.) у Топчидеру, да се посаветују шта да раде, кад се оваква насиља више не могу подносити. Они реше да се обрате аустриском и руском цару, који тада беху у Бечу на састанку, те да им помогну у овој невољи. Њихова молба још не беше ни стигла у Беч, а народ у Шумадији поче да се креће, одмећући се у хајдуке и повлачећи се у густе шуме, у збегове. Намера за устанак још јаче изби у пожешком крају, јер се тамо одметне од Турака Хаџи-Продан, и стави на чело љу, незадовољних турском влашћу. Узрујаност поче осећати свуда у народу. Продан поз

и друге знатније људе да се дижу против Турака па и Милоша, али овај виђаше да сад, у јесен, није време за устанак, и да је турска сила у Србији врло јака, народ растурен и несређен, те поручи Продану да се окане буне и не навлачи народ у већу несрећу, па сâм јави Сулејману у Београд, шта Продан ради, уверавајући га да се ничега не боји, јер ће се народ брзо умирити. Уз Хаџи Продана присташе Гружа, Лепеница и Левач.

Кад то виде Сулејман, одмах пошље свога ћехају *Ипшир пашу* у Чачак с војском да буну угуши. Ћехаји је помогао Милош, да би могао заклонити народ од освете, али под условима да се опрости свима, који су пристали уз Продана. Ипшир му то обећа. После сукоба на Небшу и Книћу ова је буна угушена, а Продан са својим момцима пређе у Срем више Остружнице. Ипшир паша не одржа дату реч Милошу, већ похвата мноштво знаменитих Срба, тужећи их да су пристајали уз Продана па, по тридесет окованих у ланце, пошље Сулејману у Београд, где их овај баци у кулу, мучећи их у лисицама и кладама. У Београд је био послан из Крагујевца Никола Луњевица, да измоли од турских власти да султан не шаље војску на Србе. И он је то измолио, а многе је и затвора ...остио и откупио. Кад се буна сасвим утиша ...арод умири, онда заробљенике изведу из ...е, те неке посеку на Калемегдану и главама

њиховим оките бедеме градске, неке вргну на коље код Стамбол-Капије а неке повешају.

Кад Турци виде да у народу још има оружја, стану га опет купити и чинити још већа зла по народу.

113. Црква и управа 1813 и 1814 године. — Пропашћу 1813 године пропало је готово све оно, што је било урађено за време Карађорђево на уређењу школе и цркве. Ондашњи митрополит Леонтије остави Србију, на чијој је пропасти највише радио, па оде у Аустрију. Исто тако побеже и непосвећени шабачки владика *Хаџи Мелентије Стевановић* у Фрушку Гору.

Кад Хуршид освоји Србију, дође с њим у Београд као тумач српског језика некакав удов *поп Дина* (Димитрије) Нишлија родом. Овај поп доста поможе Хуршиду, да што пре умири Србију. Везир, да би га наградио за учињене услуге, посла га у Цариград о свом трошку и тамо га патријарх посвети за владику београдског под именом *Дионисије II*, и султан му изда берат (7 новембра 1813 године).

У несрећи, која снађе Србе 1813 године, ово беше једино добро. Као Србин Дионисије био је на страни свога народа и заштићавао га код Турака колико је год могао, особито после Хаџи-Проданове буне. У шабачку епархију дође за владику Грк *Данило II*, звани Алаук. Колик је Дионисије био добар, у толико је Дани био рђав. Као среброљупца и глобаџију нар

га је мрзио, стога се Данило пазио с Турцима, а гонио Србе.

114. Судба српских исељеника 1813 и 1814 године. — Србе, који пребегоше 1813 године у Аустрију, дочека туђинска власт што горе може бити. Од војвода одузеше оружје и оплените их до голе душе. Када су претресали жену и децу Карађорђеву, кад су одузимали новце, хаљине и накит, управник земунске полиције рекао је: „Подај, госпо, сада срамно; то вам је учинила ваша Русија, а да сте се држали нашега двора, не би сад тако срамно давала". После овога власт одвоји Вожда и војводе од избеглог народа. Карађорђа пошљу у манастир *Фенек*, у Срему, затим у *Голубинце* заједно с војводама: Јаковом, Младеном, Симом и Луком. Одатле их спроведу у *Варадин,* те Карађорђа, Младена и Јакова затворе у горњи град, у касарну, а Симу Марковића, Луку Лазаревића, Павла Цукића, Јеврема Ненадовића Илију Марковића и друге у доњи град. Војводе: Вула Илића, Вујицу Вулићевића, Јанка Поповића и Јована Стевановића беху затворили у арадски град. Остале војводе метну под стражу. И тако ове војводе, што побегоше од турске сабље, опљењени до голе душе, допадоше у аустријске тамнице.

Ни онај народ, што беше прешао преко Саве и Дунава у Срем и Банат, боље не дочекаше аустријске власти. Погранични чиновници

одузеше му оружје и наките и поделише међу собом, исто онако као што Турци чинише онима, што осташе у Србији. Издржавајући карантин у простим лађама на ветру и киши, голи и гладни скапавали су од хладноће и влаге. Власти им не дадоше ни своје мртве сахранити, докле не плате по дукат од мртваца. Услед овако душманског понашања аустријских власти многи се Срби вратише натраг Турцима, ма да им и томе сметаше аустријска власт.

У јануару 1814 године све војводе из Варадина и Арада преместе и раздвојено пошљу у разна места по Аустрији у притвор. Најпосле се за ове војводе и вожда заузме руски цар, те се у јесен 1814 године сви са својим породицама преселе у Русију, у бесарабску варош Хотин, где добију издржавање од руске државе.

115. Надање на Русију. — У ово најцрње доба српски народ није престао надати се на Русију. У томе беху сложне све војводе како оне што осташе у Србији тако оне што пређоше у Аустрију. Они заједнички напишу у манастиру Благовештењу молбу руском цару Александру (21 априла 1814), у којој га моле, да их избави турског насиља, па је даду студеничком архимандриту Мелентију Никшићу, да је однесе цару у Беч. Руски цар не беше у Бечу, већ на бојном пољу, те му молбу Мелентије посла из Беча, чекајући до краја јуна у Бечу на одговор. Срби опет заједнички напи-

шу писмо (8 августа 1814 г.) проти Ненадовићу, да иде у Беч, где су се били састали европски владари на конгрес после пада Наполеонова, да моли европске владаоце, а нарочито руског цара, за помоћ српском народу. Прота је узалуд обијао прагове руских, аустријских, енглеских и пруских представника. Нико не хтеде обрнути главе на српске очајне молбе. Прота је преклињао и молио, па ништа. Стога је писао кнезовима у Србију: „Нема, кнезови, ништа нема, наш посао не иде“. Русија је покушавала да истакне на бечком конгресу „источно питање“, па у томе и српску ствар, али то није ишло у рачун великим европским силама и због тога је покушај руски остао без успеха, а српске наде осташе празне наде.

VIII
Други устанак.

I
Устанак Милоша Обреновића на Турке.

116. Нове намере Турака. — Кад Сулејман погуби оне Србе похватане у време Хаџи-Продanове буне, договори се са својим доглавницима да и остале народне старешине похвата и погуби. Стога позове све нахијске старешине да му дођу у Београд о светом Трифуну (2-ог фебруара 1815 год.), под изговором да се посаветују о разрезу ђурђевског пореза и о другим потребама. Старешинама изгледаше сум-

њив овај, тако рâни позив за ђурђевски данак, те се договоре да не иду сви, већ само оборкнез нахије рудничке, крагујевачке и пожешке, Милош Обреновић с неколихо народних старешина и кметова.

Сулејману не беше право што му све нахијске старешине не дођоше, али и с онима, који дођоше, посвршава послове за које је, тобож', звао кнезове. Старешине, док су се бавиле у Београду, виделе су страшна насиља турска, виделе су оне на коље вргнуте, виделе су главе натакнуте на бедемима, многе лешеве посечених и обешених. И сами су једва чекали да што пре побегну из Београда.

117. Погибија Станоја Главаша. — Како се Станоје преда Хуршиду на веру, овај га постави за чувара друмова да тера и хвата хајдуке. Тако је то трајало све до Продановe буне. После Хаџи-Продановe буне Сулејман га је кривио за бегство Проданово, па да би што јаче заплашио сакупљене кнезове и опростио се једног страшног јунака и хајдука, пошље једну чету Турака муселиму у Паланку, да ухвате или убију Станоја. Турци одјуре у Паланку, одатле у село Кошарну, кући Главашевој, опколе му кућу и позову га на предају. Станоје им одговори пуцањем из пушака. Турци му запале кров над главом и пошто њ неколико погине, убију Станоја, одсеку му глаı донесу у Београд Сулајману. Везир је натак

на колац и истакне на бедем код капије. Сакупљени кметови, кад виде Станојеву главу, пренеразе се. Један Турчин, добар пријатељ Милошев, покаже му Станојеву главу и рече: „Видиш ли главу Станојеву? Овако ће и твоја бити, ако се не узумеш чувати. Сад гледај шта ћеш!“ На то му Милош одговори: „Вала, ја сам моју главу одавно бацио у торбу, и сад већ туђу носим на раменима“. Уз то се маши кесе те му нешто и бакшиша даде.

118. Први договори за устанак. — Овако зло понашање турских власти покрену мисао да се Срби опет дигну против Турака. Сакупљени кнезови у Београду, после погибије Главашеве, састану се у конаку доброга владике *Дионисија II* и ту се тајно договоре да на пролеће (1815) отпочну убијати Турке зулумћаре, ако им прота Ненадовић из Беча не дâ никакве наде. Они су се тајно састајали у Земуну с Петром Молером и архимандритом Мелентијем Никшићем, те се с њима договарали. Архимандрит напише опет писмо проти Ненадовићу у Беч и каже му како је зло стање у Србији и преклињаше га да моли цареве за заштиту Срба од Турака.

Пошто је Сулејман свршио послове с нахијским кнезовима, пусти их да се врате кућама својим, а задржа код себе само Милоша, не казујући му зашто. У исто време наредио је оним кнезовима, што одоше у народ,

да му пошљу што већи број људи да копају ров око Београда. Пошто кнезови оду потражи везир од Милоша да му доведе *Мутапа, Арсенија Лому*, *Дринчића*, *Ђорђа Протића Гучанина, кнеза Аврама Лукића* и друге знамените људе. Милош је видео зашто везир тражи ове људе, па му одговори: „Ја ћу отићи да их зовем." Милош је мислио овим да се избави и побегне из Београда, али га везир не хтеде никако пустити.

Међутим док је Милош гледао начин како да се ишчупа из турских шака, дотле се састану у селу Рудовцима, у густој шуми, на граници између београдске, крагујевачке и ваљевске нахије, народне старешине и виђенији Срби (5 марта 1815). На том скупу (где су поред многих других били *Мутап, Ломо*, *Дринчић, Никола Катић*, *Томо Вучић*, *Милутин Гарашанин,* игуман *Авакум* из Боговађе и *поп Ранко* из Рудоваца), реше да се обрате још једном проти у Беч, да им пошље ма какав одговор, па ако им се није надати да се о Цветима (11 априла 1815 год.) дигну на Турке, да победе или изгину кад и иначе гину. Овај договор потврдили су заклетвом на крсту и јеванђељу и проклели свакога, ко не пристане уз њих. Лому овласте да он у име овога скупа позове Милоша да и он пристане уз њи и да га увери, ако пристане, да ће га сви узет за вођу устанка.

Пошто су се заверили, одмах пошљу човека до Молера у Срем, те му јаве за свој договор и запитају има ли какве наде из Беча. Међутим и Милош се био састао с Молером у Земуну (8 марта) и тражио да му прота јави из Беча црно или бело.

119. Спас Милошев из Београда и устанак у Такову. — Насиља турска постадоше зато време све многобројнија и Милош се реши пошто пото да бежи из Београда. У ћаје везирова, Ипшир паше, беше се ђамерило око 150 робова. Ћаја сребројубив, понуди Милошу да откупи робље. Милош пристаде. Али како није имао готова новца да исплати, позајми нешто од трговаца у Земуну, а за остатак договори се с ћајом да умоли Сулејмана да га пусти кући да покупи од народа. Сулејман пристане, и тако се Милош срећно ишчупа из турских руку.

Чим Милош стигне кући, састане се одмах с многим људима из народа и почне се договарати с њима о новом устанку. Од људи чује и за одлуку рудовачкога скупа, и то га веома обрадује и охрабри. Он је видео да су и народ и кнезови прегли ступити у борбу с Турцима па или изгинути или се опростити турскога насиља. Па опет, пре него што би се римио старешинства, хтео је сâм запитати народ свога краја хоће ли рат против Турака и ели ли да им он буде вођ и старешина.

Осим тога он истаче: „да никако не пристаје да се устаје против султана, већ само против Турака зулумћара.“

У Такову, код црквице таковске, народ се онога краја скупљао о Цветима на сабор. Тако и ове године беше се скупио силан свет. Ту се беху скупили и многи кнезови и први људи из округа рудничког. У очи Цвети цео дан је Милош провео с највиђенијим људима и истицао им све тегобе устанка, па кад је видео да су и кнезови и народ из свег срца заузети да се устаје на Турке, онда и сâм пристане. Сутрадан на Цвети (11 априла), после службе Божје издвоје се неприметно први људи, оду подаље од цркве, у шуму, и ту под једним гранатим грмом Милош објави своју одлуку и позва Србе на оружје. Народ му се одазва, призна га за вођу и закуне се, да ће га слушати. а Никола Луњевица даде му бисаге талира као прву помоћ. Одатле с многим виђеним људима и момцима оде кући, у Црнуће, обуче војводско одело, метне на се сребром извезено оружје, узме барјак и даде га Сими Паштрмцу говорећи:

„Ево мене, ето вас, па рат Турцима! С нама је Бог и његова правда!“

Одушевљени момци и кнезови као из једног грла одговоре му: *„Срећан и честит нам био.“*

Омах после овога Милош се врати у соб седне с писарем, те распише књиге на с стране, позва да устаје на Турке мало и велик

и да бију Турке где год зелену стризу виде. Народ, чувши да и Милош пристаје уз њих, скочи и повади оруђе из клада и пањева, стане се понова оружати и спремати за борбу. Кроз Шумадију јекну на све стране глас: „рат, рат, рат Турцима!“ Силна струја, за тренут сузбијена, покрену свачије срце. Народ се поче поново кретати на свету борбу за слободу.

120. Освајање Рудника и смрт Ломина. — Први сукоб између Срба и Турака у другом устанку био је на Руднику, јер Арсеније Ломо, предводећи Качерце, нападе на руднички град. Турци се повуку у рудничку тврђаву. Лома их опколи и тукли су се из пушака три дана. Најпосле се Турци предаду под условом да под оружјем здрави оду у Ужице. Лома је дао реч, заклео се сољу и хлебом, да ће их здраве спровести пут Ужица и хтео је испунити реч. Услед неспоразума други Срби нападну и побију ове Турке. Остану само бег Токатлић и још двојица. Овај бег, мислећи да је Лома ово из преваре учинио, убије га изненада пиштољем, па на добром коњу побегне пут Ужица.

121. Љубић и Чачак. — Кад београдски везир чује да су се Срби опет дигли на оружје, пошље свога ћају, Ипшир пашу, да угуши устанак и казни бунтовнике. И други Турци беху се почели прикупљати у Чачак. Кад чује Милош да се Турци прикупљају Чачку, похита одмах сâм тамо. На брдашцу Љубићу, с леве стране

Мораве према Чачку, нађе свога брата Јована, где се укопао у један мали шанац са својом војском, а Лазар Мутап већ беше продро у сâм Чачак до цркве, где су се били утврдили Турци. Милош не имаде кад помоћи Мутапу, јер му стиже глас да иде од Београда ћаја с великом војском и везировим сином Мехмед-алај бегом. Уз Турке иђаше, приморан, и кнез београдске нахије Аксентије с неколико стотина Срба. Милош с нешто војске пође у сусрет овој војсци. У Кљештевици планини наиђе на Милутина Гарашанина, кога је Ћаја сузбио с Липара. Милош се сукоби с Турцима у Рудовцима на Велики Петак (16 апр.). и тукао се цео дан, али Турцима, многобројнијим од Срба, ништа није могао учинити. Ћаја с турском војском продре и у очи Ђурђев-дана стигне у Чачак, палећи уз пут српска села, којих се дотицао. Милош на Ђурђев-дан стигне на Љубић, и ту сазна да је Мутап рањен и да су се Драгачевци разишли, а Чачак остао отворен од Драгачева. У Чачку се беше прикупило до 5000 Турака, већином коњаника, а на Љубићу Срба тек ако беше 500. У недељу (25 апр.) Турци нападну на Љубић и Срби их после жестоке борбе одбију.

У том дођу гласи да су неке војводе и кнезови из Карађорђева времена, чим су чули за устанак, прешли из Срема у Србију, у жељи да се придруже устаницима и заједнички боре проти Турака. Међу овима беше Стојан Чупић, Пета

Молер, Павле Цукић, Сима Ненадовић, брат проте Матеје и други. Они пренеше и оружја и муниције и стану сваки у свом крају дизати народ на Турке. Милош хтеде да се састане с њима и договори о заједничком раду и набавци барута и олова. Стога преда заповедништво над љубићском војском своме брату Јовану рекавши му, да не дира Турке у Чачку до његова повратка, а Милића Дринчића посла да сузбије ваљевске Турке, који се беху упутили Чачку. На овом путу Милош је ослободио *Палеж* (Обреновац) и *Ваљево* и састао се с неким од војвода, који пређоше из Срема. Кад је очишћено Ваљево од Турака Милош остави Петра Молера да чува страже од Сокола и од Сребрнице, а он се с Цукићем врати Чачку и Љубићу, вукући два топа.

Док се Милош бавио око Ваљева, Турци су добивши помоћи од Лесковца почели арати и робити по Драгачеву и нападати на српске збегове око Овчара.

По доласку Милошеву (у недељу 22 маја) навале Турци на Љубић. Прво ударе на Добрачин шанац, али их Добрача с Гружанима одбије. Они покушају још неколико пута и Гружани их опет одбију. Видећи да Гружане не ће моћи да савладају, заобиђу поиздаље, па изненада јурну с леђа на други отворени шанац, у коме су били топови. Срби се збуне и у нереду прсну куд који. Турци су их на сво-

јим бесним хатовима јурили и немилице секли. Један део растурених Срба појури да се склони код топова, али за њима стигну и Турци те се и ту направи неред и сви почну бегати. Храбри *Танаско Рајић* довикивао је својим војницима да не остављају топове, али узалуд, све је измакло, он оста једини да брани топове, и бранио их је сабљом и пиштољем, рекавши: „Ја ових топова нећу оставити Турцима, док ме не исеку на комаде“. И бранио је док га Турци ханџарима не разнеше. Милош с нешто коњице и пешака пријђе у помоћ овим шанчевима, али без успеха, јер многобројној турској коњици, која беше прекрилила моравску раван, не могаше одолети, већ једва изнесе главу. Турци поруше опкопе и одвуку топове у Чачак. Под Љубићем према Морави још се држаше у свом опкопу Јово Добрача са својим Гружанима.

Ипшир паша, ћаја везиров, пошто се Турци врате Чачку, пред вече пријђе Морави и стане довикивати Јови Добрачи и Гружанима преко Мораве: „Рајо, предај се и не гини лудо, тврда је вера, да никога од вас глава неће заболети“.

Васа Томић, војник из Добрачина опкопа, који је био сишао на Мораву, стојао је иза једнога џбуна с двојицом другова, па познавајући ћа[illegible] из раније довикне му да пријђе ближе, јер не чује, шта виче из далека. Ћаја паша при[illegible] ближе, па загази с коњем до половине Мор[illegible]

и поново позове Србе на предају. У том га узме Васа на нишан, а тако исто и друг му Шарга. Васина пушка груне и погоди пашу у коталац, а затим и Шаргина, те у ногу. Ћаја се пови коњу око врата и стропошта у Мораву, која га однесе, а његов кулаш празних бакрачлија одјури моравском равницом у Чачак. Овај глас о погибији Ћаја-пашиној развеселио је мало Гружане, али и забринуо, јер се надаху јачем нападу турском, а беше им остао само понеки фишек барута. Зато и они у сутон напусте опкоп и пођу горе на Љубић. Оно мало турске коњице, што је било остало на рудничкој страни Мораве, јуриши за њима, али је Гружани одбију.

Сутра-дан су Турци тражили од Срба Ћаја-пашу, а они им рекоше да га траже у Морави.

Смрт главнога заповедника много је узбунила турску војску. Они су се ту задржавали још неколико дана, па се спреме да бегају преко Драгачева. У потери за Турцима Срби их стигну код села Ратара и ту тако нападну, да не само поврате српске топове и српско робље, већ им отму сву комору и спрему и заробе много женскиње. Остатак Турака нагне Новом Пазару. После овога Милош се врати у Чачак око Видова дана.

122. Пожаревац и Карановац. — После победе на Љубићу и Ратарима, Милош је терао Турке и по другим местима у Шумадији. Турци како чују за успехе српских устаника на Љу-

бићу, Чачку и Ратарима, разбегну се, и тако велики део Србије беше очишћен од Турака. Турци су се држали још само у неколико утврђених места. Од свију утврђења најјача беху она у Пожаревцу и Милош похита тамо. Турци се беху тамо утврдили у три шанца, нарочито им беше добро утврђен шанац код цркве. Уз Милоша пред Пожаревцем беху Петар Молер, Павле Цукић и Јован Добрача.

Кад се српска коњица приближила једном турском утврђењу, излети турска коњица из шанца под предводништвом делибаше *Јосин-аге*, нападне на Србе, разбије их и ту погибе шурак Милошев Јово Вукомановић. Тада Милош, стигнувши са српском војском, исуче сабљу, викне на Србе и појури на коњицу делибаше Јосин-аге говорећи: „Вала, делибашо, ти имаш куд и на другу страну, а ја заиста немам никуд, него ми ваља овде мрети". За њим појуре и други, али делије опет пробију кроз густе редове српске војске. Милош је летео с једнога краја своје војске на други, довикујући војницима да се држе храбро и јуначки, те победи коњицу, догна је до шанца и ту се водила борба до неко доба ноћи. Сутра-дан наставила се битка исто онако крвава као и првога дана. Трећега дана била је најкрвавија битка око шанца код цркве. Најпосле Турци потражише српскога старешину да му се предаду. Милош уговори с њима услове предаје, прими

их и испошље до Ћуприје, а одатле у Турску с оружјем, што је сваки при себи имао, а остало оружје и ствари заузму Срби. (Бојеви на Пожаревцу били су 24, 25 и 26 јуна).

За време ових бојева Срби су већ били притеснили и карановачке Турке. А кад Срби освоје Пожаревац, Милош похита Карановцу (данас Краљеву). Турци чувши како је прошла турска војска у Пожаревцу, предаду се Милошу и он их с оружјем испрати у Нови Пазар с пријатељским писмом и даром Адем-паши пазарском. У писму говораше Милош зашто су Срби устали на своје злотворе и мољаше га, да он бар не дира народ, који се дигао да се ослободи зулумћара. Адем-паша прими то писмо и дарове и одговори Милошу, захваливши му што је карановачке Турке тако лепо и поштено испратио, а одговор свој заврши:

„Држ' се бане, за врбове гране!
Јела расте у небеске стране!
Коси, бане, како си почео
Тек од кише причувај откосе".

123. Дизање Мачве и бој на Дубљу. — Још за време догађаја на Љубићу покушају неки Мачвани, који се вратише из Срема, да побуне Мачву и Поцерину, али се не хтеде маћи ни једна ни друга. Они у равници између Турака
пчана, Подринаца и Прекодринаца бојаху
јер ако макну против Турака, у тренут ока,
ла би Мачва с Поцерином сатрвена у пла-

мену. Стога се на све позиве Мачва и Поцерина не кретоше против Турака. Тек кад дође храбри и чувени *прото Никола Смиљанић*, па за њим Петар Молер и Јовица Милутиновић с 1000 војника, а њима се придружи и Илија Срдан, почеше се Мачва и Поцерина кретати и дизати. Они посташе сасвим други људи, јер се не осећаху више усамљени. Ускоро дођу у у Мачву *Милутин*, Вељков брат, *Узун-Мирко, Бакал Милосав* и харамбаша *Марко Штитарац* с 1000 војника и Мачва се диже листом.

За време ових покрета прикупи доста велику војску *Хуршид паша*, који још раније беше постао у Босни везир и с том војском дође у Бељину према Дрини. Њега је помагао и *Али-паша Видајић* од Зворника. Хуршид пошље напред с једном војском *Ибраим Али-пашу Мараша*. Он пређе у Србију код Лешнице, крене се пут Китога и Мачве и дође у Дубље, где су Срби били подигли велики опкоп. Баш у ово време стиже и Милош од Карановца (13 јула) у Липолист, изда потребне наредбе, а сутра дан (14 јула) и сâм дође на Дубље те позове Турке да положе оружје и да му се предаду. Они то одбише и Срби се почеше спремати за напад. По подне почела је битка. Срби су јуначки нападали, али су се и Турци храбро бранили. Кад почеше голаћи ускакати у шанац, начи... се метеж у шанцу. Одмах за њима кидише једна врата Милић Дринчић, а за њиме Си...

Ненадовић, вичући на Ваљевце: „напред, напред, браћо, ако Бога знате." Ту падоше од турских куршума и Милић и Сима, али и Турци нагну бегати, а Срби их дочекивати на britке сабље и оштре јатагане. Од хиљаде Турака мали је број утекао Дрини, а оно друго остало је на бојном пољу што мртво и рањено, што заробљено. Међу заробљеницима беше и са̂м *Ибрахим Али-паша Мараш,* кога је ухватио *Подруг-Томо* са своја три друга. Милош га лепо прими, поврати му одело, које му беше узето, даде 500 гроша, лепога хата с опремом, па пусти заједно са осталим робљем и рече му, да се Срби нису дигли на цара да му отму земљу, већ да се спасу зулумћара и да траже своју правицу под царевим скутом. Мараш на то одговори: „Да зна цар какву ти војску имаш, он би народу овом дао правицу, какву год иште; само се чувај да се не помешаш с којим краљем, ако си рад, да твоје судство и господарство над овом земљом остане, него цару за скуте, и цар ће ти дати, те ћеш ти бити везир над овом земљом." После овога паша оде Хуршиду и приповеди му све, шта му је Милош казивао, па га почне наговарати да не иде с војском на Србију, већ нека гледа да се с Милошем мирно погоди.

На Дубљу су Срби запленили доста лепа и богата одела, скупоцена оружја и велики број бесних и дивних хатова.

Битком на Дубљу престале су борбе између Срба и Турака, а започети преговори за мир.

II

Преговори за мир.

124. Турска 1815 године. — Кад је закључен мир (1812 године), којим је Србима дато опште помиловање и унутрашња управа, Турска не хтеде испунити те одредбе према Србима зато, што Русија мораде ратовати с царем француским (Наполеоном), и што овај цар подржаваше Турску. Стога се Турска не хтеде ни осврнути на молбе, које јој Срби подносише 1813 године. Турска, помагана Наполеоном, беше и сувише смела према хришћанима на Балканском Полуострву, а особито према Србима. Али кад Русија, у савезу с европским државама и по други пут потуче Наполеона и нагна га да оде из Француске, положај Турске измени се и она се поче сама за се прибојавати. Осим тога неред у Турској не беше још престао. Гдекоје паше у далеким областима турскога царства готово посташе независне од султана, почеше владати по својој вољи (Мехмед-Алија у Египту, Али-паша Тепелепли у Јањини и Али-паша од Алепа у Азији). Исто тако не обазираху се на султанову власт ни наследни бегови по многим крајевима (нарочито у Босни, Херцеговини и скадарском сан

џаку). Народ је више волео ове бегове него грабљиве и подмитљиве турске чиновнике. Војска такође не беше уређена. Јаничари, несигурни на бојном пољу, сваки се час буниште у касарнама. И тако Турска 1815 године беше у нереду остављена самој себи. Бојећи се Русије, а извештена да су Срби поново устали под кнезом Милошем, она нареди босанском везиру Хуршид паши да пође на Србију и да је што пре умири, са заповешћу да ради врло обазриво. Стога је Хуршид (још 15 маја, пре главне љубићске битке), писао кнезу Милошу једно врло поверљиво писмо из Сокола.

125. Наде на Русију за време Милошевог устанка. — И ако су српске наде у Русију биле за тренут клонуле у време поновљеног рата с Наполеоном, опет, кад Наполеона победише, а руски цар са својим савезницима уђе у Париз, оживеше и српске наде у Русију. После оних бојева на Љубићу. Пожаревцу и Дубљу, добију Срби глас од своје браће из Срема, да је Наполеон побеђен и да су цареви ушли у Париз. Стога се одмах састане скупштина на Руднику, те реши (јула 27), да се обрате покровитељу за заштиту. Ту напишу и пуномоћје Петру Добрњцу, да и он иде и придружи се проти Матеји. Обадва су радили што су год боље знали и умели за српску ствар.

Међутим руски цар још је и раније био чуо за нови устанак против Турака (одмах после битке

код Ватерлоа). Стога истаче питање о Србима као питање части, јер је он дао реч Србима, да ће им се опростити, што су ратовали (од 1804—1812 године) с Турцима; а руски посланик у Цариграду запита султана: какав се то рат води у Србији противно миру букурешком?

Порта је знала да ће Русија, чим сврши ствари у западној Европи, прећи на поправке букурешкога мира, зато одмах посла *Али-пашу Марашлију*, румелијскога, с великом војском на Србију, с налогом да што пре умири Србију.

Тако и на Дрини и на Морави стојаху оба везира с великим војскама, које би могле савладати малу српску војску за неколико дана, и место да се крену напред, као оно 1813 године, они понудише Србима преговоре. И Милош, знајући да је сила турска много јача од малене устаничке војске, прими преговоре.

126. Милош код Хуршида. — Одмах по повратку Али-Ибрахим паше Мараша, Хуршид позове Милоша да му дође преко Дрине на договор. У исто време пише Милошу његов побратим, Дели-ага Серчесма: да слободно дође и да се никога не боји. Милош се реши отићи у Хуршидов стан и јави то старешинама. Старешине се зачуде тој његовој одлуци и један му (Сима Паштрмац) рече: „Господару! ако т се мили мрети, попни се, ето, на који хоће

грм и скочи; а немој сâм своје главе носити везиру у шаке! Одеш ли му права си будала". — „Лепо, Амиџа", (тако је Милош звао Паштрмца), одговори Милош хладно: „али ако ја одем и свршим народски посао и вратим се здрав и читав, ко ће онда бити будала: ја или ти?" — „Ни ти, ни ја, господару, но везир који те пусти!" рекне му Амиџа. Кнез Милош отиде везиру и поведе собом три кнеза. У Лешници га дочека Дели-ага Серчесма, и закуне се да му Турци неће ништа учинити, док је њега и његових хиљаду делија.

Кад је Хуршид примио Милоша, он му каже: да се народ није дигао против султана и његових законитих власти, већ против Сулејман-паше и насиља јаничарског, што додија сваком живом у царевој земљи.

Хуршид жељаше да сâм посредује између Срба и султана и поврати ред, стога баци сву кривицу на Сулејмана, а Милошу предложи да народ положи оружје и преда се Турцима на веру, да Милош остане код њега, а у народ да пошље два кнеза с писмом, да се скупи више кнезова из народа и дођу везиру да мир вежу. Чувши ово, Милош се пренерази, понуди Хуршиду сâм своје оружје, а за остале старешине и народ не могаде подјемчити да ће предати своје оружје. Турци почеше претити Милошу, и он виде да је погрешио, што је дошао Хуршиду у стан, зато рече: „Ми дођосмо овамо

к вама на веру и у вашим смо рукама, можете учинити од нас шта хоћете, можете нас и погубити, али ћете тим и вама посла начинити; биће ко ће нас заменити". Кад за ово чује Серчесма, рече Милошу да се ничег не боји, док је њега и његових делија. Зато четврти дан, ноћу, јави Милошу да се спреми и он га допрати до Лешнице, а она три кнеза остану у Хуршидову стану. Кад Серчесма доведе кнеза до Лешнице, рече му: „Овде сам те ја узео на моју веру и ево сам те опет овде довео. До сад смо били пријатељи, а сад се растајемо за навек. У напредак ником не иди на веру, па ни самом мени, ако бих те звао". И тако се врати Милош од Хуршида с Дрине, не свршивши ништа с њим.

127. Преговори с Марашли-Али пашом. — Док се Милош бавио на Дрини, дотле је Вујица Вулићевић водио преговоре за мир с Марашли-Али пашом. Кад се Милош врати с Дрине, дође друге половине месеца августа у Табориште на Белици. Везир га одмах позове да се састане с њим, али Милош, бојећи се да не прође као на Дрини, потражи два Турчина доброга рода, који би остали у српском стану, док се он не врати. На то му Марашлија пошље своје бројанице, бисером поткићене, у знак да му ништа бити неће. Милош поверује, те се састане с везиром у Ћуприји. На том састанку покаже сва зла, која је народ трпео од Сулеј-

мана и његових јаничара, и истакне везиру да би се он радо мирио, ако би султан испунио неке жеље српскога народа. Уз то му напомене: „да се годимо и договоримо за све друго, али ако тражите да народ положи оружје онда о миру нема ни говора“. Лукави Марашлија, кад саслуша Милоша, одговори му: „Милошу, јагње моје, само ти слушај султана, па сваки Србин, ако хоће, нека задева за појас не само пиштоље него и топове!“

После неколико састанака Милош се погоди с Марашлијом: да Срби пусте ћају Марашлијног с нешто војске (7—8000) на Врачар; да српски посланици с Марашлијном препоруком и пратиоцима иду у Цариград, а остала војска с Марашлијом да остане где је до повратка посланика; а Марашлија одмах да пише Хуршиду, да не прелази Дрину и не дира Србе. Српска војска међутим да стоји како стоји.

Кад је српска депутација (кнез Милоје Тодоровић и калуђер Неофит) била у Цариграду, руски посланик већ је питао Порту, по налогу свога цара: какав то рат имају Турци са Србима противно букурешком миру. Стога Порта, нешто бојећи се Русије, а нешто због препорука Марашлијних лепо прими српске посланике, прихвати српске жалбе, одобри све ͻ што је Марашлија радио и нареди, да ıске жалбе извиди босански везир Хуршид београдским Сулејман пашом. Кад посла-

ници стигну из Цариграда и поднесу ферман, Милош се обрадује свом првом успеху, али се и поплаши од портина наређења да српске жалбе извиђају поменута два везира. Зато још у Белици напише молбу султану и пошље другу депутацију (15 септембра). У овој молби Милош јавља султану, да су Срби пропустили у Београд с војском Марашлију и моли Диван, да за београдскога везира постави самога Марашлију, јер је то прави царски везир, разуман и паметан већил. Султан прими молбу Срба и Марашлија остане у Београду као везир пашалука. Сулејман му преда град и везирство, па оде Дунавом у Видин. Кад Марашлија бй утврђен за везира у Београду, онда се погоди с њим Милош тако, да он остаје врховним кнезом над осталим кнезовима, да се Турци не мешају у унутрашње послове земље, да Срби плаћају данак одсеком и да га сами кнезови купе; да поред свакога нахијскога муселима седи по један српски кнез и без овога да не суди муселим ништа Србима; у Београду се оснива Народна Канцеларија, у којој ће седети дванаест српских кнезова, који ће судити Србима за веће кривице. Марашлија да буде главни управитељ Срба и Турака, али ће само Турцима управљати. Још је уговорено да Срби предаду велико оружје, а мало да задрже :
себе, јаничари да се не пуштају у Србију, већ д
се замене другим, добрим Турцима из Румелиј

128. Преговори с Портом. — Погодба Милошева с Марашлијом била је врло неодређена. Она није имала вредности, док је султан ферманом не потврди. Стога чим Милош сврши овај посао с Марашлијом, одмах посла нову (трећу) депутацију (почетком 1816) у Цириград с налогом да измоли од султана ферман, којим би се потврдила она права, која је Порта 1806 године даровала Србима по Петру Ичку (позната под именом „Ичкова мира"). У овој депутацији били су Милошев брат Јован и Вујица Вулићевић. Они оду у Цариград. Порта их лепо прими и ослободи 70 робова, који су били заробљени још 1813 године на Лешници. Затим обећа да ће испунити народне жеље и после дугог оклевања врати их натраг с писмом Марашлији, али у писму ништа не беше поменуто о српским жељама и захтевима. Порта је просто оманула Србе. У Цариграду је и даље остао кнез Аксентије Миладиновић, као заступник Србије.

129. Супарници Милошеви. — За све време од умирења Србије до 1817 године Милош је био турски чиновник, којега је везир поставио за врховнога кнеза. Међутим било је старешина, који су хтели да буду једнаки с Милошем, те је морало доћи до судара између Милоша и ґових прећашњих другова и сарадника на ıобођењу. Први судар дошао је између Миıa и Петра Николајевића Молера, који је

био председник Народне Канцеларије. Он је био храбар и оштроуман, знао је читати и писати. Поред тога знао је турски као српски и много је пута без секретара и тумача успео да изведе најтеже преговоре с везиром. Милош га се бојао, јер да нестане Милоша, можда би га Петар заменио. Поред тога Молер је почео радити с везиром на своју руку. Кад се састане скупштина кнезова о Ђурђеву-дне, Милош га оптужи скупштини. Молер скочи да се брани. Ту се између њих изроди свађа. Онда Милош устане и рекне кнезовима: „Ја сам вам, браћо, до сад био старешина, а од сад ето вам Молера!“ Кад то рече, устаде и оде. Тада кнезови скоче, ухвате Молера, вежу и предаду паши у град. У скоро (30 априла) потраже га кнезови писменом молбом од везира да му суде. Везир, чим добије ову молбу, удави Молера заједно с капетаном *Радичем Петровићем*, који је као немоћан старац становао кад Молера, па га заједно с Молером предали Турцима. Сутрадан (првог маја 1816 године, у недељу) избаце их Турци подављене на Калемејдан (онде, где је данас гостионица „Српски Краљ“).

Други супарник Милошев у власти био је владика *Мелентије Никшић*. Он беше охол и суров према народу, а имајући султански ферман као владика, није признавао Милошу влас Заносио се мишљу да сву власт узме у сво руке, те да постане у Србији оно, што и в

дика у Црној Гори. Он је почео радити Милошу о глави и већ почео водити преговоре с везиром. Стога га убије ускоро после смрти Молерове Марко Штитарац у Шапцу (16 јуна 1816).

У почетку 1817 године дигну буну против кнеза Милоша кнез *Сима Марковић, Павле Цукић* и капетан *Драгић Горуновић*. Буна обухвати шест нахија (особито 1 марта), те стога дигне се потера на главне виновнике ове буне. Цукића ухвате и пошљу окована у Крагујевац, одатле у Београд. Он стигне на преноћиште у Рогачу и сутра дан нађен је мртав. Кнеза Симу и капетана Драгића похватају и пошљу Марашлији у Београд. Марашлија их посече о Младенцима (9 марта 1817) на Калемејдану (онде где је данас гостионица „Српски Краљ“).

Кад је џелат секао главу Симину, није је могао одсећи једним ударцем, него је тесао неколико пута. На то му викне Драгић: „Сеци јуначки, никоговићу; ја сам седамдесет турских глава одсекао, па ми је опет рука боље секла него твоја“.

Исте године у лето јави се нека завера у Мачви, за коју је платио главом *Живан Чоњага*, који је ухваћен у Мачви, а посечен у Београду.

130. Повратак Карађорђев. — Кад је Карађорђе отишао у Русију, боравио је у Хотину све устанка Милошева. Чим је чуо за устанак овски, Карађорђе је одмах послао молбу ру-

ском цару по Младену Миловановићу у Париз, да би се смиловао и помогао бар сад народу српскоме, који се поново дигао против свога непријатеља. Вујицу Вулићевића пошље у Србију Милошу с налогом да ископа неке новце, које је он негда био закопао у Тополи, па да их даде кнезу Милошу, да их употреби на народне потребе. Вујица кад дође у Србију састане се с кнезом Милошем. Тада је Милош у самом почетку устанка, сит препона што му истицаху остале старешине, изјавио жељу својим пријатељима, да се поврати стари Вожд, чија би војна даровитост била корисна отаџбини. Говораше још, да ће бити срећан ако буде служио под његовим заповестима. Вујица ово јави Карађорђу, али Карађорђе тада не могаше доћи. Године 1816 он оде у Петроград. Можда је желео да се с одобрењем царевим врати у Србију, али у томе није успео.

Међутим још 1814 године беше се склопило једно друштво, које се звало *Хетерија*, а коме је задатак био да побуни и ослободи све хришћане од Турака. Неке поглавице тога друштва хтедоше и Србију да уплету у ову велику буну, па из ње да рашире устанак на све стране. Карађорђу, кад дође из Петрограда у Хотин, беше наређено да остави Хотин, па да се повуче дубље у Русију, даље од подунавс... кнежвиина. Баш у то време дође Карађорђу је Грк (Ђорђе Олимпије-Јоргаћ), те га позва

ступи као друг у хетерију. Карађорђе се одазва. Пређе преко реке Прута и дође у Молдавију, у Јаш. Ту у близини Јаша, у једној башти („Галати“) ступи у хетерију и закуне се да ће радити на ослобођењу хришћана испод турског јарма. Затим су се договорили шта има Карађорђе да спреми у Србији за општи покрет против Турака. Најпосле договоре се како ће Карађорђе стићи до Србије.

Грчко друштво (Хетерија) желело је да се користи оним силним утицајем, који је Карађорђе имао на све хришћане у турском царству, а Карађорђе опет да се избави један пут из чаме и нерада, и тако се крајем јуна 1817 упути српској граници. На Петров-дан пређе код развалина Рама у Србију и смести се код свога кума Вујице Вулићевића, смедеревског кнеза. Затим се склони у Радовањски луг, близу села Баничине. Одмах се у Београду сазна за долазак Карађорђев и Марашлија потражи главу Карађорђеву. И глава Карађорђева бй одсечена, у зору, 13 јула 1817 године и донесена у Београд Марашлији. Тако је овај велики војвода и Србин завршио свој живот у оном истом крају, где је и детињство провео, не далеко од Јасенице, на коси брда Крушчице. Глава је Карађорђева одрана, испуњена и послана у Цариград, где бй изложена на вратима сераја с атписом: „Глава чувенога харамбаше српских ајдука званог Карађорђа“. Тело му је први пут

било укопано онде, где је погинуо. Доцније је пренесено у Тополу. Лубања је укопана у Београду, код Саборне цркве, а доцније је књегиња Љубица пренесе у Тополу и сахрани.

131. Скупштина 6 новембра 1817 године и њен значај. — Милош утврђиваше лагано али чврсто своју власт. Крајем 1817 године не беше му више ни једног моћног супарника, али он још беше као чиновник турски непризнат за кнеза ни од народа ни од Порте. Стога, да би власт Милошева била освештана ма каквим свечаним доказом, састане се скупштина у Београду (6 новембра 1817) и ту, на скупштини, кнезови од свију нахија, митрополит, владика и три архимандрита прогласе и написмено потврде кнеза Милоша *за наследнога врховнога кнеза и управитеља српског. Закуну се да ће му бити верни и да ће га слушати.*

Овај је избор од великог значаја, јер је кнез Милош дотле био само турски чиновник, који је имао власт зато, што му је даваху и признаваху турске паше. Сад је законски добио врховну власт од народа, основана је владалачка породица. Тиме је постављен јак основ новој српској држави. Па опет Милош не раскиде све с Портом. И даље јој указиваше дужно поштовање и рађаше да Порта призна народна права и народни избор. А докле Порта отеза да то учини, дотле се кнез Милош постара утврди сталност и ред. Добро и брзо пра

суђе очисти земљу од крађа и разбојника, заштитити личност и имовину појединаца.

Поред тога он још раније беше заузео превозе на Сави и Дунаву, на Морави и Колубари заједно с царином. Он постаде и главни царинар у Београду. Уз то и први трговац у земљи. То га врло обогати и подигне му толико углед, да он постаде најсилнији човек у земљи, с којим се нико није могао поредити. Тиме се истаче толико, да његов углед скочи и на страни и у земљи. Од тада настаје Милошев рад са силним напорима, али и с таквим успесима који га учинише великим.

III

Прво уређење Србије под кнезом Милошем.

132. Прве границе Милошеве државе и управна подела. — Милош успе преко Марашлије, те поврати Београдском Пашалуку острво Пореч, које је и раније припадало овом пашалуку, па га био отео Пасманџија.

Милошева држава граничила се тада са севера Савом и Дунавом, са запада Дрином до испод Лешнице, одатле Цером и Влашићем преко Јагодње у Дрину, затим Дрином до више Сребрнице, па Паниквама и Златибором; а од га планинама иза Карановца (Краљева) и Мавича до Мораве више Крушевца, затим од Стаћа Моравом до више Ћуприје, па онда једном

речицом испод Параћина у планине, које раздвајају Ресаву и нахију параћинску од Црне Реке, па даље тим планинама и Мирочем иза Поречке Реке у Дунав према Старој Оршави.

Ова и оволика држава Милошева делила се на дванаест нахија (крагујевачка, јагодинска, ћупријска, пожаревачка, смедеревска, београдска, ваљевска, шабачка, соколска, ужичка, пожешка и рудничка). Пореч је сачињавао засебну област (с 20 села). Свака нахија делила се на кнежине, које су се звале по области нпр. гружанска, лепеничка, моравска и т. д., или по имену главнога кнеза у кнежини, нпр. кнежина Ракина, кнежина Дабићева, кнежина Марка Абдуле и т. д.

133. Српске власти у земљи. — а). На челу српских власти у земљи био је *врховни кнез Милош Обреновић*, који је према Турцима представљао народ српски и Србију. Он је био одговоран за све, што се у Србији догађа. С друге стране био је дужан да брани народ од сваког насиља турског, да ради у Цариграду на тековини и утврђењу права српског народа. Кнежева је власт била неограничена у свима пословима како народним тако и црквеним. Ниједна грана државне управе није се водила ни развијала без његова учешћа. Потписивао се *„Врховни кнез“* или *„Правитељ народа сер-скаго“*. Главно место становања било је у п-четку Црнуће, доцније премести се у Крагујев-

те средиште Шумадије постаде престоница тадашње Србије.

б). После врховнога кнеза највишу управну и судску власт имала је *Народна Канцеларија*, која је била у Београду. Главна дужност ове установе беше, да посредује између врховнога кнеза и везира београдског, и да се занима суђењем већих спорова и набавком разних ствари за град и везира.

в). Одмах у почетку своје владе Милош је повратио и значај *народних скупштина*. За све знатније послове, а нарочито за разрез порезе, састајала се скупштина два пута годишње, о Ђурђеву-дне и о Митрову-дне, јер се никакав порез ни прирез није могао увести без пристанка народне скупштине. Скупштину је сазивао свагда сâм врховни кнез, а у исто време одређивао и број људи, који ће се сазвати.

На скупштину су долазили нахијски и кнежински кнезови, чланови Народне Канцеларије, кметови, свештеници и одабрани људи, које кнез позове.

Ове скупштине нису дуго трајале и држате су под ведрим небом. Оно што су овакве скупштине решиле било је обавезно за све.

Кнез Милош обично је пред овим скупштинама полагао рачун о целом свом раду и износио шта даље намерава радити.

г). У свакој нахији био је по један нахијски нез, који је управљао нахијом. Њега је бирао

кнез Милош у договору с народом из реда заслужних људи и постављао га давајући му диплому на звање. Ово постављање објављивано је кнежинским старешинама, кметовима и целом народу у нахији. Уз њега је био један или више писара. Нахијски кнез био је највиша власт у нахији. Он је био надлежан за све; старао се о личној безбедности у својој нахији, о прикупљању порезе и других дација, водио је надзор над кнезовима појединих кнежина, пресуђивао спорове, које кнежински кнезови нису могли пресудити, а ако их ни они нису могли расправити, онда су парничаре или кривце упућивали кнезу Милошу. Нахијским кнезовима били су потчињени сви, који живе у нахији. Они су били дужни и одржавати везе између народа и турских власти. Осим тога нахијски кнезови на граници били су дужни чувати границе од туђина, пазити на кретање Турака и о свему томе извештавати врховног кнеза. У сваком послу били су дужни строго држати се упутстава, која су добивали при постављењу или доцније од врховнога кнеза.

д). У свакој кнежини био је старешина мањи *кнез*, кога је постављао такође врховни кнез од поштених људи из оне кнежине, у којој је постављен. Људи, који нису били из места у кнежини, нису могли бити постављени за кне
у кнежини. Они су били дужни слушати и
вршивати наредбе врховнога и нахијскога кне

одржавати ред у својој кнежини, извиђати мале спорове и пресуђивати, бранити своје људе од Турака и пазити, да се коме каква неправда не учини.

ђ). По селима били су *сеоски кнезови* или *кметови*, који су гледали на ред у селу и расправљали ситне сеоске спорове.

134. Турске власти у земљи. — На врху целе државне управе у Србији био је београдски везир *Марашли-Али паша* (учтуглија, паша од три репа). Он је био намесник султанов и издавао је заповести у име султаново. Његова је власт била велика, јер је могао одлуке народне скупштине и Народне Канцеларије обуставити од извршења или саским уништити. Стога је свака одлука скупштинска и Народне Канцеларије требало да добије везирово одобрење (бујрултију). Он је могао помиловати оне, које Народна Канцеларија осуди на смрт, јер је право помиловања, као суверенско право, припадало њему. Он је све турске чиновнике у земљи, који су му били одговорни, постављао и збацивао. Његова власт, као и власт свију везира, била је неограничена. Уз везира је постојао још његов *ћехаја* (паша од два репа). Он је био главни саветник и повереник везиров. Преко њега је везир издавао своје заповести. У приликама је и везира заступао. Утицај ћехајин на везира био је велики, те је стога кнез Милош гледао да је свагда у при-

јатељству с њим. Поред ћехаје седео је уз везира и *алај бег,* заповедник спахија. Он је пазио на ред и понашање спахија. Осим овог везир је имао свога *хазандара* (благајника), *мухурдара* (чувара печата), *ћурчибашу, кавеџибашу*, *чибукџибашу* и т. д.

По нахијама је везир постављао *муселиме* (војводе), који су над Турцима имали ону исту власт, коју су имали и нахијски кнезови над Србима. Они су судили Турцима, а Србима само у присуству нахијскога кнеза.

135. Судови. — Одмах по ослобођењу није било нарочитих установа за суђење. Судску власт вршили су у нахији нахијски кнез и муселим, у кнежини кнежински кнез, у селима кметови. Писаних закона није било, већ су судили по памети и обичају. Ако је ко био незадовољан пресудом, жалио се, ако је Србин, или кнезу Милошу или Народној Канцеларији; а ако је Турчин, везиру.

Казне су биле за мање кривице *бој* (батине) и *затвор.* За крађу била је поред ових казнâ и *глоба* (у корист народне касе), кад се кривац није могао наћи.

136. Данци. — Срби, који су живели у турском царству, живели су на царској земљи, јер је сва земља, на сабљи освојена, била својина царска. Он је од те земље нешто сâм уживао лично или приходе трошио на дражавне потребе, и то је била *хасовина*; или је исте давао

на извесно време својим сродницима и рпијатељима *(мукаде* и *малиһане);* или на добротворне установе (вакупска добра), или је давао као награду заслужним правовернима, који су се у рату одликовали *(спахилуци).* Народ, који је живео на тим земљама, плаћао је разне данке. Одмах по усменом миру с Марашлијом настало се да се уреди прикупљање данка. По ослобођењу (1815) беху у Милошевој држави готово онакви и исти данци, какви су били у турској царевини. Најглавнији су били: *харач, чибук, царска главница, лични порез, народни прирез, сиахијска главница* и *десетак, димница* и т. д.

1. *Царски харач.* — Порез на земљу, који је плаћало свако мушко лице од 7 до 80 године или до смрти. Овај данак у турској царевини плаћали су сви поданици, који нису били муслимани и у ово време износио је на главу 6 гроша и 22 паре.

2. *Чибук.* — Данак, који је плаћен на сваку овцу и козу по 2 паре и на обор (тор) по 2 свега 4 паре на годину.

3. *Царска главница.* — У Милошевој држави одмах после усмена уговора с Марашлијом поред спахилука појединих Турака налазимо и земаља, које су биле султанове (као хасовина и султански спахилуци). Срби, који су живели і хасовини и султанским спахилуцима, плаћали у нарочити порез, који се звао *царска главница.*

4. *Лични или народни порез* — плаћала је

свака ожењена мушка глава, а величина његова према приликама била је разна. Поред личнога пореза свако ожењено лице плаћало је и прирез било за одржавање турских војника, било за унутрашњу управу. И прирез је био, према потреби, кад већи кад мањи.

5. Они Срби, који су живели на спахилуцима појединих спахија, плаћали су *спахијску главницу*, која се састојала из *главнине* (2 гроша), *жировнине* (2 паре) и *десетка* од жита.

6. *Димница* је данак, који је свака хришћанска кућа плаћала своме владици.

7. *Свештенички порез* плаћала је свака пореска глава, и то у име бира 12 ока жита, а за чинодејствовање, молитве и друге обреде наплаћивали су свештеници извесне таксе по утврђеној тарифи.

Осим ових дација било је и других, које су се јављале према потреби државној.

137. Црква и школа. — Баш у почетку устанка кнеза Милоша умре у Београду добри митрополит Дионисије II, пријатељ Срба. Грчка патријаршија у Цариграду једва дочека смрт овога Србина, те одмах изабере за београдскога митрополита Грка *Агатангела*, који је дошао у Србију крајем фебруара 1816. Шабачка епархија у време устанка остаде празна, јер *Данило II* побегне из Шапца у Ваљево и с Турцима с затвори у шанац, да се бије с рајом. Кад Срб победе, он побегне у Босну, па се после ника

није ни враћао у Србију. На његово место (крајем 1815 године) дође за владику у Шабац *Мелентије Никшић*, архимандрит, кога је Милош био послао као депутата у Цариград, а затим послао молбу патријаршији да га завладичи. Кад он погибе (јула 1816), дође на његово место опет Грк *Герасим*.

И митрополит Агатангел и владика Герасим, као Грци, почеше као и њихови претходници водити трговину с парохијама. Милош је знао за ово трговање, па је почео тражити пута да стане томе на пут. Стога је често пута и сâм узимао на се власт владичанску и поједине спорове црквене природе решавао онако како је било за народ корисније. Тако је он сâм давао и одузимао парохије, постављао намеснике по манастирима, решавао брачне спорове и т. д.

Кнез Милош после другога устанка свеколику пажњу обрати на тековину народних права. Положај Србије за дуго по устанку не беше одређен, стога врховни кнез није могао радити на подизању и отварању јавних школа. Међутим у некојим местима опет је било основних школа, које су живеле од милости појединаца или општина, а учитељи беху свештеници или калуђери и по где који световни учитељ. Писменост коју даваху ове школе беше врло слаба.

138. Привреда и трговина. — Скоро цео народ у Милошевој држави занимао се пољском привредом — сточарством и земљорадњом,

те је од тога живео и све данке плаћао. По варошима ретко су Срби живели, јер тамо живљаху Турци. Како је земља махом била спахијска, то се пољска привреда није могла развијати онако, како би се по богатству земље могла развијати. Жита је сејано само колико је требало за исхрану, и то највише кукуруза, а пшенице само поред Саве и Дунава. Народ се хранио пројом, пасуљом, купусом и луком. Кромпир се до 1820 године врло ретко сејао. Винова лоза слабо се гајила; много је више гајена шљива, од које су пекли ракију.

Народ је више обраћао пажњу на подизање стоке: говеди, оваца, коза и свиња, јер су волове, овце и козе гонили по турској царевини и продавали (по Босни, Бугарској), а свиње извозили су у Угарску и отуда лепу пару добивали.

Трговина је била такође на врло ниском ступњу. Врло мали број Срба живео је по варошима и паланкама и бавио се дућанским пословима, стога је трговина била тек у зачетку. Осим извоза стоке и жита ретко се што друго извозило. И увоз је био према броју становништва врло незнатан. Па ипак је у Београду био управник српске трговине — *базрђанбаша* Наум Ичко. Његова је дужност била да врши конзулске и трговачке послове.

Нешто боље од трговине су стојали занат Они су се делили на две врсте: на оне које

радили Турци и оне које су радили Срби. Турци су радили берберски, сарачки, папуџијски, налбантски, табачки (кожарски), казаски (гомбарски) занат и т. д., а Срби су радили ћурчијски, терзијски, хлебарски, пушкарски и кујунџијски занат. По селима су сами сељаци радили поједине занате као: ковачки, качарски, коларски, ужарски и т. д.

Сваки сељак правио је сâм себи кућу, дрвенарију око плуга и опанке, а сељанке су сејале лан и кудељу (конопље), прерађивале повесма и вуну, преле и ткале платно и сукно, плеле чарапе, рукавице и назувице. Народ је живео у задрузи, а куће је правио од брвана или талпина (брвнаре и талпаре), покривене лубом (лубњаче) или кровином (кровињаре). Ниједна ондашња сеоска кућа није имала одаја или соба, већ само једну сувоту. Поред куће било је онолико вајата (клети), колико је било у задрузи ожењених људи. Затим су се у домаћина бољега стања око куће налазе остале зграде: амбари, кошеви (чардаци), качаре, млекари и т. д.

IX

Милош Обреновић, први кнез Србије.

од 1817—1839.

I

Влада кнеза Милоша од 1817—1830 год.

139. Милошеве везе с руским послаником на Порти. — Врховни кнез Србије одмах је схва-

тио све слабе стране своје погодбе с Марашлијом, па настави и у току 1817 године да с Портом уреди своје односе и да се ферманом утврди положај Србије према Порти. Али кнез, који први пут излажаше на поље дипломатскога рада, беше невешт, не познаваше међународне односе, па ни путеве како треба радити, већ се лаћаше час једнога час другога пута, па је по каткад заплетао ствар и себи штете наносио. У томе се намери на великога пријатеља српскога народа и својега, барона *Г. А. Строганова*, руског заступника на Порти. Строганов се много заузе за права српскога народа и кнеза. Искрено упућиваше и световаше кнеза у политичким и међународним односима, а Милош, даровит и окретан, брзо схваташе и примаше, што му треба. Желећи да изведе ствар Срба и српскога кнеза на прави пут, Строганов потражи од Милоша сва акта о преговорима, који су вођени како у Карађорђево доба тако и после њега. Милош то учини. И већ крајем 1819 године Строганов јасно истиче, како руски цар жели *да тачним извршењем осме тачке букурешкога уговора обезбеди мир и благостање Србије.* Он даље упућиваше кнеза, да прво уреди народне послове, да народу обезбеди права код Порте, па се тек онда може надати успеху и за своје личне ствари.

140. Нова (четврта) депутација и долаза царског изасланика (1820). — Односи изме̂ђ

кнеза Милоша и Марашлије не беху онако пријатељски, као у почетку. Везир је више пута тражио, да Срби предаду оружје, али је кнез Милош то одбијао. Везир се надао, да ће најпосле успети да потпуно поврати стари ред у ослобођеним нахијама. Изгледало му је да се Милош испречио на путу као греда, те му смета успеху, и он гледаше да га уклони. Милош опет опази тежњу везирову, те поче тражити живље од Порте потврду ранијих обећања. У том раду изгледаше да му Марашлија много смета и да се српске молбе и жеље не шаље Порти. Стога Милош, у договору с народом, а по жељи руског заступника, пошље у Цариград у пролеће (априла 1820) нову депутацију, да иште од султана да пошље у Србију нарочитог свог човека, коме би народ могао предати своје молбе.

Баш у то време у разривеној турској држави почеше се спремати хришћани да устану на Турке, а било је говора у разним новинама у•Европи, да су Турци и Руси одредили нарочиту комисију, која треба да објасни и допуни букурешки уговор. Порта, бојећи се буне међу хришћанима и прекора од стране Русије, што није испунила поменути уговор и што је на Србију нападала војском, хтеде да задовољи ›бе. Стога одмах одреди свога комесара и шље по њему ферман, на који је требало иволети Србе да га приме.

Марашлија, чим је сазнао за овај рад кнеза Милоша, побоја се за свој положај, па спреми заверу међу Турцима, да убије кнеза, чим овај дође у Београд. Међутим стигне и комесар портин (Мехмед Есадбег-оџаћан) у пратњи српских депутата у Београд. Народ га дочека свуда с особитим поштовањем. Сâм му кнез изиде на сусрет до Баточине и отпрати га до Паланке. Затим се врати у Крагујевац и спреми да иде за Београд. Он позва преко хиљаде највиђенијих људи и кнезове да заједно пођу у Београд и саслушају ферман. У путу сазна за заверу Марашлијину. Стога кнез позва још више својих људи, па оде у Остружницу да се договори. Ту реше да сви, онако скупа, оду у Београд да саслушају ферман. Али их везир не смеде пустити, бојећи се да Срби не освоје град. Милош тада не хтеде ићи у Београд, већ посла свога брата Јована с 200 кнезова да саслуша ферман. Ови оду и саслушају. У ферману *се потврђивао кнез Милош за оборкнеза у народу; царски комесар у договору са српским старешинама одредиће суму данка, коју ће Београдски Пашалук одсеком плаћати Порти; муселима више неће бити по нахијама осим у градовима, који су према Аустрији; Срби остају турска раја, као што су и њахови стари били; даваће храну турској војсци, што је у паш- луку и оној, која би пролазила кроз пашал*

За све ово портин повереник тражио је

народа, да Срби потпишу једно писмо, које је готово донео из Цариграда, а у коме је стајало: *да су Срби сасвим задовољни с Турцима и како у будуће неће ништа искати од цара.* На све то Јован и кнезови одговоре, *да они примају из овог фермана милости царске.* Султанов повереник не беше задовољан с овим одговором, већ сутра сâм оде кнезу Милошу у Топчидер, да му објасни ферман. Милош га најсвечаније дочека и прими, саслуша ферман заједно с народом и сви се узбуне против последњих захтева султанова повереника. Они су говорили: „Ми ћемо овај ферман примити и благодаримо цару на милости, што нам је дао; али хоћемо да нам остане свагда слободно у цара милости искати, а до њега стоји да нам је дâ или не дâ".

Кад повереник портин виде да Срби нису задовољни ферманом, упита их шта хоће они. Онда му кнез Милош, у име свију, одговори: „Они понизно моле, да им се даду права утврђена букурешким уговором".

Ове речи погодише хоџа-ћана као гром. Он викну на своје слуге: „Коње!" Не опростивши се чак ни с Милошем, узјаха, па се безобзира врати у Београд, а Милош у договору с кнезовима реши, да народ не може пристати на онакав ферман и то јаве Марашлији. Одмах затим Милош распусти своје кнезове, па оде у Крагујевац.

Тако се разиђу, а ништа не сврше.

Портин изасланик врати се у Цариград, оптужи и оклевета Србе, а кнез Милош одмах пошље свога татарина с писмом, да се правда и каже управо, како је било. Порта потражи нову депутацију и кнез Милош изабере о Митрову-дне нове посланике и пошље у Цариград. Они почеше тражити од Порте: да се границе Србији прошире донде, докле су биле 1812 године, кад је закључен букурешки мир; да се одреди сума годишњега данка, који би тако проширена Србија плаћала; да султан призна кнеза Милоша за наследнога кнеза Србије; да Срби могу подизати цркве, школе и манастире и радити све оно, што је за просвету народа корисно, и, најпосле, да Турци могу живети само по градовима.

Посланици оду у Цариград (стигли су око 10 новембра) и почну преговоре, који се отезаху све до 1821 године. Те године Грци дигну устанак, а Порта помисли да су и Срби с њима у договору, па одмах притвори српске посланике а околне паше појавише се с великим војскама на граници Србије. Кнез Милош одмах изјави, да посланици престају бити пуномоћници српскога народа, пошто су лишени слободе. Стање у Србији беше тешко, а постаде још горе услед буне пожаревачких кнезова.

141. Абдулина буна. — Кад вође грчког друштва (Хетерије) подигну у Влашкој буну проти

Турака, придруже им се многи Срби, који су тамо живели. Између других умешају се у грчку буну *Миленко Стојковић*, *Петар Добрњац* и *Хаџи-Продан Глигоријевић*. Грчке хетеристе мислиле су да придобију и кнеза Милоша. Позову га писмом (7 јануара 1821), у коме су написали и пројекат о савезу. Ово писмо падне Турцима у руке, а Милош одби хетеристе, али Грцима и поменутим Србима не беше право, што кнез Милош неће да пристане у савез, јер им је по што по то требала буна у Србији, да би тиме поцепала турску силу. Стога подбоду неке кнезове да се дигну против Милоша. И сâм Марашлија, не знајући за њихове везе с Грцима, наговараше ове кнезове да се одцепе од Милоша, па да добију берате од султана и постану самостални. Марашлија је овим хтео да ослаби Милоша, изазове буну и подигне тужбу код султана противу Милоша, коју би помогли и незадовољни нахијски кнезови. Овим би разделио Србију, поцепао јединство власти, које је Милош имао, и успео да у Србији заведе пређашњи ред. Подстицани од Грка и заварани Марашлијиним обећањима, угледни у народу и богати *Марко Абдула* и *Стеван Добрњац* (брат Петров) дигну нахију пожаревачку. Кнез Милош сазна од својих људи з ову буну у самом њеном почетку. Марашлија у јави по татарину, да се дигла буна у нахији ожаревачкој, али да се он зато не брине и

да се у то не меша, он ће сâм као везир то ласно умирити. По истом татарину Милош му одговори: „Везир, ако жели да се сав народ не побуни, то нека седи на миру без бриге, а ја ћу, који те људе и земљу боље познајем, ласно умирити“. Тиме је кнез Милош омео намере Али-пашине, угушио буну и пресекао мешање и подбадање хетериста.

(Ова Абдулина буна трајала је од 25 марта до 9 априла 1821).

142. **Промена везира.** — Ускоро по Абдулиној буни умре у београдском граду Марашли-Али паша. Он је владао пуних пет година Београдским Пашалуком у најтежим приликама. Његово попуштање много је помогло кнезу Милошу да створи извесан мир у својој држави. Тек по одласку Оџа-ћана развили су се непријатељски односи између везира и кнеза Милоша, докле сасвим не избише на јавност у време Абдулине буне. Надмудрен од Милоша и у овој прилици, старац већ од 70 година, разболи се и умре (21 августа 1821). Његову смрт објави Милош свима кнезовима и муселимима тражећи, да се ниједан муселим не макне из свога места становања. Турци почеше да изазивају, да праве нереде. Арнаути и Бошњаци, које је Марашлија по свом доласку био истр рао из пашалука, почеше се прикупљати н граници. Србија беше у врло тешким прил кама. Сваког часа могли су искрснути метеж

Стога се Милош врло обрадовао, кад Порта попуни упражњено место везирско. Крајем септембра (1821) дође нови везир *Абдурахман паша* у Београд. Он је био задахнут непријатељством против Срба и кнеза Милоша. Он беше строг Турчин, неподмитљив и правичан и одлучан, образован и веран слуга султанов. И Милош за све време, док је овај везир био у Београду, није могао наставити рад на ширењу слобода народних. То није могао чинити ни стога што је у Турској пламтела буна међу Грцима, који се борише за слободу.

143. Кнез Милош се образује. — У оваквом времену кнез је знао да не може ништа исословати на Порти преговорима. Знао је да судба Србије сад зависи од општега тока европских прилика. Стога се поче старати да позна политичке прилике европских држава и да добије образовање, које му недостајаше. Он је био без образовања, неписмен, али је ценио образовање и жудео за њим. Стога се окружи људима образованим. Заповедио им је, да му читају сваког дана најбоље европске новине, расправе из географије, историје и економије. Обдарен, за чудо, јаким памћењем, он је себи створио доста јасну слику о стању, богатству, снази и напретку појединих држава у Европи, о њиховој историји, политичким и трговачким везама. Тако је стекао пространо знање, и обдарен од природе зрелим суђењем и

политичком разборитошћу, многе странце задивио је својим знањем и својом памећу тако, да му нису веровали да је неписмен, већ су мислили да он то крије из политичких обзира.

Осим свога образовања обратио је пажњу и на богатство своје државе. Знао је да ће углед Србије на страни бити већи, ако му земља буде богата, ако умножи и своје и народно богатство толико, да он као кнез не мора тражити новац од туђина. Тиме је као први кнез Србије показао потомству, да мала држава може постати слободна само онда, ако буде богата и ако економски не зависи ни од кога.

144. Ђакова буна. — Срби су и први и други пут устали против Турака, да се опросте глоба и намета, да се ослободе тиранских и свирепих ћуди Турака, да се отресу насиља, а заштите личност и имовину. Али по оном уговору, који учини кнез Милош с Марашлијом, многи од ових терета осташе и даље. Нарочито су народу били тешки кулуци и злоупотребе нахијских и кнежинских кнезова.

И паши и дому кнежеву требало је давати извесну количину сена, зоби, сламе, дрва и т. д. Стога су терали сељаке да косе ливаде и да секу дрва по шумама, што припадаху народу, и да сено, сламу, зоб, дрва и друго вуку у Београд и Крагујевац. Народ је ову врсту кулука подносио, јер је знао да друкчије не може бити. Али и кнезови нахијски и кнежински тра

жаху, да им се кулуком косе ливаде, обрађују њиве и секу дрва. Они су тргујући тражили од народа, да им кулуком подиже оборе, да им вуче кукуруз, узимали су од народа по 12—13 посленика да им раде без плате преко лета. При купљењу пореза побијали су вредност новцу. Осим тога кнезови су били напустили своје пандуре, те су ови чинили у народу разне злоупотребе. Народ се тужио, али му тужбе нико не слушаше, већ је говорено да је све то господарева заповест. Овим су нахијски кнезови, који су хтели да буду једнаки с врховним кнезом, ишли на то, да кнеза Милоша омразе код народа и да у народу изазову буну против врховног кнеза.

Хетеристе такође жељаху да се користе незадовољним народом. У Бесарабији беше створена завера, да се Милош убије. На челу те завере беше онај исти митрополит Леонтије, који је раније радио и против Карађорђа. Он даваше и потребан новац завереницима. Многи агенти Хетерије тумараху по Србији. Један од њих обишао је смедеревску, београдску, крагујевачку, рудничку, ужичку и ваљевску нахију; састајао се с појединим људима и подстицао народ на буну. У народу су се простирале непрестано бунтовне речи, а ширило се незадовољство противу врховнога кнеза и од стране мих појединих кнезова. Народ, коме је био этужио кулук, досадиле злоупотребе кнезова

и насиља пандурска, лако је било покренути на буну.

И буна се јави прво у смедеревској нахији против нахијскога кнеза *Петра Вулићевића*. На челу незадовољна народа истаче се *Милоје Ђак*,[1]) из Кусатка. Он се с 5000 људи упути против Милоша и дође у Тополу. Ту напише жалбу кнезу Милошу (20 јунуара 1825), у којој тражаше: да се укину кулуци, да се правичније разрезују данци, да се с многих места дигну ђумруци, смањи скеларина на Морави, која растави кумове и пријатеље, да се не побијају новци и да се стане на пут чиновничкој и пандурској самовољи у народу.

Кнезови се побоје за себе и известе кнеза Милоша, да ова буна иде на то, да одузме од њега врховно кнежевство и да је Милоје Ђак у договору с везиром београдским, те кнез посла *Тому Вучића*, гружанског кнеза, с војском против Ђака. Он се сукоби с бунтовницима на Опленцу, између Тополе и Божуње и разбије их (23 јануара). Ђак, рењен, побегне ка Београду, али га ухвате у Мокром Лугу и доведу кнезу Милошу у Паланку. Ту га Милош преда војсци да му суди говорећи: „Ово је, браћо, онај, с кога сам морао потрзати вас од ваших кућа и послова у ово зимње доба."

[1]) У детињству, пре првог устанка, учио је књигу, је назван ђаком. Доцније се запопио, али се остави повања и ода трговини.

Ђака убију, одсеку му главу и пошљу везиру. Он заповеди да се натакне на шиљак (на Калемејдану, према данашњој Богословији и Народној Гостионици) а тело му метне на точак.

Идуће (1826) године, пред Цвети, јави се још један немир у околини Авале. На челу овога немира беше *Ђорђе Чарапић* с братом Марком. Овај немир био је против Милоша и Турака, али га у самом његовом зачетку угуши кнез Милош. У сукобу погине Ђорђе, а остале најглавније присталице похватају, те неке побију, а неке казне страшним казнама. Овај немир назван је „*Чарапићева буна*“.

145. Аркеманска погодба (конвенција). — Док су се у земљи догађали ови нереди, Милош није напустио и даље радити на признању српских права. Када руски посланик Строганов оде из Цариграда у Русију, Милош и даље настави преписку с њим. Знајући да за време грчке буне ништа не може постићи на Порти, Милош посла у јесен 1821 године молбу руском цару, у којој стављаше под његову заштиту како своје жеље тако и права народна. Цар му преко Строганова захвали на поверењу, али за Србе не могаше ништа учинити, јер му сметаху други европски владаоци, с којима је био у савезу.

У ово доба беше ступио на руски престо цар *Никола I*. Он беше одлучнији од цара

Александра и хтеде повратити углед Русије на Балканском Полуострву. Стога прво узе да прегледа обавезе, које Порта има по уговорима према Русији. На прво место дође преглед букурешког уговора. Руски цар тражаше између осталога, да се пусте српски депутати на слободу и да Порта уреди са српским народом права дата осмом тачком букурешког уговора. Како се прилике у турској царевини све јаче заплетаху, Турска се поплаши да Русија не зарати, па пристане на жеље цара Николе. Депутате српске одмах пусти. Руски и турски изасланици састану се у Акерману[1]) ради преговора (25 септембра 1826 год.) Ту се утврди знаменита „акерманска конвенција“ (уговор), која је од великог значаја за даљи рад на тековини права српског народа. Ту је признато пра́во руске заштите над Србијом, затим се Порта обвеза признати Србима слободу вере, самосталну унутрашњу управу, избор својих главара, присаједињење Србији отргнутих нахија, скуп разних данака у један, слободу трговине, подизање болница, школа, цркава и штампарија, и забрани се музломанима да се настањују по Србији осим ѓарнизона. Турска се још обавеже, да ће у договору са Србима испунити све ово за 18 месеца. По закључку конвенције руски двор о свему овоме извести кнеза Милоша.

---

[1]) Варош у Бесарабији, на мору, према Одеси.

Чим врховни кнез прими овај глас, одмах сазове велику народну скупштину у Крагујевцу (на светога Саву 1827), где је у крагујевачкој цркви пред владикама, кнезовима, свештеницима и многим народом прочитана пета тачка конвенције. Ту је кнез Милош у нарочитој беседи истакао своје труде око ослобођења и старање око признања српских права. Нагласио је да је близу време, кад ће и Србија ступити у „ред држава“ а наш народ осетити благодати просвете, слободе, заведених закона и слободне трговине. После три дана (17 јануара 1827) скупштина као знак захвалности понови заклетву од 1817 и преда кнезу Милошу акт, којим га понова утврђује за наследног кнеза Србије, а цару Николи изјаве захвалност. Одмах затим начине молбу султану да утврди ту одлуку велике народне скупштине и одреде депутате, који ће однети ову молбу у Цариград и израдити *хатишериф* (султаново писмо).

146. Руска војна и једренски мир. — По свршетку акерманске конвенције руски цар (Никола I) приближи се западним државама (Енглеској и Француској) и заједнички потраже примирје између Грка и Турака на основу новог уговора начињеног у Лондону. Турци одбише ове захтеве, а савезничка поморска војска дође у Средоземно Море. Аустрија је помагала Турма и гледала да поквари лондонски договор, и је омете пропаст турске флоте код *Нава-*

рина (20 октомбра 1827), коју савезници уништише.

Српски посланици у Цариграду при оваким приликама ништа не могоше постићи, јер Турска не хтеде испунити обавезе акерманског уговора. У том послу помагаше је и Аустрија. Стога руски цар огласи Турској рат (20 априла 1828). После прелаза руске војске преко Дунава и генерала *Дибића* преко Балкана, руске предстраже стигоше пред сами Цариград. Султан мораде пристати на услове мира, које му предложи Русија. Мир је закључен у Једрену (2 септембра 1829 год.). По једренском уговору султан се обавеза испунити све српске захтеве који се осниваху на букурешком уговору и акерманској погодби.

Сад се само очекиваше хатишериф, којим би се султан обавезао да ће испунити све уговорене обавезе према Србији. И он скоро би потписан (друге половине септембра 1829 год.) и послан кнезу Милошу.

147. Година 1830 — Свети Андрија. — Ферман стиже почетком јануара 1830 године. А 24 јануара састане се велика народна скупштина у Крагујевцу. Пред целом скупштином и пред многобројним народом прочитан је ферман, затим једно писмо рускога министра иностраних дела, у коме је руски цар Никола похвалио Србе за њихово мирно држање приликом п
следњега рата. Ферман, руско писмо и кути

за дуван са сликом рускога цара, коју цар беше послао кнезу Милошу, били су изложени пред црквом за све време скупштине. Милош изјави, како српски народ треба да буде захвалан цару Николи што су му потврђена права, Затим рече народу: „Сад сам вас, браћо, довео довде, сад сте срећни и ви и отаџбина. Ви сте, браћо, с народом на скупштини мене изабрали за наследнога кнеза, положили ми заклетву верности у име ваше и ваше деце. Тога права над вама ево се одричем; мени власт више не треба, ја је више нећу, ви изберите себи другога кнеза“.

Скупштина пливаше од радости, што су једном испуњене жеље народа, кад чу ове Милошеве речи, назва кнеза оцем и спаситељем отаџбине, и мољаше га да задржи и даље највишу власт. Њега и његове наследнике потврди за кнежеве српске.

Права, која је султан обећао Србима овим хатишерифом (од 1829), требало је тек да се разраде и да се новим хатишерифом јасно одреде. Стога се на овој скупштини изабере депутација, која оде у Цариград да с руским послаником ради и јасно одреди каква права добивају Срби. Док се ово радило у Цариграду, дотле кнез Милош задобије новога везира[1]) и
ше чиновнике на Порти, да изради себи на-

[1]) Абдурахман је отишао 1827 године у Босну за везира, а његово место дође нишки *Хусејин-паша*.

следно кнежевско достојанство. Како је Аустрија одсудно била противна утврђењу ма какве наследне династије у Србији, то су београдски везир и Милош радили тајно од ње. Најпосле Милош успе те изради, да му султан призна наследно кнежевско достојанство у породици и да се то унесе у нови хатишериф. Исто су тако поименце била уређена и остала права српском народу и унесена у хатишериф. Србима је призната слобода вероисповести и богослужења, да могу зидати цркве и манастире, подизати школе и болнице, заводити штампарије и штампати књиге. Призната је Србима независна земаљска управа и слобода трговања; потврђено је да се плаћа султану одсеком годишњи данак, остављена је година дана рока, докле се морају иселити из земље сви Турци, осим градских гарнизона; обећало се да ће се одредити нарочита комисија од стране Порте и руског двора, која ће извидети и обележити према букурешком уговору границе оних нахија, које има да се врате Србији (крајинска, црноречка, тимочка, крушевачка и подринска и неки срезови ужичке, чачанске и ћупријске нахије).

Овим хатишерифом Србија је постала самостална кнежевина под врховном влашћу султановом, и тиме је задобила јак политички осн за свој даљи развитак и ушла у ред остал држава.

Хатишериф је с највећом свечаношћу прочитан на светог Андреју (30 новембра 1830) у Београду, иза Батал-Џамије (пред данашњом црквом св. Марка) пред народним посланицима, београдским везиром, турским великашима и гомилом Срба и Турака. Турци су били поражени овим хатишерифом, а Срби су плакали од радости.

Наследство кнежевскога достојанства потпуно је дело кнеза Милоша. Аустрија је томе била противна и сметала, а Русија нити је ометала нити помагала. Кад је султан Милошу признао наследство кнежевскога достојанства, изненадиле су се и Аустрија и Русија. Руски цар Никола I честитао му је на успеху, а Аустрија је у томе гледала једну јаку сметњу својим смеровима на Балканско Полуострво.

Овај успех Милошев јесте уједно највећи успех српске спољне политике у XIX столећу. Стога први наследни кнез Србије носи име *Милош Велики*.

II

Влада Милоша Обреновића од 1830 1839 године.

148. Нове сметње и насиља у шест неповраћених нахија. — Чим је прочитан хатишеф, којим се признају права народу, Срби стану да се користе задобивеним правима и чну уређивати земљу. Али у самом почетку

наиђу на велике сметње. Београдски везир потражи од кнеза преко свих дарова, што је добио, још 10.500 дуката. Милош то одбије а везир задржа исељење Турака из Београда, који остадоше ту све до бомбардовања (1862). Кнез се тужи Порти, али му тужбу не саслушаше. Аустрија потпоможе тежње београдских Турака, објашњавајући да се под тврдињом Београда разуме цела варош, ограђена ровом и палисадама. Порта решење ове ствари не хтеде узети на се, већ је предложи руском цару да је он реши. Милош пристане на то. И цар Никола реши ову ствар у корист Турака. Сви даљи напори Милошеви остадоше узалуд, и Срби пропустише најзгоднији тренутак да заузму Београд, који има тако важан политички и трговачки положај. Милош се побоја да Турци не омету извршење и осталих тачака хатишерифа, нарочито оних, које се тичу продаје спахилука и повратка оних шест нахија. Стога предузме што је год могао, да изврши остале тачке хатишерифа. Док је кнез на томе радио преко својих посланика у Цариграду, дотле настане читав низ насиља у оних шест нахија, које је требало по хатишерифу да се придруже Србији. Глоби, убиству, отимању, срамоћењу жена, отимању и турчењу девојака не беше краја. Тако око Митрова-дана (1832) бези Френчевићи из К[illegible] шевца отму две девојке (рођаке) из села [illegible] згова (близу Алексинца), потурче их на си[illegible]

уведу у харем и узму за жене. Родитељи девојачки запиште за помоћ, те се дигну Крушевац, Жупа, Ражањ и Алексинац као један човек. Милош одмах пошље своје људе међу устанике, да извиде: зашто је устао онај свет. Побуњени народ изнесе узрок устанку и изјави: да неће положити оружје дотле, докле се робље не врати од Френчевића и Турци не иселе. Кнез Милош за ова и за друга насиља јави султану и руском цару, с напоменом да ће се услед овакога понашања турског развити устанак и у осталим нахијама.

149. Повратак шест нахија Србији (1833). — Докле су се о овоме водили преговори у Цариграду, дотле се промени везир у Београду, и на место Хусејина дође Мехмед Веџи-паша (априла 1833). У ово време одметну се од Порте скадарски паша и побуни се Босна и Херцеговина. Порта бојећи се горих последица од ових буна а на захтев Русије (на конференцији у Цариграду 25 маја 1833) пристаде, те даде Србији нов ферман, којим се утврди и допуни хатишериф од 1830 год. Овај је ферман издан о Митрову-дне (1833) и објављен народу идуће године (првог фебруара) на народној скупштини у Крагујевцу. Баш у то време беше се дигао народ у Крајини против видинскога паше силних намета, које ударише Турци на њих ›ајем исте године. Исто тако узбуни се народ Подрињу. Милош поможе устаницима, пође

с војском и заузме силом нахије, које Турци не хтедоше напустити. Одмах о свему томе Милош извести Порту и Русију, те они пошљу своје изасланике, који дођу у Србију и означе границе између Србије и Турске почевши од утока Тимока до утока Дрине.

Поменутим митровским ферманом одређено је да Србија у име свију данака и кулука цару и спахијама одсеком плаћа 2,300.000 гроша (скоро 100.000 дуката). Плаћајући ту суму данка Србима је слободно уживати све приходе своје отаџбине и све производе својих земаља. Овим се Срби у Србији једном за свагда опросте спахија и њихових насиља.

150. Милетина буна (1835). — За време ових преговора с Портом кнез Милош почео је заводити разне корисне установе. Завео је редовну војску, почео подизати цркве и заводити школе, а за владике постави Србе. Како је хатишерифом утврђен његов однос према Порти, требало је утврдити његов однос према народу. Било је питање: да ли ће он бити ограничен владалац или неограничен. Према досадашњој управи он је имао сву власт у својим рукама, а што је год хтео могао је дати и уредити. Ту своју неограничену власт желео је сачувати, стога је кнез Милош дошао у сукоб са старешинама и с Русијом. Међу Милошевим доглавницима било је доста људи, који су тежили, да се докопају што веће и сталније власти, али кнез

их је сузбијао. Они му једном предложише да подели државу на спахилуке, те да им даде по који спахилук, јер и они имају заслуга за ову земљу, па је право да буду спахије. „Какве спахије“, подвикне им кнез Милош, „зар се ми борисмо и крв проливасмо док истерасмо спахије из земље. Турци су били спахије у овој јадној земљи, па сад да дâм народу крштене спахије да му крв сисају“. Онда један од великаша потражи да им даде бар племићке титуле грофова и барона. На што му кнез с подсмехом одговори: „Јес, јес, отац ти је био козар, а ти треба да будеш гроф. Јок, море, батали“.

У земљи не беше писаних закона. Оно мало, што је израђено и примљено на скупштини 1820 године, беше остало само на хартији. Чиновници судише како су хтели а сталних судова не беше. Често је судија био онај који је био јачи или који је био у већој милости у кнеза Милоша. Народ је теран на разне кулуке, који су му били врло тешки. Људима, што служише државу, нису била одређена права и дужности, те су чињене разне злоупотребе. Ту се није знало да ли је несигурнији положај или плата. Услед свега овога јави се силно негодовање у народу и насташе немири, који почеше потрести тек основану државу српску. Све ово, ао и народне жеље да се то поправи, знао је нез Милош. Стога је обећао да ће најдаље о

Сретењу (2 фебруара 1835 године) сазвати народну скупштину, и на њој испунити народне захтеве и дати уредбе, које народ тражи. Ово обећање кнежево брзо се разнесе по народу. Народ се стиша и почне спремати за скупштину, да дође у што већем броју.

Међутим Милошу се разболи старији син, а чинило му се, да до Сретења не могу бити готови закони и друге уредбе, које је народ тражио а кнез мислио изнети пред скупштину, зато науми одложити скупштину до пролећа. Намера кнежева о одлагању скупштине брзо се пронесе по народу, те многе старешине беху незадовољне. Приликом неког весеља у Крушевцу (крштења детета Стојану Симићу, где је кумовао млађи син Милошев, Михаило) састане се више старешина, где се договоре: да ограниче превелику власт кнежеву; да одреде положај и плате државним служитељима; да се укину кулуци и неке повластице, које су сметале трговини. На челу буне највише се истаче *Милета Радојковић*, „велики сердар расински“, који имађаше под својом влашћу јагодинску, крушевачку и ћупријску нахију са седиштем у Јагодини. Уз њега пристану: *Стојан Симић, Аврам Петронијевић, Милосав Ресавац* и друге старешине. Као што се види, ово је била буна великаша противу велик власти кнежеве. Ове великаше помагаху стран дворови и Порта. Народ је желео мира, правд

и слободе, и у колико се надао да му се олакшају данци и кулуци, у толико је помагао буну великаша.

Милош се тада бавио у Пожаревцу. Милета крене 2 до 3000 људи из јагодинске нахије, а остали великаши придруже се са својим присталицама и тако сви пођу Крагујевцу. Кад Милош сазна за ову буну, нареди Вучићу, Димитрију Давидовићу и Паштрмцу, да испитају те људе, зашто се буне и шта траже, затим поручи у Крагујевац Вучићу и другима да гледају умирити буну, а он ће сазвати о Сретењу скупштину и дати законе, које траже. Кад незадовољници чују за ово обећање, почну се лагано разилазити. Наскоро се разиђу и старешине (10 јануара 1835). Милош позове писмом Милету, Симића и Петронијевића и увери их да им прашта. Они распусте војску и народ пође у Крагујевац. Кад кнез стигне у Крагујевац (15 јануара), старешине, варошани и сељани лепо га дочекају. Завереници су стојали одвојени. Чим Милош стиже и сјаха с коња, они попадају на колена и замоле га, да им опрости. Милош им приђе, подигне их, загрли и увери да им прашта, још једном говорећи: „ми сви имамо слабости, ја сам врло често падао у погрешке, треба да се побринемо да их поправимо и један другом опростимо“.

Сутрадан (16 јануара) оду и кнез и завереници у цркву, и ту се на јеванђељу кнез

закуне: да им све прашта и да ће водити рачуна о ономе, што народ жели; а они се њему закуну: да ће му бити верни и послушни.

Цео овај покрет у земљи народ је назвао: „Милетином буном“.

151. Први устав у Србији. — Чим се кнез помири с покретачима буне, приступи да испуни што је обећао. Нареди Давидовићу да напише основни закон (устав) за Србију. Давидовић беше човек, који је био образован у Европи, одушевљен за слободу, велики родољуб, познаваше добро државно уређење европских држава, али не познаваше живот српскога народа у Србији. Стога пишући устав за Србију унесе све слободе, које ондашњи напреднији људи у Европи гледаху као највећу народну тековину.

Кнез Милош, који та питања није добро познавао, оставио је Давидовићу да ради како најбоље зна. Само му је чешће говорио: „Кумашине, чиниш 'волико, очи отварај, гледај шта пишеш, да после немамо главобоље!“ — „Не брини се, господару“, одговорио је Давидовић, „Србија има независну унутрашњу управу, ви можете своју земљу уређивати како нађете да је најбоље“. — „Е, мој кумашине, да је то јахати коња, пасати сабљу и бити се с Турцима, знао бих ја и сâм шта бих радио, али та наша независна управа мора да се повија по свако јаком ветру. Зато гледај шта пишеш!“

Кад би̏ устав готов, онда се сазва скупштин

(2 фебруара 1835) у Крагујевцу. На скупштину дође преко 4000 људи и с највећом свечаношћу устав се прогласи. У њему су одређена права и дужности кнеза српског, права и дужности власти, права и дужности свакога Србина. Овај основни закон зове се „*Сретењски устав*“.

Осим тога на овој скупштини кнез је објавио народу: да се решио поставити Државни Савет, који ће бити прва и највиша власт до кнеза. Њега ће састављати шест министара, на које ће се разделити све гране државне управе, и више државних саветника. Министри ће спремити што треба, саветници ће прегледати и кнезу на одобрење подносити. Још је кнез обећао да ће се прегледати и објавити законик грађански и кривични, те судије више неће судити по памети, већ по закону.

Народ беше радостан, јер виде да је његов господар вољан да уведе потпун ред, којим се одређују тачно сваком права и дужности у земљи. Из захвалности народ му поднесе скупоцену сабљу, сву у драгом камењу с натписом: „Своме Књазу Милошу Обреновићу — Благодарна Србија“. Али ова радост народна беше кратког века. Порта, Русија и друге земље беху незадовољне, јер европски владари беху утврдили међу собом савез против сваког покрета и рада, који би давао народима већа права и шире слободе а ограничавао власт

владалачку. Стога и Турска и Русија (а њима се придружи и Аустрија) замере кнезу Милошу, што је дао народу устав. Чувши за ово, кнез не допусти да се устав уведе у живот, те тако остаде и даље онај исти ред у државној управи, који је био и пре сретењске скупштине.

152. Милошев пут у Цариград 1835. — Још пре сретењске скупштине султан позове кнеза Милоша у Цариград. Милош се реши поћи тек онда, пошто виде да не може остати онај устав, који је примљен о Сретењу. Између осталога беше му намера да се споразуме с Портом о будућем облику управе у Србији. Он пође низ Дунаво и стигне у Цариград с великом свитом (5 августа 1835).

Султан га прими врло лепо, обдари га многим скупоценим даровима, даде му шест нових топова с целим прибором и муницијом. Осим тога на Порти му је наглашено, да се мане устава, па да влада, као што је и дотле владао.

Том се приликом кнез познао и са стањем у цариградској патријаршији и са избором патријарха. Видео је да и Србија има право, да учествује у избору поглавара целе православне цркве.

Исто тако и руски посланик познао је ко је и какав је Милош, те је о свему томе и вестио свога цара.

Пошто је посвршавао све послове у Цар

граду, кнез се врати у Србију (11 новембра 1835).

153. Устав од 1838 године и одступање Милошево (1839). — Док се Милош бавио у Цариграду, негодовање великаша расло је све више. Број њихових присталица постајао је све већи због разних злоупотреба у земаљској управи. Великаши на своју страну придобију Русију. Ова сила није помагала Милошу да дође до титуле наследнога кнеза, већ је до ње сâм дошао, али баш зато Русија није хтела допустити да Милош буде неограничен владар. И великаши и Русија жељаху ограничити власт кнежеву једним саветом. Кнез беше противан томе, стога се обрати западу (Енглеској), желећи да помоћу западних држава одбије утицај Русије. Ово одступање од Русије обрне се противу њега сама и противу главног стеченог права српскога народа: *да се нико не меша у унутрашњу управу Србије*. Великаши, потпомогнути од Русије, врло се осиле и развију такву борбу, да то не беше више борба око устава већ око превласти између великаша и кнеза. Свршетак целе ове борбе беше тај, да султан, у договору с Русијом и великашима, даде Србији устав, којим је одређено како да се земљом управља (1838). Ова унутрашња борба сатрла је самосталну унутрашњу управу, коју је српски народ крвљу стекао и која му је била призната 1830 године.

Устав је објављен у Београду (почетком 1839). По овом „турском уставу“ установљен је савет, коме се дају таква права, која надмашају кнежевска. Законодавна власт беше искључиво у рукама савета. Кнез је постављао четири министра (спољних послова, унутрашњих, финансија и правде с просветом) и седамнаест саветника. Ове саветнике није могао збацити, докле се не би њихова кривица доказала пред Високом Портом.

Оваким уставом кнез Милош је губио своју пређашњу неограничену власт, а већи део те власти прешао је у руке великаша, који су до јуче биле његове слуге. Стога је овим уставом распирена борба између великаша и кнеза, која је трајала пуних 20 година. Народ, који је желео мира и слободе, реда и напретка, добио је великашку борбу с кнезом и читав низ буна, које су скупо стале Србију и кочиле њен напредак.

Завођењем турскога устава, земља не доби жељена мира, стање у земљи постаде још горе, а борба се још јаче распали. Противници кнежеви отму маха. Ускоро плане буна. Вучић беше на челу побуњеника. Он дође с оружаним гомилама народа пред двор и каза кнезу, да га народ више неће. Милош му на то одговори: „Па добро, кад ме неће, ја се и не намећем И тако се кнез Милош одрече престола у рист свога старијег сина Милана. Одмах зат

остави Србију (1 јуна 1839) и оде у Влашку, где је живео на својим спахилуцима.

III

Уређење Србије од 1817—1838 године.

154. Област и границе. — Простор Србије за владе Милошеве остао је и даље онолики, колики је био од 1817 године све до хатишерифа 1830 године. Ни те године Србија не доби оне границе, које имађаше 1813 године, ма да се хатишерифом наређиваше да се поврате Србији све нахије, које су биле под Карађорђем. Тек 1833 године успе кнез Милош да поврати Србији остале нахије (Србији је тада враћена: Крајина с Кључем; Црна Река с Гургусовцем, Бањом и Сврљигом; Алексинац с Ражњем и Параћином; Крушевац; један део новопазарске области, која се звала Брвеник; Подриње, узимајући ту Јадар и Рађевину).

Србија се онда граничила Дунавом и Савом. Затим Дрином, с југозапада сувим (планинама Звездом, Ивицом и Мокром Гором) до Увца реке. Затим Јавором и Голијом до реке Рашке. Одатле Рашком до њена утока у Ибар. Копаоником, Малим и Великим Јастрепцем до Суповца на Морави. Одатле с јужне стране Градом, Јеловим Врхом, с источне стране Вучијом Падином, Ивановом ливадом, Бабиним Носом, Вршком Чуком до Ранкове Сувати. Са

ове Сувати падала је граница у Тимок код Великог Извора. Одатле Тимоком до Дунава.

155. Управна подела. — Повратком поменутих нахија Србији, повећао се број нахија од 12 на 17. Имена *нахија* и *кнежина*, ускоро се заменише и то кнежина се замени (1830) *капетанијом*, а нахија (1833) *окружијем*. Према томе Србија се делила (1833) на 17 окружија и на 60 капетанија. Кад су стално утврђене границе Србије (1834), онда је земља подељена на пѐт великих области, које се називаше *сердарства* (рашко, расинско, подунавско, мачванско и тимочко). Сердарства се дељаху на окружија, окружија на капетаније, а капетаније на села. Увођењем устава 1835 ова је подела земље измењена у толико, што су сердарства укинута, а место њих постадоше четири војне области.

156. Грб и застава Србије. — Србија у почетку владе кнеза Милоша није имала свог званичног грба, а 1834 године усвојен је грб, који је примљен сретењским уставом. Он се састоји из крста на црвеном пољу, у угловима крста по једно огњило тилућем окренуто крсту. Сав је грб опасан зеленим венцем с десне стране од растова а с леве маслинова листа.

Застава је отворено црвена, челикасто угасите и беле боје. Ово је боја народа српског који је усвојио сретењски устав.

157. **Врховна власт.** — Врховна власт Ср

бије била је оличена у кнезу Милошу и после 1817 године.

Она је била неограничена до сретењског устава (1835). У времену док се сâм образовао његова се неограничена власт мало разликовала од везирске, коју је извршивао преко својих слугу, а за такве он сматраше све кнезове и чиновнике. Своју неограничену власт кнез је могао одржати само оним великим поверењем, које је уживао у народу. Ово поверење, у почетку ничим неначето, служило је као најјачи основ свеколиког рада кнежева. И кад народ није могао да разуме какав његов посао, он га је опет одобравао, јер је говорио: „ми смо људи прости и не можемо све да разумемо, али ми знамо да кнез Милош жели добра земљи“. Стога у почетку владе кнеза Милоша народ не тражаше од њега ни устав ни законе, већ му остављаше одрешене руке да чини *„како га Бог учи“*. Овако поверење кнез је умео одржати тиме, што је завео ред и безбедност у земљи, што је био тачан у финансијској управи, и што је одржавао добре односе са суседима.

После Ђакове буне неограничена власт кнежева почиње мало по мало да се колеба. Оно силно поверење народно почињу поједине незадовољне старешине народне да поткопавају. Хатишерифом (1830), којим су потврђена тражена права Срба у Србији, речено је да кнез треба да управља земљом у договору с погла-

варима земаљским, али кнез тешко пристајаше да напусти стазу, којом је био већ пошао. Отуда настаје читав низ сукоба између кнеза и незадовољних великаша. Због ове борбе све силније избија жеља да се превелика и неограничена власт кнежева ограничи. Последица ове борбе и жеље јесте сретењски устав. Овим уставом положај кнежев с једне је стране високо уздигнут, а с друге стране власт му је ограничена. Он је глава и представник српске државе и државне власти. Неприкосновен је, не одговара за дела своја, нити га зато ко може тужити ни судити. Зато одговарају министри и савет. Он има право предлагати савету законе и уредбе, или саслушавати Државни Савет и друге власти. Ниједан закон или уредба немају законску вредност, док их кнез не потврди. Има право милости и одликовања. Управља својим домом и породицом по својој вољи. Кнез је наследан с оца на сина, докле траје праве и најближе мушке лозе.

Како су овом уставу биле противне Русија, Аустрија и Порта, то га Милош обустави и поче владати као и пре овога устава. Борба великаша и кнеза наставила се и даље. Порта се умеша у ту борбу и султан хатишерифом (од 12 децембра 1838 године) дарова Србији устав, који је трајао до 1869 године.

Великаши су успели да туђинском помоћу ограниче власт кнежевску једним саветом, у коме су седели великаши.

По овом уставу врховна власт српска не само да је ограничена, већ је понижена. Милошев положај сведен је на положај чиновника султанова с платом од 4000 кеса и изједначен с турским везиром у Београду. Унутрашња независност у управи, стечена хатишерифом 1830 године, изгубљена је, јер султан својим писмом наређује кнезу: „ја ти заповедам, да чуваш како унутрашњу тако и спољашњу безбедност те царске области, над којом сам управу дао теби и твојој породици, само под тим нарочитим условом: да слушаш и покораваш се заповестима, које од мене истичу". А везиру београдском наређује „да придружи своје силе силама кнеза те да се тачно и строго врше одредбе овога царског фермана".

Турска је овим појачала борбу између великаша и кнеза. Милош не могаше пристати на овакав понижен положај. Стога чим је овакав устав уведен у живот, даде оставку на кнежевско достојанство. Великаши су победили, а ту је победу Србија скупо платила, јер после овога настаје и даље великашка борба, која ствараше непрестано трзавице и сметње развитку Србије. Народ је сâм највише страдао и губио снагу у бесплодним борбама. Животна снага младе српске државе у самом почетку свога препорођаја ударила је странпутицом.

158. **Народна Канцеларија**. — Ова установа остала је и после 1817 године с истим задатком,

који је имала и пре. Она је поред суђења замашнијих спорова и даље била посредник између кнеза и народа с једне стране, београдског везира и Турака с друге стране. Кад се њени послови умноже, онда кнез установи у Крагујевцу (29 септембра 1821) нову канцеларију под именом *„Опште Народни Суд“*, коме је био задатак да суди све омање спорове и да врши полицијску службу у вароши Крагујевцу.

Београдска Народна Канцеларија укинута је и замењена је *Београдским Народним Судом* (1823) с истим задатком, који је имала Народна Канцеларија.

159. **Народна скупштина.** — На народним скупштинама решавана су најважнија питања земаљска, и кнез Милош никад није предузимао какав важнији посао, док не би саслушао шта о томе мисли народна скупштина. Од 1817 до 1838 било је и малих (редовних) и великих скупштина.

Мала скупштина састајала се на позив кнежев два пут годишње, о Ђурђеву и Митровудне, а могла се и иначе састати, кад год би кнез желео. Она је решавала о порези и прирезу, јер се ни један ни други није могао разрезати на народ без одобрења и пристанка народне скупштине. Она је одређивала колики ће бити приходи и расходи. Пред њом је кнез полагао рачуне о свом раду, својим успесима и износио своје предлоге и намере.

Велика народна скупштина састајала се ређе. Она је сазивана само онда, кад се имало да већа о најкрупнијим питањима земље и народа, или кад се имало што важно да саопшти народу. Тада би кнез у договору са Српским Народним Судом (у Крагујевцу) издавао писмену заповест и преко нахијских судова објављивао сазив велике скупштине; одређивао број посланика и дан кад ће се састати. На ову скупштину долазиле су старешине свију нахија и кнежина, одређени број судија, кметова и одабраних људи. На ове скупштине скупљало се често по неколико хиљада људи, свагда према значају посла, који је имао да се сврши или саопшти народу.

Први избор посланика у Србији за велику народну скупштину извршен је крајем 1829 и почетком 1830 године. Ови изабрани посланици добивали су писмена пуномоћја, оверена и печатом потврђена од кнежинских старешина. Ова пуномоћја, по доласку на скупштину, прегледана су, да ли су исправна.

Састанци скупштински држани су на отвореном пољу (у Крагујевцу обично у порти, код цркве). Кнез је присуствовао скупштинским састанцима обично на једном узвишеном каменом банку застртом серчадетом (простирком).

Сретењским уставом укинута је велика скупштина, а остала само редовна и њен је круг рада одређен тако, да се она састојала из стотину

посланика народом изабраних. Она се састаје годишње по једанпут о Ђурђеву-дне на позив кнеза, а ако буде потребе и више пута у години. Она је одређивала данак само за једну годину, прегледала је рачуне о приходима и расходима. По овом уставу народна скупштина има право само предлагати законске предлоге, али нема право претресати нити доносити законе. Она није била законодавна. Престанком сретењског устава вратило се опет старо стање, па и сазивање скупштине по старом обичају. Уставом од 1838 године ништа није речено о народној скупштини. Законодавна власт дата је кнезу и Државном Савету.

160. **Државни Савет.** — Ова установа имала је велики утицај на судбину српскога народа у новој српској држави. Кнез Милош основао га је на скупштини кнезова и кметова (1824 год. 21 новембра), у намери да му помогне у делима народним. Савет је био састављен од шест чланова и два секретара. Задатак му је био да се стара о свима унутрашњим пословима наше државе.

Године 1826 Савет је спојен с Великим Судом Народним у Крагујевцу. Овако спојени Савет и Велики Суд беху прва власт до кнеза, која је имала задатак да води бригу о унутрашњим и иностраним пословима српске др-жаве. И овој власти беше задатак да се стар[а] о унутрашњим пословима, о срећи и миру н[а]

рода, да пази на ред, разгледа и суди дела, која не могу да пресуде нахијске и кнежинске старешине; да издаје заповести старешинама нахија и кнежина, распоређује данак и стара се о његову прикупљању.

У спољашњим пословима да се стара о добрим односима с Портом, везиром и Турцима; да одржава заштиту руску над Србијом и пријатељство са суседним државама.

Све ове послове вршио је овај Савет у договору с кнезом Милошем.

Овако уређен Савет укинут је после годину дана а остао је само *Велики Суд Народни*. Поново је заведен после сретењског устава (1835). По овом уставу Државни Савет био је највиша државна власт после кнеза. Састојао се из председника, шест министара (правде, полиције, спољних послова, финансије, војске и просвете), неодређеног броја државних саветника и главног секретара. Он с кнезом има законодавну, управну и највишу судску власт. Имао је да чува устав Србије; да доноси законе земљи и подноси их кнезу на потпис; да се стара о напретку привреде, о просвети и цркви, о миру, реду и безбедности у земљи. Саветнике и министре постављао је и смењивао кнез. При ступању у службу саветници и министри полагали су заклетву кнезу.

Између кнеза и државног савета по сретењском уставу могао је постојати и *Кнежев Ка-*

бинет“, састављен из више лица, с којима се кнез саветује. Чланови овога кабинета нису могли бити и чланови Државног Савета.

По престанку сретењског устава ускоро је престао и овај Савет, и већ о Петрову-дне (1835) кнез га је заменио новим саветом, који је сасвим био потчињен кнезу. Овај нови Државни Савет био је највиша власт у Србији, која је била непосредно под кнезом. Дужност му је остала готово иста она, коју је имао и онај по сретењском уставу.

Установу Државнога Савета задржао је и цариградски устав под називом „*Совјет Књажества Србског*“. Он се састојао из 17 саветника, које је први пут бирао и постављао сâм кнез од заслужних људи. Потоње чланове бирао је сâм савет, а постављао кнез. Њих кнез није могао збацити без пристанка султанова, а тиме је створена још већа борба између кнеза и великаша и дато маха Турцима да се мешају у српске унутрашње послове. Положај овако уређенога савета био је претежнији од положаја кнежева, јер је овај савет градио и доносио законе земљи и подносио на потврду кнезу, па ако га кнез у року од два месеца, од кад је законски предлог послан, не прими, могао га је вратити натраг са својим напоменама. Ако савет не прими ове напомене, предлог законс постао је закон, и кнез га је морао потписа-

Кнез је с оваким саветом одмах дошао у сукоб, и 1 јуна 1839 дао је оставку на престо.

Овако уређен Државни Савет, по турском уставу, постојао је све до знаменитога закона од 17 августа 1861 год., који је издао кнез Михајло, кад је по други пут дошао на престо. По овом закону кнез не само да је имао права постављати саветнике већ их је и смењивао или у пензију стављао.

161. **Влада.** — За владе Милоша Великог први пут 1833 год. јавља се мисао за увођење *министарства* (владе) које се онда звало *попечитељство*. Још боље се огледа та намера Милоша Великог у беседи, коју је држао на скупштини 1834 год. 1 фебруара. Он у беседи вели: „да је потребно да се свака струка народних послова одвоји понаособ и по закону уреди. За сваку струку да се изаберу нарочити људи разумни и спремни. Они ће се звати *попечитељима*; а да би се знало да они скупа и понаособ раде на корист отаџбине, то ће им се поставити *председништво*, које је дужно да надгледа посао свију попечитеља“. У почетку је била влада састављена из шест министара (спољних, унутрашњих и полицајних дела, правде, просвете и финансије).

По сретењском уставу влада је била састави деο Државног Савета и састојала се опет ‌з шест министара (правде, полиције, финанције, иностраних дела, војске и просвете).

162. **Полицијске власти.** — У нахији највећа полицијска власт била је у рукама нахијскога кнеза, који је уједно био и судска власт до завођења магистрата. Како се нахија делила на кнежине, то је полицијска власт била у рукама кнежинских старешина. И нахијске и кнежинске старешине зваху се кнезовима. Али кад кнез Милош доби наследно кнежевско достојанство, онда забрани сваком другом да се зове *кнезом*. И тако већ 1830 године, кад се кнежине назваше *капетанијама*, старешине кнежина добише назив *капетана*.

Две године доцније, кад Србија бй подељена на *сердарства*, старешине сердарства назваше се *сердарима*.

Према сретењском уставу стављено је у дужност министру унутрашњих дела, да Србију подели на *округе*, *срезове* и *општине*.

Старешине у срезовима назване су *среским старешинама*, а по округима постављене су власти, које су назвате *исправничествима* и биле састављене од неколико чланова.

Полицијске власти од 1835 године ношаху војну униформу, јер беху уједно и војне старешине с војним титулама: генерала, пуковника, потпуковника, мајора и капетана. После устава од 1838 године све окружне и среске старешине враћене су натраг за грађанске чиновнике. П овом уставу окружне и среске старешине н; зване су *началницима*.

Надзор над нахијским и кнежинским полицијским властима у почетку водио је непосредно сâм кнез Милош. Доцније (1821) овај надзор пренесен је на Опште Народни Суд у Крагујевцу, а после сретењског устава на министра унутрашњих дела.

Полицијске власти у нахијама вршиле су своју дужност по наредбама кнежевим до 1829, затим по полицијском поступку до 1835, а после по закону од 10 августа 1835 године.

163. **Село и општина.** — Некадашње село у Србији много се разликовало од данашње општине. Село је постојало за време Турака као основна политичка јединица српскога народа. Од села је потекао први покрет за ослобођење. Оно је само бирало свога сеоског старешину, који се раније звао *кнез*, а после 1830 године *кмет*. У тај избор није се мешала државна власт. Сеоски старешина заступао је цело село пред влашћу.

Све сеоске старешине задругâ састајале су се на састанак на одређено место, код куће кнезовске или под какво дрво, и ту су претресале и свршавале све сеоске послове.

На састанку кмет обично седне на какву клупу, дрво, пањ или греду, па онда они, који имају да му се жале, прилазе и он их саслушава, па уз саветовање старијих људи пресуђује спорне ствари парничара.

На састанку кмет је у договору са старешинама задруга разрезивао и порез, издавао заповести и објављивао наредбе државних власти и т. д.

У доцније доба владе кнеза Милоша већ се почиње мешати државна власт у избор кметова сеоских. Срески је капетан, обично у договору с домаћинима, постављао кмета. Дајући му штап у руке, говорио је: „Нâ ти штап, па крива удри, права брани, пизме не терај, мито не примај, ради право и ја ћу те помагати".

Утицај државне власти на избор кмета постао је још јачи после сретењског, а особито после турског устава. И у једном и у другом има нарочитих наредаба за општине.

164. **Судови.** — У времену од 1817 до 1839 године и судови су имали у свом постанку разних мена, као год и друге установе. У колико се државни живот развијао, у толико се осећала потреба да се судска власт одвоји од полицијске власти нахијских и кнежинских старешина.

Кад се умножише послови у Народној Канцеларији у Београду, онда је установљен (1821) у Крагујевцу „*Оптте народни српски суд*". Ускоро по постанку (1823) оглашен је за највиши суд, коме је задатак да извиђа и пресуђује дела и распре свега Београдског Пашалука. Чим је постао овај највиши суд, у неким нахијама заведени су нахијски судови, који се

зваху *магистрати*. Ови су судови састављени од два члана, који су се звали *кнезови*, једног писара и два пандура. Назив кнезова замењен је од 1830 називом *членова*. Ови судови доцније (1832)назвати су *нахијским судовима*, а 1835, на основу сретењскога устава, *окружним судовима*. Одмах по престанку сретењског устава, ови судови назвати су *исправничествима*. Тако је то трајало до 1837 године, када су ови судови (28 септембра) опет названи *магистратима*.

У исто време кад су се судови поново почели звати магистратима, Народни Суд у Крагујевцу назват је *„Великим Судом“*, који је био између магистрата и Државног Савета.

Цео ток суђења ишао је у оно време овако: спорове, које није могао да сврши *„примирителни“* суд, или су прелазили надлежност овог суда, спровођени су магистрату. Ако су парничари били незадовољни пресудом магистрата, упућивани су Великом Суду. Кад парничари не буду задовољни ни пресудом Великога Суда, онда су своје спорове износили Државном Савету.

Овај Велики Суд 1840 године назват је *Апелацијоним Судом* а магистрати *окружним судовима*.

165. **Писани закони**. — У почетку су судије судиле по обичајима и по здравој памети без икаквих нарочитих прописа о судској дужности

и раду. Стога се у разним нахијама једна иста ствар разно тумачила и пресуђивала. Стога кнез Милош у договору са Опште Народним Судом (1825) пропише нарочита правила (Наставленија) за нахијске судове. Овим правилима доцније (1826) написане су допуне. Међутим у народу се јављала све већа жеља за сталним писаним законима. Кнез је то увиђао. Зато 1829 године одреди нарочити одбор, који ће написати *законик за Србију*. У јесен 1830 године одбор је био толико успео, да је сазвана скупштина од црквених и светских чиновника да чују предлог законика. Пред овом скупштином прочитан је предлог до краја и с неколиким изменама примљен.

Овај први писани законик ускоро је обустављен, па се и даље судило по наредбама књежевинским до сретењског устава. Ма да је овај устав ускоро обустављен, почињу се све више и јављати писмене наредбе, које су имале силу закона.

У почетку уређења Србије правне односе у земљи није било могуће обухватити уређеним законодавством. Тек 1843 године јави се грађански законик у целини.

Ни оне писмене наредбе ни овај грађански законик нису писали на темељитом проучавању нашега народнога живота ни обичајнога права већ по угледу на законе страних држава, а по највише на законе аустријске. Ово је имало

врло штетних последица по државу и народ, од којих трагови и данас осећају.

166. **Просвета**. — После 1817 године, кад се колико толико среди стање у земљи, опажа се мало живљи рад на подизању и ширењу просвете. Прво се почело јачим покретом на отварању основних школа, а одмах затим завођењем и других просветних установа.

1. *Основне школе* почеше се множити по селима и градовима тако, да је већ око 1820 године било око двадесет основних школа. У то време оне не беху државне већ општинске или црквене или их издржаваху поједини дечји родитељи, који жељаху да деца код очију не остану слепа. Како је све до 1830 године стање у земљи било привремено и неодређено, то су и ове школе давале слаба успеха. Учитељи су живели од данас до сутра. Плата им је била несигурна, јер је зависила од воље појединих родитеља дечјих. Па опет је први кнез Србије водио бригу о свакој школи и сваком учитељу у земљи. Гонио је поједине општине да дижу школе, а да не би терет био и сувише велики за поједина села, наређивао је да притичу у помоћ и нахије појединим селима. Уз то је издао заповест (5 фебруара 1828) и прогласио Светог Саву за *заштитника школа* и да га светкују све школе.

После 1830 године, кад је хатишерифом од стране султана признато право Србима, да

отварају школе, јавља се све живљи рад на заснивању основних школа. Школе се поделише на класе и одреди се наставни програм. Године 1835, кад је установљено министарство, главна дужност министра просвете и црквених дела беше да се стара о свему што се тиче школа, васпитања деце и образовању добрих учитеља. Тада су први пут заведене *државне основне школе* и постављен *директор* свију школа у Србији. Већ идуће године (1836) беше у Србији 72 школе (државних 26, општинских 27, приватних 19).

Државне школе плаћане су из државне касе, општинске из општинских каса, а приватне су издржаване ревеном ђачких родитеља. Да би се олакшали трошкови око издржавања школа, постараше се и кнез и општине да се оснују у појединим општинама школски фондови.

Најпосле сâм министар просвете и „надзиратељ карантина" *Стеван Стевановић — Тенка* 1838 године обиђе све основне школе, па онда настане да се поправи све што не ваља. Том приликом постаде први програм (августа 1837), који је вредео за све основне школе онога времена. Ту је одређено кад треба деца да полазе у школу и шта треба да уче. Исто тако одређено је и како ће учитељи децу учити.

После турскога устава (1838) учињене с многе промене у државној управи, па и у жи

воту основних школа. У „уређењу централне управе Кнежевине Србије“ одређене су тачно дужности министра просвете, а нарочито му је обраћена пажња на завођење основних школа. Ово је уређење изашло 29 маја 1839 године.

Књиге за школску употребу донете су са стране, а кад је основана штампарија почеше се штампати у Србији часловац, салтир, буквар, рачунице, катихизес, читанка и друге.

2. *Гимназија.* У Србији све до 1830 године није било никаквих виших школа за вишу спрему државних чиновника. Прва виша школа основана је у Београду под именом Врховна Виша Школа. Њу је отворио *Димитрије Давидовић* (15 окт. 1830) а беше јој задатак да даје деци ону спрему, коју су на страни давале ниже средње школе. Ова је школа отворена ради образовања кнежевих синова. Поред кнежевих синова ову су школу походила и друга деца. У њој су предавани прво ови предмети: *Српска Синтакса* и *Граматика, Наука о човеку* (Антропологија) *Општи Земљопис, Општа Историја, Немачко читање и писање, Јестаственица* и *Рачуница.* Овим предметима 1833 године додати су још и ови: *Физика, Емпиричка Психологија, Немачка граматика* и *Латинско читање.*

Поред крагујевачке гимназије наскоро су (1837) отворене ниже гимназије у Чачку, Шапцу и Зајечару. На лето (1838) ове су гимназије

укинуте, а отворена је гимназија у Београду. И тако прва гимназија (под тим именом) отворена је у Крагујевцу, и она је најстарија. За њом долази београдска. Оне нису никад затворене до данас.

3. *Лицеј (Велика Школа).* У првим гимназијама Србије предмети су се врло опширно учили, јер није било Велике Школе. Стога кнез Милош науми да крагујевачку гимназију подигне на спепен *Лицеја* и у почетку школске 1838/9 године већ је Лицеј отворен и предавања су отпочета.

И гимназија и Лицеј нису могли дуго заједно остати, већ се Лицеј сасвим одвоји од гимназије и доби управу за се (октобра 1389). После три године (1841) премештен је Лицеј из Крагујевца у Београд и доцније име Лицеј замени име *Велика Школа*, које и данас носи наш највиши просветни завод.

4. *Стручне школе.* Поред основних школа, гимназија и Велике Школе за време Милошеве владе постало је још неколико стручних школа као *Богословија, Гардијска Школа и Војна Академија.*

а) *Богословију* мислио је кнез Милош да отвори још 1823 године, јер беше потребно спремних свештеника. Чак је било наређено да се подигне и пространа зграда за Богословију па од тога не би ништа све док Архијерејски Сабор, држан у почетку 1834 год., не пред

ложи да се заведе једна „клерикална школа“ за спрему будућих свештеника. И тада на предлог Архијерејског Сабора не отвори се одмах него две године доцније (септембра 1836).

б) *Гардијску Школу* основао је кнез Милош по Ђурђеву-дне 1830 године у Пожаревцу, јер те године заведе нарочиту гарду пешачку, а овој школи беше задатак да неписмене гардисте спреми за народне старешине. У овој школи учило се само пре подне. По подне ишло се на војно вежбање.

в) *Војна Академија* такође је основана у у Пожаревцу (1837), али већ после годину дана живота свога премештена је у Београд (априла 1838). Овој школи беше задатак да даде више војно образовање и да спреми старешине војсци.

Државна штампарија. За ширење просвете у земљи најбоље служе штампарије, јер без њих се не може разнети знање по народу. А у колико нека земља има више корисних књига и већи број читалаца, у толико је у њој јача просвета. Срби у Србији не могоше имати штампарија, јер је то бранила турска власт. Тек 1830 године, кад је Србија добила хатишерифом потврђена права, одобрено је да Срби могу штампарије засновати и књиге штампати. Стога кнез Милош набави машине и слова и крајем 1831 године већ је почела да ради *„типографија“* у Београду. Чим су набављене све врсте потребних слова и све машине, штам-

парија је премештена у Крагујевац (октобра 1833); али после непуне две године опет је враћена у Београд (јуна 1835 год.) Уз штапарију засвована је одмах и *словоливница.*

Новинарство. Чим је засвована штампарија, одмах се почело штампање књига за школе и забаву. Али то не беше доста. У околини кнежевој јавила се мисао, да се покрену какве новине, које би износиле шта се ради по свету. Кнез најпосле и сâм пристане на то, те се почетком 1834 године (5 јануара) јави први број службених српских новина под именом: *„Новине Србске“* а излазиле су сваке суботе. Први уредник Српских Новина био је Димитрије Давидовић.

Кад се почело са штампањем књига и новина заведена је и цензура за обоје.

Позориште. — Осим ових установа просветних било је и других. Тако већ 1825 јављају се учитељи основних школа у Крагујевцу с позоришним представама. Дружина им беше састављена из одрасле деце, ученика и младића, те су ради забаве давали представе о великим празницима. Осам година доцније 1833 јавља се прва позоришна дружина под управом тадашњега српског књижевника *Јоакима Вујића.* Ово Вујићево позориште трајало је до 1836, па је тада укинуто. Позориште се обновило Крагујевцу тек 1840 године.

Сликарство се такође почело јављати

ослобођеној Србији. Прве трагове сликарства налазимо још 1817 године (Ђорђе Лацковић). Затим 1823 (Јевтимије Поповић и Павле Ђурковић), а 1833 сликао је топчидерску цркву Константин Лекић. Најзнатнији сликарски рад овога доба јесу слике *Уроша Кнежевића*. Он је радио већином историјске слике.

Кнез је засновао (1833) прву галерију слика, која се данас налази у дворцу у Топчидеру.

Учено Друштво. Исто се тако рано јавила мисао о оснивању Ученога Друштва (1833). Чак су и правила написана и поднесена цензури на одобреље. Ускоро је одобрено да се штампају, али друштво није засновано све до под јесен 1841 године. А тада је основано под именом „Друштво Српске Словесности." Прва књига овога друштва изашла је 1847 године под именом: „Гласник Друштва Српске Словесности" свеска I.

167. **Српска црква.** — У Србији и после 1817 године остадоше на челу црквене управе Грци фанариоти, који беху вазда већи пријатељи Турака и њихових паша но православнога народа српског. Стога се кнез Милош постара да уклони Грке с владичанских столица, па да постави заслужне Србе. Кад умре београдски митриполит *Антим* (1830), по рођењу Грк, кнез Милош, у договору с народом, изабере заслужна Србина Гружанина *Мелентија Павловића*, архимандрита манастира Враћевшнице, *Нићифора*

Максимовића из Сретења и *Ђерасима Ђорђевића* из Студенице, те их пошље у Цариград, да их патријарх рукоположи за српске архијереје. Патријарх после малог отпора пристане те рукоположи Мелентија за архијепископа београдског и митрополита Србије, Нићифора за епископа епархије ужичке и Ђерасима за епископа шабачког (августа 1831).

Овим је кнез Милош уништио грчку јерархију у Србији. Најпосле кнез успе (1832), те се уреде односи између Цариградске Патријаршије и Србије уговором, којим је српска црква добила потпуну самоуправу с тим, да јој цариградски патријарх потврђује митрополита. За ово Србија је имала да плаћа патријарху годишње извесну суму новаца (100 дуката), а за сваку потврду митрополита даван му је дар у новцу (300 дуката).

Кад Мелентије умре (1833), изабран је за митрополита *Петар Јовановић*, који се ревносно старао да уреди црквене послове. Радећи на томе, много се угледао на уређење српске цркве у Аустро-Угарској.

За време ових Срба архијереја уређени су *духовни и конзисторијски судови*. Доцније (1834) уређен је и одређен делокруг рада *Архијерејског сабора*.

168. **Војска**. — У другом устанку војска била уређена онако исто као и у почетку г вога, само с том разликом, што овде ступају

војску, људи који су прекаљени у борби девет година, све оштра ока, страшна изгледа, који но су кадри на страшноме месту постојати и за оштро ухватити гвожђе. Ред је у војсци био исти као и у првом устанку. Тако и оружје. После другог устанка сваки је Србин и даље остао војником и био готов у свако доба да пође, чим би га кнез позвао. Тако је то све остало до Ђакове буне.

Одмах после Ђакове буне кнез Милош, да би учврстио своју власт и добио бољу одбрану, установи редовну војску. То су били младићи одабрани из свакога села по један или двојица, од добрих и задружних кућа. Они су се вежбали у касарни. Да не би Турци што сумњали, он их назва „уписаним пандурима", а доцније (1826) „солдатима". Једни од ових солдата беху уз нахијске и кнежинске старешине, други уз кнеза и његову породицу.

У почетку носише *народно одело* а беху оружани са по *2 пиштоља, дугим ножем* и *карабином*. Чим је ова војска униформисана (1827 у јесен) и обучена у „мундир", отпадоше кићени силави сребром оковани пиштољи и љути јатагани, а остаде гарабиљ тешки. Кнезу овако војска изгледаше голотрба и ненаоружана, те поврати народно одело, а с тим и силаје, јатаган и пиштоље. Војска се делила на *регименте*, регименте на *дивизије*, дивизије на компаније. Ови

први војници нису служили на рокове, већ су остали све до 1836 г. и тада су пуштени кућама.

Године 1829 заведена је *„кнежева гарда"*. Војници из ове гарде звали су се *кадетима*. Они су ишли у *„гардијску школу"* која, је била отворена у Пожаревцу. Годину дана доцније заведена је *војна музика*, а 1831 *коњичка гарда*.

За командата целе војске постављен је (1832) *Тома Вучић Перишић*. Он се потписивао: главни сердар војни и шеф кнежеве гарде.

Кнез не беше задовољанни овим војним установама, већ жељаше да наоружа цео народ. Стога је 1832 године заведена *народна војска*, састављена из свију одраслих мушких глава, које могу носити дугу пушку и бранити своју отаџбину. Народу је тада раздано 30.000 дугих пушака.

После сретењског устава учињене су многе промене у војсци. Учење војске било је руско, а нарочито од кад се вратише у Србију кадети, које беше кнез послао у Русију да се образују.

Утицај рускога војнога васпитања првих наших официра одмах се осети, јер Србија (1837) постаде правом војничком земљом, а сви државни чиновници имали су да врше и нека војничка посла. Србија тада доби и другу војничку поделу.

За спрему војних старешина беше отворена „Виша Војна Школа", која се назва „Војн Академија". Она је (1838) из Пожаревца пре мештена у Београд.

169. **Пошта.** — Одмах по ослобођењу постара се Кнез Милош да уреди пошту (мезулхану), јер му беше потребна жива преписка са српским и турским властима. По нахијама беху „вилаетске поште“, а *татари* (поштоноше) Кнез Милоша често јездише пут Цариграда у пратњи поштанских момака (суруџија), те ношаху писма а друга натраг враћаху.

170. **Привреда и трговина.** — После оних насиља од 1813—1815 године, после бојева 1815, Србија не беше насељена. Већи део земље беше под шумом. Села неуређена, расута а куће растркане. Сваки је подизао кућу што даље од путова у склонитим местима, неприступачним Турцима. Кад су се опростили Турака, када је нестало спахија (било је око 900 спахилука), сељак постаде господар земље, коју је обрађивао, куће у којој је становао, стоке, коју је гајио и усева, које је сејао. Становништво се поче множити и већ 1834 беше око 800.000 становника у Србији.

Пољска привреда поче напредовати ма да је земља обрађивана без знања, а стока негована без вештине. Још 1836 Кнез Милош, да би добио за државну потребу добрих коња, наредио је да сваки чиновник и кмет, коме је могуће, држи добре кобиле на земљишту (мајуру) где за добро нађе. *Кукуруз* се још највише сејао, јер је то била искључива храна становништва, а сточарство беше једини производ за

који се добивао новац. Завођењем реда и мирнога живота почињу се и стрмна жита сејати, нарочиво *пшеница*. За последњих десетак година кнез-Милошеве владе већ се јавља на тржиштима по Србији брашно од српске пшенице. Пшеница се највише сејаше у оно доба по Мачви, Посавини и јагодинској нахији.

Поред кукуруза, као главне хране, сељак је сејао *пасуљ*, садио *купус*, *лук* и *паприку*. Кромпир до 1830 године мало је био познат у Србији, тек од тада почиње се више сејати.

Сађење винове лозе почело је напредовати, али је обрађивано на најпростији начин. Сађена је на чокоту (крља — гица). Исто тако без знања и вештине цеђено је и вино (кљукало се) а о нези вина ништа се није знало.

Шљиве су сађење на воћњаке (шљиваре, шљивике), а род је употребљаван само за ракију.

Ни вино ни ракија још не служе као трговачка роба за извоз.

Обрада земље је сасвим била проста. Сељак ради несавршеним справама. Крчи лугове будаком, копа мотиком, оре тешким плугом „пањашем“, где му је само раоник и цртак гвозден, жито жање српом, веје га лопатом на ветру, траву коси косом, кукуруз круни руком; дрва сече секиром, тестера је још врло ретка. У рад се улаже врло много труда и снаге, а мало се користи види.

Справе, алате и кола справља сâм сељак уз помоћ сеоског ковача.

За одело употребљава: сукно и платно, које спрема Српкиња од вуне, конопље и лана. Конопљу и лан сељанка сама сеје, кисели, трли, преде, скроби и тка платно; затим га бели, реже и шије рубље.

У шумама било је доста разноврсне дивљачи. Ловили су је више ради коже но ради меса. За лов нема све до 1840 године никаквог закона.

На рударству су за прве владе кнеза Милоша само чињени покушаји, проучавани рудници, али руде нису копане ни прерађиване.

Села су била расејана, а куће растркане. Цео атар једнога села људи су били заузели кућама и зградама тако, да немају као што треба ни њива ни ливада, ни испуста ни шуме, већ на велику штету беху испресецали један другом просторе. Стога прво поче кнежев брат Јеврем насељавати ваљевску нахију и Мачву. Али се на то гледало као на насиље, дигне се граја и тужба кнезу, те он обустави сасељавање села. Кад кнез пропутова те крајеве, па виде да се то извршило с мало трошка, а да је врло корисно по народ, то и сâм (1837) заповеди да се села сасељавају. Противници кнежеви и ову корисну заповест кнежеву употребе у народу против њега. Али услед политичких трзавица у земљи ова заповест није остварена.

Куће сеоске почеше се подизати угледније и угодније. Оне не имађаху само једну сувоту с огњиштем на средини, као пре за време Турака, већ поред „куће“ (кухиње) имађаху по две три простране собе. У кући се почињу јављати веће угодности.

Према оном животу под Турцима народ сад живљаше у благостању. Имађаше откуда и данак да плати и да му новца остане. Живот му беше безбедан, потребе мале, раскоши нема, а плодне земље и стоке доста. Сви услови да се мирно развија, и развијао би се да га саможиви великаши не скретоше с пута мирног развића.

Трговина најбоље показује како је стање једне земље. Ако је стање у земљи срећено, ако је личност заштићена а имовина безбедна, привреда напредује, настаје размена производа и трговина почиње јаче напредовати.

Срби у оно доба почеше продавати што произвођаху, и то свиње, волове, овнове, коње, шишарку, лој, вуну, восак, неурађену свилу; а куповаху со, гвожђе, памучна ткива, нешто шећера и каве. По селима место шећера употребљавао се мед.

Првих година владе кнеза Милоша трговина је била већином у рукама кнежевим и његових ортака. Доцније (1837) кнез је издао указ, којим се одобрава да је сваком Србину слободно трговати сваком трговином.

Кнез је огледао да створи трговачку дружину, која би од сељака куповала стоку и продавала на страну, али није успео.

Исто тако желео је да створи фабрику хартије и стакла, да се зато не износи силан новац на страну, али ни то није дочекао.

За живљу трговину на Дунаву и Сави Срби су (1834) имали око 200 лађица (Доњи Милановац 100, Шабац 40, Смедерево и Београд по 30). Ове лађе пловиле су Дунавом до Црнога Мора и имале везу с Цариградом, а Савом до близу Јадранског Мора.

У Србији се (1836 и 1837) већ почињу јављати трговачки конзули као заступници трговачких интереса појединих држава.

X

Црна Гора од 1782—1851 године.

171. Петар I Петровић-Његош (1782—1830). — Чим ступи на чело црквене управе Петар I требао је да се завладичи, али пећкога патријарха не беше, стога запита аустријскога цара (Јосифа II), да ли би могао у његовом царству примити владичански чин од српског митрополита. Цар му одобри и он се крене у пролеће (1784) и пође Карловцима, али близу овог града изврну се кола, у којима се возио, те сломије десну руку. Ту се лечио шест месеци, јер не хтеде примити тако велики чин, док потпуно

не оздрави. Кад оздрави, карловачки га митрополит (Мојсије Путник) завладичи. После тога одпутује у Русију, да моли царицу (Катарину II) за помоћ Црној Гори, али у Русији не могаше ни доћи до царице, већ се одмах мораде вратити.

Док се владика бавио ван своје отаџбине, јави се међу главарима стара неслога а међу племенима освета. Скадарски везир (Кара-Махмуд Бушатлија) удари на Црну Гору (у пролеће 1785), а завађена племена не могоше одбити напад Турака, те везир продре на Цетиње, спали манастир, опљачка и пороби многе крајеве, па се с пленом и робљем врати кроз Приморје у Скадар.

Кад владика сазна за ово, врло се ожалости, те похита одмах у отаџбину (почетком 1786) и затекне своју браћу у врло жалосном стању. Везир беше скоро целу Црну Гору ухарачио, а владика не имађаше ни куће на Цетињу да се склони. Ту владика сад развије најживље користан рад на добро отаџбине. Обилазио је и дању и ноћу племена, саветовао их је лепим речима, мирио их подстицао на слогу и изазивао старе врлине. Његов силан труд, јака и племенита реч, очински савети и узорит живот не осташе без утицаја на Црногорце. Они се вратише себи, посташе сложни, слушаху владику и питаху га у свему за савет.

172. Ратовање с Турцима. — Уз Кочину Кра-

јину (1788) позва владику и Аустрија и Русија да дигне народ на Турке. Владика се одазва позиву Русије и дигне народ на Турке. Зато Турци не могоше послати сву војску против Русије и Аустрије. Црногорцима се придруже многи ускоци и хајдуци из Босне и Херцеговине. Скадарски везир крене војску против Црне Горе, али га Црногорци сложно дочекају и разбију, па спале тврђаву Спуж и неколико околних села (1789). Киван на то, скадарски везир удари и по други пут на Црну Гору (с пролећа 1790), али га Црногорци опет храбро дочекају, разбију и отерају чак до Скадарског Језера. Ту поруше тврди град Жабљак. У исто време Црногорци су водили успешну борбу и на северу (око Никшића).

Српски народ у Црној Гори, као год и онај у Шумадији, поможе доста Аустрији и Русији у рату против Турака, али кад савезници направише мир с Турцима (1791 у Свиштову и Јашу), не поменуше ниједне речи о Србима у Црној Гори и Шумадији. Црногорци не дођоше до мира, већ се настави четничко ратовање и идуће (1792) године. После ових ратова насташе мирнија времена у Црној Гори, која трајаху три-четири године. Владика је то време употребио на лечење племенских зађеница и освета. Године 1796 скадарски везир рикупи војску и удари на Брђане. Владика озове црногорске главаре и напомене да су им

Брђани браћа и да треба да их бране. Главари се заклеше да ће с Брђанима заједно бранити своју слободу. Брђанима владика даде праха и олова, сâм прикупи војску (8000 Црногораца), па, пошто их је благословио крстом, причестио светом тајном и одушевио беседом, пусти те нападоше свом снагом на Турке под *Височицом* више Спужа. После крваве борбе од 9 часова Срби разбију три пута већу војску и преко Мартинића отерају везира у Спуж. Везир се с нешто војске затвори у тврђаву, а остатак се разбегне. Спуж Турци не могоше бранити него побегну, те овај град паде шака Црногорцима. Тада је изгинуло преко 2500 Арнаута и међу њима много бегова и хоџа. Многи су допали рана, међу њима и сâм везир. Исте године под јесен везир, кад залечи добивену рану, крете се опет с великом војском (34.000) на Црну Гору. Владика с Црногорцима дочека везира код брда *Бусовника,* те још јаче потуче него под Височицом. Арнаута изгибе око 3400 а међу њима погибе и сâм везир (22 септембра).

Ови бојеви разнеше славу Срба Црногораца по целој Европи, а Брда се сасвим ослободише од Турака. Овим успесима Црна Гора осveштала је ону зграду, коју је почео још владика Данило, и створила основ данашњој Црној Гори. Руски цар Павле, кад је чуо за ове успехе Црне Горе, посла писмену похвалу Црногорцима, владици орден Александра Невског и

нареди да се Црној Гори шаље сваке године на име помоћи 1000 дуката.

173. Бока Которска и владика Петар I. — Боком се зове онај чаробни залив, у који се спуштају и тону кршевита и скоро неприступна брда јужне Херцеговине и Црне Горе. У њој је главни град *Котор,* затим *Херцег Нови, Рисан*, *Пераст* и *Будва*.

Бока је старином припадала *Зети*, а кад је пала српска власт, онда се дуго о њу отимаху Млеци и Турци. Најпосле крајем XVII столећа њоме сасвим овладаше Млечићи и она се тада зваше млетачком Албанијом (Albania veneta). Бока је била под млетачком влашћу све до пада млетачке републике (1797), коју уништи *Наполеон*, доцнији цар француски.

Бока од тада (по миру у Кампоформиу) потпаде под власт аустријску. Кад се закључи мир између Француске и Аустрије (у Пожуну 1805). онда и Бока с целом Далмацијом требаше да потпадне под власт француског цара Наполеона. Бокељима би криво, што се с њима располаже без њихова знања и питања, те замоле владику за оружану помоћ против овакве неправде. Владика се с Црногорцима одазва. Како и Русија беше противна пожунском уговору, то се и руска флота у исто време јави которском заливу кад и Црногорци под Херцег-Новим. Наскоро заједничка војска заузме Херцег-Нови и Котор па се упуте Дубровнику.

Ту, код Цавтата, пред Дубровником, сретну се с војском француском и почну бојеви у којима су Црногорци задивили Французе. Када Французи и Руси закључе уговор (у Тилзиту 1807) Црногорци, по жељи Русије, морадоше предати Боку Французима. И после овога владнка је с Црногорцима више пута водио борбу против Турака и Француза. Како се у ово време борише и Срби у Србији против Турака за своју слободу, то се почну водити преговори између Србије и Црне Горе за заједничко ратовање против Турака. Али како догађаји на Приморју привукоше сву пажњу Петрову, те се мораде бранити од насртаја француских, то се само наставише преговори између владике и Карађорђа.

Када Наполеон пострада (1812) у рату с Русијом, Црногорци то једва дочекају па у друштву с руским савезницима Енглезима почну гонити Французе из Приморја, заузму целу Боку с градовима. У овом рату и сами Бокељи јуначки се борише с Црногорцима против Француза. Али баш сад се јавља Аустрија као противник Црне Горе и Срба. Њој никако није ишло у рачун да се Црна Гора оснажи и изађе на Приморје. Стога на Бечком Конгресу изради да руски цар (Александар I) пристане да се Бока са свима градовима уступи Аустрији. По заповести рускога цара владика повуче своју војску из Боке, а срећна Аустрија задоби нај-

лепши залив на Јадранском Мору без једног метка и без једне мртве главе.

174. Владика Петар I после 1814. — Пошто владици остадоше сви напори узалуд да изађе на море, пошто хладни политичари отргоше Боку од Црне Горе преко воље самих Бокеља, повуче се владика у црногорске хладне стене, које беху ипак топлије од хладних срдаца оних, који у Бечу решаваху о судбини дивне српске Боке Которске. Под Ловћеном, у манастирској ћелији, предузе владика да лечи силне ране, које је Црна Гора добила од братске и небратске руке у прошлим ратовима. Оскудна Црна Гора није могла поднети ове дуге ратове без големе штете по себе. Она је још више осиротела. Многе породице из оскудице у храни оставише Црну Гору и одоше неки (око 8000) у Русију а неки у Србију, где већ *кнез Милош* беше засновао темељ данашњој Србији.

Међу племенима беше овладао опет раздор и крвна освета, и владика је имао много муке да их опет измири. Таман он измири племена, а јави се опасност од Босне. Босански везир (1820) дигне војску и нападне на Црну Гору, оплени и попали Горњу Морачу, али га дочекају Црногорци и тако разбију да и сам погибе. Ово је био последњи већи бој владичин : Турцима. Мањих сукоба било је и после тога.

Кад седе на руски престо цар *Никола I.* 1825), он нареди да се издаје и даље го-

дишња помоћ у оних 1000 дуката, што их одреди цар Павле Црној Гори, а која је била обустављена 17 година. Ово јако раздрага владику, те се поче старати да примљеном помоћу поправља бедно стање свога народа. Он сад и по трећи пут заведе суд у земљи, да би прекинуо самовољу појединаца и братства. Поврати силу законику, који је састављен на већу главара (1796, 1798 и 1803 год.). Најпосле сазове на Цетиње скупштину (17 октобра 1830 год.) да се са својом браћом опрости, јер му се приближаваше последњи час. Посаветује Црногорце да буду сложни, да се не крве међу собом, да живе у љубави и да бране своју слободу. После ових савета наскоро и премине.

Сутра-дан (18 октобра 1830 год.) изнесу пред манастир мртва владику, прочитају над њим његову последњу вољу, а један поглавар викне народу: „Одите, браћо, Црногорци, да се над мртвим господарем закунемо, да његову последњу испунимо, јер нам је на последњем часу препоручио слогу и братску љубав. Положимо заклетву пред њим и пред вишњим Богом да уватимо вјеру од сад до Ђурђева-дне“. Тако и учине. Положе унакрст пушке преко владичина ковчега и закуну се да до Ђурђева дана неће такнут ни крвник крвника.

Владика Петар Петровић I долази међу велике српске световне и црквене поглавара. Кроз цео свој дуги век (живео је 81 год.)

јавља се као велики родољуб; као владика живео је заиста правим хришћанским животом. Мирио је племена, обилазио бедне, саветовао, помагао и старао се да свој народ унапреди. Издавао је разне заповести, које су имале силу закона; своју власт нигда није злоупотребљавао, све ствари решавао је у договору с главарима. Силна љубав према народу, очинско старање о свему што се народа тиче стекло му је толико поштовања у народу, да га се и данас сећа и куне његовим именом.

Црква га је његових заслуга ради уврстила у ред светаца (1834) а за Црногорца данас нема веће заклетве, него да се закуне светим Петром на Цетињу.

175. Владика Петар II. (1830—1851). — По смрти владике Петра I, постане, по његовој вољи, владиком и господарем Црне Горе његов синовац *Раде Томов.* Њега је владика још раније спремао да му буде наследник. Учио га је понајвише српски песник *Сима Милутиновић.* А кад владика Петар I умре, главари обуку Рада (коме је тада било тек 18 година), како се облачи владика, изведу га пред народ, прогласе за владику и господара и закуну му се да ће га слушати. Раде на се тада узме име *Петар II* и почне владати Црном Гором.

Мало доцније, по одобрењу скадарскога езира, дође призренски владика (Хаџи-Захаије), те га у цркви свете Богородице (на ос-

трву Скадарскога Језера, које се зове Ком) рукоположи за јерођакона, па онда за архимандрита. Доцније оде у Русију и у Петрограду се завладичи.

Владика Петар ратовао је с Турцима на арбанашкој и херцеговачкој страни, али не с успехом. Већу је пажњу обратио на уређење Црне Горе. Прикупио је у своје руке врховну власт, која је пре тога била у већу племенских главара. Завео је сенат за целу Црну Гору од племенских главара, у коме је сâм председавао. Завео је неке судије, које су ишле по нахијама и судиле, завео је перјанике за управне и полицијскеп ослове. Први је ударио на Црногорце порез, који они никад пре тога не плаћаху а против кога су се неке нахије буниле. Бринуо се и о просвети народа. Завео је прву штампарију на Цетињу и прву школу. Слао је у Србију младиће да се уче.

Петар II много је знатнији као песник него као владика и владар. Од списа, које је написао, најзнатнији му је спев „Горски Вијенац" и „Лажни цар Шћепан Мали". Путовао је доста по Европи ради користи за Црну Гору. Био је сав Србин и живео је за цео српски народ. Србе ма које вере подједнако је ценио, јер вели.

„Не пита се ко се како крсти,
„Но чија му крвца грије прси,
„Чије л' га је задојило мл'еко".

Умро је на Цетињу (1851) и сахрањен ј

на Цетињу у цркви цетињскога манастира. Доцније су му кости пренесене, по жељи његовој, у црквицу на врх Ловћена, коју је подигао себи за гробницу и споменик.

За наследника оставио је свога синовца *Данила*, који се не хтеде калуђерити него се прогласи за кнеза црногорскога, те се тако прекиде влада митрополита у Црној Гори.

Уређење Црне Горе од 1718 — 1851 године.

176. **Границе**. — Црна Гора до 1796 год. није имала сталних граница, већ су се непрестано мењале, али језгро Црне Горе сачињаваху Катунска, Љешанска, Риječка и Црмничка нахија. За владике Петра I овим нахијама придруже се прво Белопавлићи и Пипери а доције Ровци, те тако граница Црне Горе стиже до Мораче, па и преко ње до Спужа, за тим до Скадарског Језера.

177. **Врховна власт**. — Владика Петар I покуша да узме врховну власт од племенских главара и гувернадура у своје руке. Услед тога развије се борба између владике и гувернадура, јер је Петар I желео уништити гувернадурство. Гувернадури се ослањаху на млетачку републику, која их је плаћала а владика на Русију. Кад пропаде република гувернадури идући за личном коришћу обрну се Аустрији. Најпосле успе Петар II те уништи гувернадур-

ство у Црној Гори (1831) и прикупи сву власт у своје руке.

Одмах после овога почне ништити и власт племенских главара и заводити у Црну Гору апсолутну власт, која се скупља у једне руке, угледајући се на аустријски систем.

Врховну власт још је више ојачао кнез Данило.

178. **Сенат.** — Покушавао је да установи сенат и Петар I па је тек Петру II пошло за руком да га установи. Он је био састављен из племенских главара (колико племена толико сенатора). Имали су плату по 1000 форината. Председник сената био је сам Петар II. Сенаторе бирао је и постављао сам владика. Овај сенат после владике био је највиша власт у земљи, како судска тако и полицијска. Становао је на Цетињу.

179. **Управна подела и суђење.** — Црна Гора и даље се делила на нахије; нахије на племена, а племена се дељаху на братства. Свако племе било је независно једно од другог до 1831 год., докле Петар II није уништио ту независност и племенску подвојеност, те завео великашки суд и апсолутну монархију.

Писаних закона све до 1796 године није било. Судило се по савести усмено на основу племенских обичаја све до 1796 године. Тада владика Петар I у договору с племенским главарима напише законик, по коме би се судило у Црној Гори. Законик је састављен у дух

народа на основу дотадашњих обичаја. Овај законик доцније је два пут допуњиван. Главари су се заклели да ће га чувати и по њему народу судити. Али га народ ускоро омрзне и одбаци за то, што је у том законику била и једна тачка, којом је одређен годишњи данак на сваку кућу по форинта.

Овај законик увео је у живот с неким малим изменама Петар II, који је вредео све до Данилова законика (1855). Поред сената владика Петар II завео је и *мањи суд* тако звани *гвардију* од 150 лица из свих племена од најчеститијих људи из најбољих кућа, који су ишли по Црној Гори, судили и ред одржавали. И ове *гвардијаше* бирао је и постављао владика.

Народ се побуни против овога новачења, али владика угуши буна, а коловође похвата и стреља. Тиме утврдио суд.

180 **Просвета**. — Црна Гора услед честих ратова с Турцима, међусобица пламенских и велике сиротиње није имала школа све до најновијега времена. Манастири су и даље били једина средишта књиге и писмености. Прву основну школу на Цетињу завео је Петар II (1834) и у њој се почело учити: српска граматика, свештена историја, рачун и писање.

XI
Срби под Аустријом.
од 1792—1848.

181. **Политичко стање.** — Код Срба у Аустрији остало је онако стање, како је било крајем XVII столећа. Својих права они још немају а сав њихов јавни рад усредсређен је у верско-црквеном животу. И ако Срби у Аустрији не имађаху она права, која имађаху други, ипак су они морали ратовати у свима оним ратовима, који су вођени крајем XVIII и почетком XIX столећа између Аустрије и Француске. Потоцима су лили своју крв за бечке цареве само да би задобили своја права, па све то беше узалуд. Они осташе у таквом злом стању све до 1848 године

182. **Црквена управа.** — Највише живота код Срба у Угарској налази се у управи црквеној; јер православна црква беше кроз целу прву половину XIX столећа једина заштитница нај-драгоценијих народних права и слободе. Она не беше само верска и политичка установа већ прибираше расуте Србе између туђих народа у једну целину; она их одушевљаваше, загреваше и крепљаше. И кад год је на челу српске цркве у Аустрији стајао одушевљен родољуб, опажао се међу Србима живљи покрет за народна права и слободе.

Крајем XVIII и почетком XIX века, на челу

српске цркве у Аустрији истиче се карловачки митрополит *Стеван Стратимировић* (1790 — 1836), који беше образован човек. Старао се да очува углед цркве и права црквена и народна, да образује свештенике и да оснажи побожност у народу. Да би у томе што боље успео, основа уз помоћ других родољуба *Карловачку Гимназију* (1791), у којој и данас уче стотине српских синова; основао је *богословију* у Карловцима (1793). За богословију набави вредне професоре и установи благодејање за ученике богословије (1797).

Стратимировић је био велики родољуб, неуморан у раду; старао се да заштити српски народ од сваке неприлике. Пратио је сваки корак српских устаника у првом устанку, помагао их је саветом и давао помоћи, колико је год могао то учинити један обазрив родољуб, који је на високом положају у туђој царевини.

Други велики родољуб на челу српске цркве беше опет митрополит карловачки *Јосиф Рајачић* (дошао 1842), који је наставио рад Стратимировића. Он је набавио штампарију у Карловцима за штампање црквених књига, основао је фонд за свештенике своје епархије. Израдио је код цара да и иноверци могу прелазити у православље. Његов је рад још знаменитији године 1848, кад га је народ извикао за *патријарха*.

183. **Просвета**. — Ширење просвете и писмености код Срба у Аустрији наставило се и даље. Истина да су том ширењу стајале на пут зле политичке прилике, али је ипак било осетног напретка.

Бољитци, које је завео у основној настави *Тодор Јанковић Миријевски*, имали су јаког утицаја. Школа је напредовала и писменост се ширила у народу. Само се осећала велика оскудица у спремним учитељима. Да би се та потреба подмирила и оскудица уклонила отворена је *Учитељска школа у Сент-Андрији* (1812), у којој су се младићи спремали за учитеље. Ова је школа ускоро (1816) премештена у *Сомбор*, где је и данас.

Око учитељске школе прикупише се најбољи и најспремнији људи, који су желели спремом и знањем помоћи свом народу. (Јовановић, Јеврем Лазаревић, Мил. Видаковић, Мих. Владисављевић, Димит. Исајиловић и други). Поред Карловачке Гимназије, која се зваше „Источно Православна Гимназија Општине Карловачке," основа се и друга гимназија у Новом Саду (1810) трудом *Саве Вуковића од Беркасова*. Она је имала прво три разреда а доцније још виша три (1819). Била је уређена по угледу на Карловачку Гимназију.

За богословску спрему младића, који су желели ступити у свештенички чин, постојала је *Карловачка Богословија*, која у почетку не

имађаше сталнога уређења, већ се њено уређење често мењаше.

Она се при оснивању називаше *„Богословско Клерикално Училиште“*. Доцније при свакој епископији отворена је по једна клерикална школа за клир. Тако су постојале клерикалне школе у *Пакрацу, Араду*, *Темишвару* и *Вршцу* (1822). Темишварска клерикална школа је после премештена у Вршац и спојена с Вршачком Клерикалном Школом.

Језик, којим се у овим школама предаваше ученицима, беше туђ и народу и ученицима. То беше мешавина од црквеног, руског и српског језика.

Кад Вук Караџић уведе у књижевност народни језик и заведе данашњи правопис, диже се против њега борба, која сметаше уласку народног језика у школе. Ово је сметало да се у народу рашири онолико писмености, колико се према броју школа могло раширити. Све школе православних Срба у Аустрији издржаване су прилозима грађана, појединих добротвора и родољуба, као и фондовима основаним за ту сврху.

184. **Борба за језик**. — Развијањем просвете међу Србима у Аустрији јавља се јача свест о народности и језику. Међутим тежња Маџара да у службеној употреби заведу свој језик изазва још јачи покрет међу Србима да очувају свој језик. У овој борби помогло је Србима много то, што српском језику беху прокрчили пут у књи-

жевности угледни књижевници као Доситеј, Видаковић, а особито Вук Караџић својом граматиком српскога језика, народним песмама и речником српскога језика. Стога се међу Србима јави отпор помађаривању и отпоче се жива борба, у којој су Срби највише муке видели око штампања и издавања књига. Да би и те сметње отклонили, склопи се у Пешти друштво, коме беше задатак да помаже и издаје дела писана српским језиком. Ово се друштво назва: Матица Српска (1823). Оснивање Матице знаменит је догађај међу Србима у Аустрији, јер их она прикупи да заједнички праде на свом политичком и друштвеном развитку.

Утицај Матице брзо се осети. Она поче издавати Летопис Матице Српске (1825), поче прибирати и помагати младе писце. Исто тако прибра богатије родољубе, те се основаше фондови за школовање сиромашних ученика.

У овој борби поред Матице много помогоше Србима читаонице, које се свуда отворише. У овим се читаоницама састајаху једномишљеници, те се договараху, како да се бране од маџарског насиља.

Борба за језик по каткад је скретала с правога пута, али се брзо опет враћала на прави пут и одбијала туђе насртаје на српско име и језик. Што је притисак од стране Мађара био јачи, то је отпор све више растао; а кад пожунски сабор (од 1847) донесе закон, да је

мађарски језик званичан језик, да чиновници неће никакав акт примити ако није написан мађарским језиком, то и Срби и Хрвати усташе против те неправедне одлуке. Маџари почеше претити да ће употребити силу. Запетост и огорчење све је више расло докле најпосле 1848 године не пређе у крваву борбу.

XII

Срби у Босни и Херцеговини од 1791—1850 г.

185. Стање Срба у Херцег-Босни. — После мира у Свиштову (1791) стање Срба у Босни остаде и даље, као што је било пре рата. Господари осташе Турци, а главни управник целога пашалука Херцег-Босне беше *везир* (паша учтуглија, паша од три репа), који је у пашалуку био преставник султанов и управљао у име његово. Он је становао у Травнику, а у грађанској управи пашалука помагаху му помоћници, који се зваху *риџали* (великаши).

После ових великаша долази тридесет и шест капетана (у толико срезова). Они распоређују данак и друге намете на становништво својих области. Они су наследни. У време рата воде војску свога краја на војну.

Становништво је подељено на три вере: мусломане, православне и римокатолике. Присталице све три вере говоре српским језиком и једнога су порекла.

У почетку XIX столећа још је била јака неједнакост између Срба мусломана и хришћана. Истина султани нису бранили да хришћани врше своје верске обреде, али су им много пакостили поједини осиони мусломани. Па ипак су имали и православни и католици особитих верских права и повластица потврђених султановим ферманом. Православни су имали своју црквену самоуправу и свога митрополита, кога је бирао народ а посвећивао цариградски патријарх. Он је седео у Сарајеву. Осим митрополита имали су још две владике, једнога у *Зворнику* а другога у *Мостару*. Католици су имали свога бискупа (владику), који је седео у *Фојници*, и фрацишканце, који су служили по парохијама.

Мусломани беху господари целога пашалука, а хришћани „раја". Услед стеге и турскога насиља по Херцег-Босни између обе хришћанске цркве осећала се прилична блискост. Католици су у верским обредима налик на православне више него игде на другом месту. Они су постили исте постове, које и православни, и по српском народном обичају све породице имале су славу.

Срби мусломани примивши Ислам задржаше свој матерњи (српски) језик и многе обичаје својих предака. Они с хришћанима имађаху календар хришћански. Многе породице мусломанске сачувале су старе свеце својих предака

и празнују светог Илију и Ђурђев-дан. Многи задржаше и своја стара презимена, као Бабићи, Љубовићи, Филиповићи, Кулиновићи, Соколовићи, Ђурђевићи, и т. д. Доцније и турска презимена удешаваху према српским као Бешаревићи, Сулејманпашићи, Ризванбеговићи, Реџеппашићи, Булбуловићи, и т. д.

Данци, што их подносише Срби у босанском пашалуку беху они исти, које подношаху и остали Срби у турској царевини у току XVIII столећа. Плаћали су *харач*, али Срби мусломани нису га плаћали, већ су били дужни у свако доба поћи на војну о свом трошку кад царевина позове. Харач је укинут 1849 а заменила га је „аскерија" (војница). И Срби мусломани и хришћани плаћали су „*царску мирију*" (вергија, порез на имање). Осим тога Срби хришћани давали су својим спахијама *десетак* од својих производа и *главницу*. У време каквога рата народ је плаћао *коморију*, затим *траварину* и *жировнину*, *качарину* (на пиће, вино и ракију), владикама народ је давао *димницу* а свештеницима *бир*.

Од свију терета Србима најтеже беше *беглучење*, а то је што је народ морао својим беговима (спахијама) радити недељно два дана, било при жетви, косидби или другом којем послу.

Осим ових данака било је и других нередовних, који су при разним приликама давали беговима (нпр. *свадбарина*, *чизмарина*, и т. д.).

Доласком Тахир паше укинуто је беглучење и десетак, а место тога „кмети“ (људи који живе на земљи бегова) морали су давати своме бегу *трећину* (третину) од жита, баште и дувана а од сена половину.

Суд. Правду је делио кадија и брзо и правично. Доцније је мито имало утицаја на суд особито у време немира и буна. Ко није био задовољан кадијином пресудом могао се жалити *великом кадији* (мола-ефендији) у Сарајеву, који је ту делио правду у име цариградскога поглавара ислама.

Кривце и *злочинце* бацали су у тавнице, у којима је влажно дно.

Полицијску власт имали су раније *капетани* а доцније су их заменили *муселими*.

Цео пашалук био је раније подељен на *санџаке*, санџаци на *кадилуке*. Доцније (1833) босански пашалук подели се на босански и херцеговачки пашалук а ови се дељаху на нахије; нахије су се делиле на *џемате* (села или општине), а џемати су састављани из *махала*. Сваки џемат има свога имама (арап. реч, свештеник једне џамије). *Села* код Срба православних и католика имају своје кнезове (сеоски кнез) а код мусломана пак кнезове, који се зваху *муктари* (у Херцеговини се зваху *главари*). Они су преставници народа, њих бираше село већином гласова обично од богатих, угледних и задружних кућа. По варошима имају своје

махалбаше. И цркве и школе имале су под Турцима доста пространу самоуправу. Сеоски кнезови били су преставници и заштитници села пред турским властима. Они су разрезивали харач на своје сељане, и старали се с одабраним људима о црквама (где их је било) и школама.

186. Доба буна. — У почетку XIX столећа у турској држави беше много нереда. Поред других буна и одметања паша Турцима је много сметао српски устанак, рат с Русима (1806—1811) и грчки устанак (1821). За време првога српскога устанка Карађорђе је у два маха покушао да ослободи Босну (1807 и 1809 године). Многи Срби православни пристали су уз устанак, али без успеха. Године 1809 као одјек Карађорђевог покушаја јави се у Крајини *Маршићска буна*, али је одмах угушена.

Услед насиља, која су чинили неки бегови, многи су се људи одметали у хајдуке, те је вазда било хајдука у босанско-херцеговачким планинама. У том погледу нарочито се одликовала *Романија*, која нигда није била без хајдука.

Цариградски султани покушају да поправе зло стање своје државе и да јаничаре замене новом војском (низамом). Јаничари дознаду за о, дигну буну и збаце султана (Селима III). Његов посао настави султан Махмуд II и после припреме од дванаест година успе да уни-

шти јаничаре (1826) и да заведе војску као што је у Европи. Како Херцег-Босна још од освојења беше засебан пашалук то у њој аге и бегови задржаше свој углед и госпоштину од старине. Пошто они беху потомци старе српске властеле, то су од ње наследили и добре и рђаве стране. Они су сачували врлину витештва, али су били силни и самовољни. Ма да су султане добро служили и пролили море своје и туђе крви за турске султане опет им се нигда не хтедоше сасвим покорити нити их у свему слушати. Намесници, што их је султан слао да управљају Херцег-Босном, не беху кадри да их силом покоре и нагнају на послушност султану.

Стога је врло често било јаких сукоба између моћне властеле босанско-херцеговачке и султанових намесника (везира). Ти сукоби постајаху све чешћи прве половине XIX столећа,

187. **Дадићева буна.** — Тако у време првог српског устанка побуне се Мостарци, на челу којих стајаше кућа *Дадића*. Уз Мостарце пристаде готово цела Херцеговина. Намесници везири босански, по заповести из Цариграда, трудише се од сваке руке да угуше тежње Херцеговаца, те слаху војску против Мостара и Дадића. Овај покрет угушен је кад дође на Босну за везира *Деренделија*.

Кад султан Махмуд II хтеде завести „но вачења“ (реферме у војсци), хтеде то исто уве

сти и у Херцег-Босну. Силне аге и бегови, знајући да се тиме иде против њихових старих властеоских права, одбише сваки покушај промена. Султан, љут на Босну, поче тражити подесног пашу, који ће саломити моћ босанске властеле и намери се на строга *Џелалудин-пашу*, који како дође у Босну заведе строг ред и издаде оштре заповести. Поче најстрашнијим казнама укроћивати силне аге и бегове. Многе казни смрћу, друге отера у прогонство а треће баци у тамницу. У Босни и Херцеговини све претрну од овога страшног намесника султанова. Али он ускоро (1820) погибе у рату с Црногорцима, те босански оџаковићи осташе опет по старом.

После Џелалудина султан посла (1827) у Босну за везира *Абдурахман-пашу*, који дотле беше у Београду. Овај чим уђе у Босну домами неколико сарајевских првака, погуби и главе им у Цариград пошље, а сам дође у Сарајево и почне сечом првака (капетана и бегова) заводити нов ред. Пошто погуби преко 300 оџаковића настаде, да остале аге и бегове сатре глобама, али га спречи рат, који настаде између Русије и Турске, јер мораде купити војску да иде на војну. Војска се побуни и везир мораде ићи из Босне.

188. Хусејинова буна. — По одласку овога везира диже устанак (1832) у Босни против султана *Хусејин капетан Градашчевић*, назван

„Змајем од Босне“ (родом из Градачца у Посавини). Уз њега пристану многе аге и бегови, прогласе га за босанскога везира а он се сам потписиваше „витез и предводитељ целе босанске војске“. Хусејин беше у договору с пашом од Скадра *Мустафом Бушатлијом*, који одметну Арбанију од султана. Хусејин пође с босанском војском (52000) и дође Пећи. Кад су се примицали Косову ови Срби мусломани певаху:

Ми идемо на Косово равно,
Гдје нам стари славу изгубише
Стару славу прађедовску.
И ми ћемо на пољу Косову
Ил' изгубит вјеру и јунаштво,
Или ћемо, ако Алах даде,
Душманина свога победити
И у Босну вратити се славно.

Код Сазлије сукоби се Хусејин са султановим везиром и победи га. Везир је познавао чудновату ћуд босанских бегова и капетана, па прибегне лукавству да завади саме бегове. Он поручи беговима: како их није стид да се покоравају једном Хусејину, чији предци нису славни, а једноме од њих (Тузла-капетану) понуди на Босни везирство. Босанци се преваре и почну сумњати један на другог, те се почеше враћати кућама. Најпосле се врати и Хусеји
Сад се велики везир упути на скадарскога паш
а на Хусејина пошље *Махмуд Хамди-пашу* (зв

ног Кара-Махмуда). После мањих сукоба дошло је до главне битке (код Пала, на југоистоку од Сарајева). У најжешћем окршају, где се Хусејин борио као див, дођу у помоћ Кара-Махмуду *Али-ага Ризванбеговић* и *Смаил-ага Ченгић* с Херцеговцима. „Витез босански“ нађе се тада у великој невољи. Пошто падоше под њим четири коња у љутом боју, мораде узмаћи, а затим оставити своју отаџбину и побећи у Славонију. После одласка Хусејинова устанак Срба мусломана угушен је. Кара-Махмуд постаде везиром у Босни. Да награди Али-агу Ризванбеговића султан оцепи од Босне Херцеговину и постави га за пашу. Тако се босански пашалук подели на двоје и Херцеговина постаде независна од Босне. Њом управљаше Али-паша Ризванбеговић пуних осамнаест година правично и човечно према Србима све три вере.

189. Нове промене у Босни. — После устанка Хусејинова било је још неколико мањих буна, али је султану пошло за руком да сломије понос и углед босанске властеле. Многи бише погубљени, а многи прогнани. *Веџи-паша* (1836) уклони све капетане а на њихова места постави муселиме, који ће вршити полицијску власт. Место старих алајбегова, зајима и спахија, који су четири стотине година лили крв за стамболске султане постадоше *мири-алаји* (пуковници).

Против ових новина побунише се Крајишници (1837) али их везир умири.

Султан Махмуд умре у Цариграду (1839) а његов син поче радити као и отац му. Он је желео добра и мусломанима и хришћанима, те прогласи у царској палати (Ђулхани) нове уредбе, којима огласи да нема више „раје“, већ да су сви његови народи, ма које вере били, једнаки; да се ујемчава сигурност живота, имања и образа свакога поданика султановог; да се из свију крајева узимају војници према броју становништва који ће служити извесан рок у војсци па се враћати натраг кућама својим; да сваки према богаству и приходима плаћа цару царево.

Ове уредбе назване су *„тензимати хајрије“* (добре уредбе) или просто *„тензимат“*.

Ни у Босни ни у турском царству не беше човека, који би могао ове наредбе увести у живот. Шта више у Босни одмах по прогласу диже се буна, која је трајала више година час у једном час у другом крају. Најпосле дође строги *Тахир-паша* за везира у Босну, да уведе „тензимат“. Он укиде (1849) беглук и заведе да се према земљишту и другим приликама даје трећина, половина и десетина од плодова, а порез да даје сваки. Сарајлије дигну буну, а за њима и Крајина под *Алијом Кедићем* и *Ибрахимом Капићем*. Тахир угуши сарајевску буну и пође на Крајишнике али му се војска разболи од куге. И сам Тахир умре (1850), а место њега дође против Крајишника *Омер-*

паша (потурчени Михаило Латас) с војском, па пошто потуче војску босанску код Подновља и Јајца, разагна највиђеније аге и бегове, многе преваром домами, а неке побаца у тавницу и тако угуши буну. Новац и драгоцености одузме и стрпа у свој џеп. У Херцеговину пошље свога помоћника, Пољака *Скендер-бега* (грофа Илинског), те преваром домами Али-пашу Ризванбеговића, те га опљачка и засужњи. Тако Херцеговина изгуби своју самосталност.

Чим Омер-паша угуши буну почне заводити „тензимат“. Одузе спахијама спахилуке и право да купе десетину и порез, већ то међу Хришћанима од сада по списку скупљаху попови и кнезови, па предаваху нахијском муселиму уз писмени тевтер, а муселим им издаваху на то признаницу (тахвил). Од мусломана на исти начин купили су старешине њихове.

190. **Школе и ширење просвете.** — Крајем XVIII и почетком XIX столећа у Босни и Херцеговини просвета је стајала на врло ниском ступњу код Срба све три вере. Међу мусломане не беше продрла источњачка ученост, а православни и католици као „раја“ не имађаху срестава за подизање и издржавање школа. Писменост се ширила нешто из манастира католичких и православних. И једни и други у домаћој употреби служаху се *ћирилицом*, коју данас неки називају „босанчицом“. Њом се врло често служаху у преписци бези и капетани. Ни

једнога писменога бега не беше, који не знађаше писати босанском ћирилицом. У званичној преписци са цариградском патријаршијом босански митрополити (Грци) служаху се грчким језиком и писмом, а бискупи босански у преписци с Римом латинским.

Знање, што га даваху манастири, беше незнатно и слабо, али поред манастира постојала је међу православнима по која школа, као у Сарајеву, Мостару, Чајничу, Приједору, Тузли и још неким местима, а за католике беше школа у манастиру Фојници, Крешеву и Сутјесци.

Нешто јачи покрет на просвети опажа се око четрдесетих година а нарочито после Омерпашина времена (1851). У то доба опажа се јача образованост међу католичким свештеницима, па отуда и јаче ширење писмености у народ Католички свештеници у то доба образоваху се на страни о трошку Рима или цара аустријскога, те они подигоше школе (1848) у Лијевну, у Травнику, Варцару, Јајцу, у Толиси и још неким местима. У свима овима школама бесплатно предаваху фратори (фрањевци).

Књиге за ове школе штампане су *латинским словима* (латиницом), те се тако међу Србе у Босни поче све више увлачити латинско писмо, које потискиваше босанску ћирилицу.

После 1850 године и међу православнима опажа се жив покрет на отварању школа. Они почеше свуда по варошима и многим селима

подизати школе и слати децу да се уче писмености. Учитељи у овим школама беху спремнији за свој позив него они међу католицима, те им је после 1851 године и успех био бољи.

Срби мусломани имађаху и по већим варошима и селима својих школа већих и мањих. У већим (медресама) поред других споредних знања нарочита се обраћала пажња вери пророковој, у мањим (мејтефима) учило се читање и писање. Школу су посећивала мушка и женска деца. Учитељи у овим школама биле су хоџе. Богатији мусломани често су слали своје синове у Цариград на науке, те су покаткад захватали по нешто с извора источњачке науке.

У својим кућама аге и бегови учаху своје синове и кћери старом писму ћирилском (босанчици) те је и данас многи знају.

191. **Привреда и трговина.** — Већи део земље у Босни покривен је шумом (растовом, буковом, јеловом, боровом и т. д.) и она чини велико богаство ове српске области. Поред тога земља за обраду даје богату жетву. Воће је такође разноврсно. Херцеговина пак већином је крш, али захваљујући топлој клими, земља, што је има за обраду, даје богату жетву и награђује труд земљораднику. Обе области богате су стоком, али се опет за време турске управе није могла развити ни пољска привреда ни индустрија ни трговина. Развитку пољске привреде сметаше како незгодан начин поделе земље из-

међу (раје кмета) и власника (спахија), тако и непрестане буне у првој половини XIX столећа.

Земљорадња беше на врло ниском ступњу, јер земљорадник не имађаше своје земље, већ рађаше туђу (спахиску). Део својих производа даваше спахијама у житу или расипаше своју снагу радећи спахијама (беглучење).

Сточарство такође не беше развијено ма да земља имађаше све услове за то. Говеда, што се гаје по овим областима беху ситна, исто тако и коњи. Осим тога било је у Босни доста оваца и свиња, јер је било доста пасишта, испуста и жирородне горе.

Од *руда* копано је и топљено само гвожђе (особито код Крешева и Фојнице), које је било познато код нас, у Србији, под именом „босанско гвожђе“. Рад око копања и топљења гвожђа био је прост и невешт. Код Доње Тузле постојале су радионице, у којима је кувана слана вода те се добијала *со*.

Занати су по градовима били доста развијени. Рађени су по угледу на источне занате. Они би се могли поделити на групе и то прерада гвожђа, прерада коже и израда ткива. Знаменити занати у Босни и Херцеговини беху ковачки, казански (котлари), кујунџиски (особито у Сарајеву и Лијевну), ћебеџиски, седларски (правили су богата турска седла), чизмарски и папуџиски. Добро, лепо и врло кићено оружје много се израђивало у Босни за турске

управе прве половине XIX столећа. Биле су чувене *фојничке пушке*, *фочански ножи* (јатагани) и *сабље*.

Поред свеколиког слабог напретка у земљорадњи, сточарству и индустрији, трговина је била доста жива. Средиште трговине било је Сарајево, које је везивало исток и запад. Ту се стицала купља (еспап) из Трста, Беча, Пеште; затим из Цариграда, Солуна и других градова турске царевине. Поред Сарајева знатна беху и ова трговачка места: Бањалука, Травник, Лијевно, Мостар, Фоча, Нови-Пазар, Тузла и т.д. У Босну се уносила со, кава, памук, зејтин, чоха, а извозила се: стока (овце, козе, волови, коњи, свињс), жито, кожа, вуна, восак, лој, катран, суве шљиве, оружје и друго.

ПРЕГЛЕД СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ
од 1839—1878 године.

I
Србија.

Прва влада кнеза Михаила.
(од 1840—1842).

192. Кнез Милан и ступање Михаилово на престо. — Кад кнез Милош напусти врховну власт и остави Србију, онда кнежевски престо припадаше његовом старијем сину *Милану*, који је проглашен за кнеза под именом *Обреновића II*. Али како је Милан био болан на самрти, то му не хтедоше рећи да је постао кнезом, већ се образује *намесништво кнежевог достојанства* (Аврам Петронијевић, Тома Вучић-Перишић и Јован Обреновић), које ће управљати државним пословима место кнеза. Кнез Милан умре 26-ог дана по одласку кнеза Милоша и незнајући да је постао кнез, а намесници задржаше кнежевску власт и после смрти његове.

Сад међу намесницима заметне се распра ко ће бити кнез у Србији. По одлукама народне

скупштине (од год 1817 и 1827), по берату (1830) и по уставу (1838) кнежевски престо требаше да наследи млађи син Милошев *Михаило*, али се нађе великаша, који хтедоше изменити те одредбе и изабрати кога другог за кнеза. Томе се многи успротиве и настану да престо у Србији не буде изборан. Савет се обрати кнезу Милошу да пусти младога Михаила, који бй проглашен за кнеза Србије под именом *Обреновић III*. Милош једва пристаде пустити сина од себе.

Међутим у земљи стање беше ровито и Порта покуша да сужи она права, која су Срби крвљу стекли, и око којих су толико муке виделн, док их је Порта потврдила. Како је међу Србима владала неслога Порта се користи, те кнеза Михаила потврди не као *наследног већ као изборнога кнеза*.

Кад султан посла ферман Михаилу на кнежевско достојанство, он из Влашке с мајком и великом пратњом оде у Цариград, да изађе пред султана. Султан лепо прими младога кнеза са свима почастима, али му наметне два тајна саветника (Вучића и Петронијевића), које ће слушати у свима државним пословима. О наименовању ова два саветника Порта ништа не спомену кнезу, док се бавио у Цариграду, већ му то каза портин изасланик, кад је стигао на границу Србије (26 фебруара) код Алексинца.

Из Алексинца кнез стигне у Београд (2 марта 1840 год.).

Кнез не могаше пристати да слуша поменуте саветнике, те се изродише немири у Србији, који потресаше прву владавину кнеза Михаила. Услед тога тајни саветници дизаху тужбе на кнеза Михаила Порти и даваху маха да се Турска меша у унутрашње послове Србије противно стеченим правима српскога народа. Овим је Турска ишла на то да укине она права, која су Срби извојевали. Осим тога одмах по доласку младога кнеза Михаила премештена је престоница из Крагујевца у Београд, на домашај Турцима да се још више мешају у унутрашње српске ствари.

Кнез и ако је био млад (било му је тек 17 година) науми свима силама бранити права српскога народа и очувати их неповређена, те се тако заметне велики раздор између чланова кнежеве владе и неких старешина. Вучић и Аврам не хтедоше више с кнезом радити, већ оду у београдску тврђаву Турцима под заштиту. Раздор се још јаче распали и пренесе у народ, те се ускоро јави покрет у Колубари (18 априла 1840), који је ишао на то, да помогне кнезу против његових противника. Прваци ове буне тражише: да се столица Србије премести у Крагујевац, и казне они, који раздор изазивају

Кнез пристаде на то и после неколико дана пресели се у Крагујевац, а многи великаши

оставише кнеза и одоше код Вучића и Аврама у град под заштиту Турцима. Они се назову „уставобранитељима“, тобож браниоци турскога устава. Из града напишу тужбу султану, те Порта одреди нарочитог изасланика да извиди целу ову распру. Изасланик дође, али поред све мудрости своје не могаше измирити великаше с кнезом, већ по наредби из Цариграда све знатније великаше поведе собом, а мање остави у Видину.

Посредовањем Русије распра се за време смири и кнез помилова све бегунце. Они дођу у Србију, и, тобож, поклоне се кнезу. Они, који беху оскудни, добише и службе државне. Кнез је нудио Аврама и саветнике, који су били с њим, да се приме службе, али они одбише.

Влада кнеза Михаила није била онако оштра, као што је била Милошева, и великаши нису имали узрока викати на кнеза и његову владу. Али Турска се користи себичношћу великаша и кнежевом младошћу да поврати своја права и одузме од Срба оно, што им је раније морала дати. Мржња Турака на кнеза постаде још већа, кад се јави покрет међу Србима у Старој Србији и Босни да се ослободе Турака, те све наде полагаху на младога кнеза. Турци једва чекаху какву нову буну па или да нагнају кнеза на оно, што користи Турцима или да га оборе с престола. Великаши, противни кнезу, иђаху на руку Турцима. Ову жељу Турака и

себичних великаша помагала је и Аустрија, особито преко свога генерала (Хауера).

193. Вучићева буна (1842). — Незадовољни великаши спреме буну против кнеза обећавајући да ће се и порез смањити. Вучић пређе у Аустрију, сиђе Дунавом до Ковина, па из Аустрије пређе у Смедерево Турцима, одатле оде у Крагујевац (крајем августа 1842), прикупивши уза се што је могао више људи. У Крагујевцу придобије и неке официре, узме топове па изађе на *Метино брдо* (јужно од Крагујевца). Народу је говорио да ће се смањити данак, али да то не дају министри, које је кнез поставио, већ да треба збацити те министре. Народ верујући све „господар Вучићу" пристане листом уз њега.

Како чује кнез да је Вучић побунио народ одмах се крене с нешто војске Крагујевцу. Уз пут му се придружи доста људи (око 10.000). Кад стигне близу Крагујевца (на Дивље поље северно од Крагујевца), народ око кнеза навали да се пошље депутација Вучићу, да га питају зашто се буни. Вучић дочека ласкаво депутацију и рече им: како он није устао против кнеза, кнез може по њему као по земљи газити, али је рад само да га ослободи од „недостојних" министара. Кнез пристаде саслушати шта тражи Вучић, а он тражаше: да се уклоне министри и Јеврем Обреновић; да се дâ служба онима, који су пре годину дана одступили, и

да спусти порез на „дукат и цванцик". Кнезу се чињаше да би понизио своје достојанство, ако би пристао на ово, што Вучић тражи. Он се надао да ће с војском и народом победити Вучића и његове присталице, али се преварио, јер не познаваше свој народ, који се не хте борити против човека, „који није (ко бајаги) устао против кнеза, већ против министара и великог пореза".

Чим Вучић опали из топова, те ђулад прозврјаше изнад глава а једно ђуле разнесе једног човека, народ се разбеже и остави кнеза.

После мањих сукоба на Чумићу и Жабарима кнез стигне у Топчидер, па не желећи да пролива крв браће своје и да изазива крвав грађански рат, остави Србију (22 августа 1842 год.) и пређе у Земун.

Вучић стигне на Врачар, назове се: „народни предводитељ" и заузме са својим пријатељима државну власт. Турци радосни, што уклонише из Србије кнеза, у коме назираху великога противника, груваху из топова с београдскога града, а Аустрија се смејала у потаји што јој тако лако пође за руком да омете снажење и напредак Србије.

Кад је кнез Михаило оставио Србију понео је собом уверење: *да ће доћи време када ће е уклонити све сметње, кад ће га народ опет озвати на престо Србије.*

194. **Напредак Србије за прве владе кнеза Михаила.** — Поред свих раздора за кратке прве владе кнеза Михаила Србија је учинила знатан напредак. За његове владе ударен је основ многим установама, које су доцније Србији доста добра донеле.

Тако је за време прве владе кнеза Михаила уређено питање о општинским кошевима, о горосечи, о лову рибе и дивљачи. Приход од жира је одузет од општина и додат државној благајници. Уређена је тарифа за новац турски и европски. Осим тога издате су уредбе санитетско-полициске за карантине и допуњене уредбе о калемљењу богиња, које сатираху народ. Између осталих корисних уредаба, које су се јавиле за прве владе кнеза Михаила, знатне су уредбе о поправци свештеничкога стања у Србији и уређењу парохија. Исто тако уредба о постављању чиновника и о њиховим платама.

У овом времену било је напретка и у просвети. Тада је основано Друштво Српске Словесности (доцније названо: Српско Учено Друштво), коме је најглавнији задатак био да шири науку на српском језику, и да ради на проучавању српскога језика. Основан је „народни школски фонд“ (1841), коме је био задатак да из годишњега прихода подмирује све потреб[illegible] школâ и народне просвете. По жељи кнежев[illegible] он је требао да буде неприкосновен и да [illegible]

никада ни на што друго не сме употребити већ само на ширење просвете и помоћ школа.

Кнежева је жеља била да овај фонд толико ојача, да се и у најзабаченијим крајевима Србије просвета шири и да се у сваком већем селу заведе школа. Али због преврата то је остало само жеља. Кнез је издао и заповест да се сиромашним ученицима дају лекови о државном трошку.

Београд, откад постаде српском престоницом, такође је напредовао. Добио је свој *варошки суд* (10 октобра 1841) и своју варошку управу под именом „Управа вароши Београда“ (20 децебра 1841).

Кнез Михаило био је штедљив и кад је оставио Србију оставио је и пуне касе државнога новца. Државна благајница имала је онда 609.000 дуката готова новца (7,308.000 динара).

Кнез Александар Карађорђевић.

(1842—1858).

195. Избор Александров. — Чим је Вучић као „предводитељ народа“ дошао на Врачар с побуњеним народом, страни конзули изјавише да су противни буни, која гони кнеза да напусти земљу. Вођа побуњеника одговори, да се они нису дигли на кнеза већ на његове министре, чак је послата и депутација да, тобож, моли кнеза да се врати у Србију, али кад се

он нехтеде вратити побуњеници саставе „привремену владу“. Вучић одмах позове народ на скупштину да изабере новога кнеза. Кад је све било спремљено, кад се скупштина састала (2 септембра 1842), изађе Вучић с пашом београдским и ефендијом (портиним изаслаником) пред скупштину. Под утицајем бунтовних вођа и њихових противника изаберу за кнеза *Александра*, сина Карађорђева. Како се Русија противила избору Александровом, то се понови избор. Утицај Порте, помогнут западним силама, које жељаху истиснути руски утицај с Балкана, осећаше се врло јако у Београду. Порту помагаху бунтовни великаши и Александар поново бй изабран. Порта је признала избор кнеза, али га не хтеде признати за наследнога кнеза, као што је била признала Милоша.

196. Стање у земљи и нови метежи. — И ако је изабран нов кнез, опет се не могаше брзо вратити редовно стање у земљи. Људи, који узеше управу земље у руке, имадоше доста муке да сузбију покушаје, који идоше на то, да оборе нову владу и да поврате на престо или кнеза Милоша или кнеза Михаила. Кад се вратише чиновници, који беху прешли у Аустрију с кнезом Михаилом, почну спремати с другим присталицама Обреновића, да оборе новога кнеза. У ту припрему увуку и *Цвет*[illegible] *Рајовића* (бившег министра унутрашњих де[illegible] раније владе). Али та се спрема открије, зав[illegible]

ренике похватају, осуде и пошљу у *Гургусовачку Кулу*, где су тамновали и на муке метани. Неки тамо и помру. Овај покушај назван је „*Рајовића-буном*“ (била је јануара 1844).

Док су хватани завереници из Рајовића буне неки Срби пребегну у Аустрију, међу њима и неки *Стојан Јовановић*, који је тек био свршио науке на страни. Они добију од кнеза Милоша пара, купе себи коње и коњичко („катанско“) одело па отуда упадну у Србију код Кленка, дођу у Шабац, убију начелника и његова помоћника (22 септембра 1844) и пођу дизати народ. Вучић доби неограничену власт да ову буну угуши и он позва људе из београдског, крагујевачког и рудничког округа. Прота Матеја Ненадовић скупи Колубарце, изађе на сусрет „катанима“, ухвати бусије и побије се с њима. Стојан погибе у првој ватри. Остали се разбегну. Тако су „катане“ сатрвене а Вучић тек беше стигао у *Палеж* (Обреновац). Одатле Вучић оде у Шабац где катанске присталице казни вргнувши неке на точак а неке на мацке. Овај метеж прозват је „*Катанском буном*“. После ових буна странка Обреновића поче се мирити с новим стањем у земљи. У народу настаде мир, сваки поче радити свој посао и земља поче напредовати.

197. Мађарска буна (1848) и учешће Србије. — У целој Европи 1848 године јави се жив покрет против назадних влада. Тај покрет крену

из мртвала све народе у аустријском царству. Побуне се и Маџари и тражише да се одвоје од аустријске државе, па да створе засебну државу. Исто тако устану Срби и Хрвати желећи да се одвоје од Маџара, који су их одавно куњили и мучили. Хрвати изабраше себи за старешину *Јосифа Јелачића*, а Срби изберу за патријарха карловачкога митрополита *Јосифа Рајачића* а *Стевана Шупљикца* за војводу Бачке, Баната и Срема. Маџари послаше војску против Срба и Хрвата и они почеше палити српска села и убијати људе. Срби не могоше одбити већу маџарску војску, те им дођоше многи Срби из Србије, као добровољци, у помоћ. Али то беше мала помоћ, те Срби замоле кнеза Александра да пошље још помоћи. Како тада заузимаху најглавнија места у државној служби Срби, који дођоше из Аустрије, и држећи у својим рукама штампу, наваљиваху на кнеза и владу да помогне покрет српски преко Саве. Томе беше противан Вучић, али кнез под утицајем поменутих Срба и штампе пристане и пошље им помоћи. На челу војске, која пође беше саветник *Стеван Книћанин*, кога кнез постави за војводу. Срби су се храбро борили против Маџара, а најглавнија је битка била код *Сентомаша* (Србобрана), где су Срби из Војводине са Србима из Србије јуначки победили Маџаре.

Али цела ова борба Срба из Војводинс

против Маџара беше узалудна, јер им у самом почетку војевања умре војвода Стеван Шупљикац а аустриски цар не хтеде им дати другог војводу. Срби су помагали Аустрију да се спасе од Маџара, али за то нису ништа добили. Цар је их дао опет Маџарима, који им и данас владају. Србија сама од ове борбе није ништа добила, већ је пропустила један згодан тренутак за ослобођење Срба испод турскога јарма.

198. **Туђ утицај у Србији и нови покрети.** — Док је владао мир и док је народ користећи се миром напредовао, дотле се све јаче утврђивао туђ утицај у Србији. Аустрија својим утицајем овлада на двору и у управи земаљској, а њен конзул у Београду рађаше све на штету Србије и српских поданика. Кнез изгуби веру у Вучића па се окружи људима који су из Аустрије дошли у Србију ради службе. Утицај Аустрије толико је ухватио маха да су се с више страна чуле тужбе како где год Србин има парницу с аустријским подаником, мора је изгубити. Исто тако зацарио се и турски утицај. Турци су се држали као прави господари, издавали су многе заповести и радили су тако, као да Србија нема самосталну унутрашњу управу.

Великаши су се гложили међу собом и с кнезом поткопавајући престо владаоцу и сејући раздор у народ. Они су се клањали пред пашама и конзулима. Сплетке и утицај странаца

решавали су ко ће какво место, унапређење и одликовање добити. Ту се мало гледало на корист народа и спрему људи. Ово улагивање пред Аустријом и Турском, пред пашама и конзулима, које је вређало понос народа српског, није потицало из политичке слабости српске државе или из каквих државних разлога, већ просто стога, што је тај роиски дух пренесен у нашу „вишу класу". У држави су истакнуте биле само користи чиновништва (бирократије), тежње народа биле су забачене а мисао о ослобођењу остале браће напуштена. Тежило се, да се сачува само оно, што се стекло раније. Живот српске кнежевине беше ударио уским колосеком местних рачуна и отуђи од себе остале делове српскога народа.

Покрет од 1848 године у Европи, и покрет Срба у Аустрији изазвао је и покрет духова у Србији. Тај покрет био је силан стога, што је мртвило било достигло свој врхунац.

Први крепак покрет јави се из средине српске омладине, која се диже против тога, што Србија нема ни унутрашње ни спољашње слободе, што се унутра раширио утицај Турске и Аустрије и што Србија нема никакога угледа на страни. Омладина је тражила ослобођење од спољних непријатеља и слободу унутра; тражила је да се не клања пред туђим утицајем

Нек знаде душман свак'
Да с' не клања Срб' јунак.

Други покрет, који није био тако одлучан и идеалан као омладински, био је покре народа. Влада, која је постала 1842 године, није тражила ослонца у народу и народној скупштини, већ се ослањала на туђе дворове а особито на Аустрију. Народ је ћутао, али је то ћутање било изјава против владе од 1842 године. Покрет народа против рада владе најбоље се огледа на Петровској скупштини у Крагујевцу (29 јуна 1848), која се једва састаде после толико година. Народ је на Петровској скупштини молио кнеза да суђење буде правичније и брже; да се сазива редовна скупштина сваке године, а велика сваке треће; да се странци удале из службе а да се други не примају; да се чиновницима и свештеницима забрани трговати; да им се данак олакша, да је штампа слободна; да се отворе стручне школе и да се заведе слободно предавање науке. Осим тога била је општа повика на себичност и поквареност чиновништва.

Значајно је да великашка влада беше сатрла осећаје родољубља и на Петровској скупштини не чу се ниједан глас из народа, који би се дигао за ослобођење српскога народа од Турака.

Омладински и народни покрет стопише се уједно, и негодовање народа у толико јаче поче избијати на површину, у колико је туђински утицај хватао више корена у влади и на пре-

столу. Ово негодовање ломљаше великашку владу и поткопаваше престо кнезу.

199. Србија и кримски рат (од 1853—1855). — Ускоро по маџарској буни зарати Русија с Турском. Овај рат, назван кримским, имао је још већега значаја за Србију од револуције 1848 године, јер Русија беше сâма, а Турску помагаху велике силе европске. Србија, зависна од Турске, под заштитом Русије и под силним утицајем Аустрије, била је у врло незгодном положају. Питало се хоће ли прићи Турској или Русији. У том несрећном положају било би јој најбоље да буде неутрална, али је руски цар (Никола) желео да привуче Србију на своју страну и да преко ње дигне на буну све хришћане на Балканском Полуострву, а западне силе хтеле су спречити Србију да ради у корист Русије. Тада Енглеска изради те султан једним ферманом понова потврди стечена права Србије а Аустрија утицаше на кнеза Александра те пристаде на ферман, који је издан утицајем западних сила, и тако се одвоји Србија од Русије. Она остаде неутрална за све време кримскога рата.

На париском конгресу (фебруара 1856) нису проширене границе Србије, али је престала заштита Русије и Србија је дошла под заједничку заштиту великих сила и ушла је у р… међународних држава. Од сада у њу ничи… војска није смела ући, нити је могла која д…

жава да је заузме без договора с великим силама. Тако је Србија овом приликом срећно прошла кроз све вртлоге, које је створио Европи кримски рат. Раније, док се Србија предомишљала на коју ће страну, Аустрија је претила да ће је заузети, чак је и војску спремила, али јој је на то српска влада одговорила наоружањем народа и спремом за рат. Тако се поче колебати расположење Аустрије према Србији и кнезу, па се то наставило и после париског мира. Србија је својим неутралним држањем највише добила, али је сâм кнез Александар највише изгубио. Политиком, која је у Србији вођена у време кримске војне, нико није био задовољан. Њом су биле незадовољне обе странке у Србији (она̀, што је била уз Русију, и она, што је била наклоњена западу); Аустрија је била љута због отпора владе српске; Русија није могла никако да опрости кнезу његово понашање за време ове војне; западне силе биле су равнодушне према кнезу, а пред сам пад Порта отказа кнезу своју потпору. У таким политичким приликама морао је доћи прелом, који је срушио великашку владу од 1842 год. зеједно с њеним носиоцима и оборио с престола кнеза Александра.

200. Пад Александра Карађорђевића и повратак Обреновића (Свети Андрија 1858). — Чим кнез Александар изгуби ослонац на страни, поче му се све више љуљати престо, јер изгуби

ослонац у земљи. Међу великашима беху помрли Петронијевић, Стојан Симић и Книћанин. Илија Гарашанин и Вучић не беху у служби, већ рађаху против кнеза. Остале великаше беше удалио из савета. Уз то дође и његова завада са Државним Саветом; а народ не беше њиме задовољан, што никако не испуни његове молбе поднесене на Петровској скупштини. Омладина такође беше нерасположена што народ нема никаквих права. Људи из омладине разиђоше се по народу и говораху му да треба у Србији да се састаје скупштина, која ће пазити шта се ради и водити рачуна о приходима, доносити законе народу и ограничити самовољу чиновника, пазити да се брзо и правично суди народу, и да се не напушта мисао о ослобођењу Срба под туђином.

Баш у ово време (у јесен 1857) створи се једна завера против живота кнежева. Завереници су били први људи из Државног Савета. Они нађу човека, који ће кнеза убити, али тај откри заверу и проказа заверенике. Њих власти похапсе (Рају Дамњановића, Павла Станишића, Пауна Јанковића-Баћу, чланове Држав. Савета; Стевана Стевановића-Тенку, председника савета и Цветка Рајовића, председника Касације), осуде на смрт, али их кнез помилује и затвори у *Гургусовачку Кулу*, где су неки помрли (Раја Дамњановић) а други, заузимањем Порте, прогнати у Рушчук изван отаџбине (о

Ускрсу 1858 г.). Портин изасланик (Етем-паша са секретаром Кабули-ефендијом), који је извиђао распру, стараше се измирити кнеза с великашима, те опет уђу у службу Вучић (као председник савета) и Илија Гарашанин (као министар унутрашњих послова и војске). Стога за неко време настаде мир, али мир, који предходи бури.

И Вучић и Гарашанин почеше се одазивати народу и омладини и желети да се скупштина сазове. Њима се придружи и богати трговац мајор Миша Анастасијевић. Кнез и његови пријатељи беху против тога, али најпосле кад се преко власти сазнало да цео народ жели скупштину, савет изради закон о народној скупштини и кнез га потврди (28 октобра 1858). Избори се изврше у земљи и скупштина се састане о светом Андрији (30 новембра 1858) у Београду.

На скупштину поред изабраних посланика дође мноштво света да види, шта ће скупштина урадити, јер народу беше досадила самовоља чиновника и неправда.

После неколико дана договарања већи део посланика показа се незадовољан владом кнеза Александра, осудио је владу великашку, осудио је туђински утицај у Србији и мешање Турске у унутрашње послове Србије. Истакнута су погажена права, а сва кривица зато пала је на кнеза. Кнезу скупштина поднесе оставку да је

потпише, али он то не хтеде учинити, већ се ноћу склони од вике народа у град код Турака. Сутра-дан (11 децембра 1858), кад се састане скупштина, председник (Миша Анастасијевић) запита: „Шта треба да раде с кнезом, који је отишао Турцима?“ Посланици повичу: „Да се збаци, да се збаци!“ Кад је запитао, кога желе за кнеза, посланици скоче и повичу из свега грла да су се прозори тресли: „Хоћемо Милоша! Живео Милош!“ Одмах се разнесе глас по гомилама света, који се скупио око скупштине те се из хиљаде грла захори: „Милоша! Милоша! Живео Милош! Живео Милош!“ И тако на скупштини о светом Андреји буде враћен Милош понова на престо Србије с правом наслеђа у његовој породици, као што је било и за време прве владе.

Године 1858 није извршена само лична промена кнеза, већ је оборена влада великаша и влада самовоље, а враћена влада, која ради у договору с народом на темељу *народне мисли*.

201. **Напредак Србије од 1842—1858**. — И поред туђинскога утицаја и самовољне владавине великаша, Србија је под владом кнеза Александра напредовала у сваком погледу осим економском.

У Србији је напредовала просвета јер се јавља живљи рад у „Друштву Српске Словесности“; издан је закон о уређењу јавне школске наставе (1844) у основним школама и ги

мназијама, Великој Школи и *Послено Трговачкој Школи* (од које је доцније постала реалка); прописани су програми за наставу. Јавља се живља потреба за школовање женске деце, те је издата заповест да се отворе *девојачке школе* (1846). Поред предмета који су давали знање из српског језика, историје, земљописа и писања у девојачким школама учило се плести, шити и вести.

Заведене су биле *недељне школе* (1845), у којима се учила момчад, која је била по разним радњама (шегрти, калфе, слуге и т. д.); заведена је *земљоделска школа* (1853), којој је био задатак да даде потребно знање за пољску привреду и сточарство. У гимназијама је заведена једнолика настава. Богословија је животарила, и тек доласком два професора из Русије, јавља се већи напредак у њој. За стручну војну спрему отворена је *Војна Академија* (1850) под именом „*Артиљериске Школе*", која је уређена тако, да послужи свима потребама српске војске.

Војска се почела јаче развијати од кад Аустрија прећаше заузети Србију и кад се народ наоружа. У Београду је основана *тополивница и арсенал* (1848), што је доцније премештено у Крагујевац. Заведена је болница за војску; издано је наређење за барутану у Страгарима, а у министарству унутрашњих дела створен је нарочити одељак, који је назван „артиљериска

дирекција" (1855). Ова се дирекција старала о спреми војске.

У судској струци такође је било напретка. Објављен је „грађански законик" (1844) и многе наредбе, које су имале силу закона. Основан је највиши суд у земљи, који се назва „Касациони Суд" (1846). Од других установа, које показују напредак Србије од 1842—1858, основане су ове: телеграф (1854), Народна Библиотека у Београду (1853), болнице у сваком округу (1847) а у министарству унутрашњих дела основано је *санитетско одељење* (1852).

Великашка влада обратила је пажњу и на *рударство*, те се почињу (1847) копати и топити руде (у Мајданпеку и Кучајни) али без довољне спреме и вештине. Подизани су путеви ради живље трговине и промета. Обраћена је пажња и на уређење заната (објављена је „еснафска уредба" 1847 г.). Покушало се да се оснује *фабрика стакла* (на Белици код Јагодине) и *фабрика сукна* (у Топчидеру). Старало се у неколико и о насељавању Србије, јер су чињене многе олакшице Црногорцима, који су долазили у Србију. Давата им државна и општинска земља и новчана помоћ из државне касе. Становништво се постепено умножавало (у 1843 било је 859.545 становника а 1859 1,100.000, приращтај за 16 год. износи 140.000)

Финансијама српским руковали су неуки људи, али практични и мудри, те се не само

није знало за дефиците, већ је постојала непокретна каса, која је била непокретна и пуна. Учињен је знатан напредак у крилу *српске цркве*. Тамо је остао на челу управе митрополит Петар после оба преврата (1839 и 1842). За великашке владе Петар је успео да пошље неколико најбољих богослова у Русију у кијевску духовну семинарију, да се спреме за професоре београдске богословије. За време овога митрополита постало је уређење духовних власти (1847). Тада су уређене епархијске *конзисторијске власти*, затим *виши духовни суд* (конзисторијска апелација) и *архијерејски сабор*. Завео је ред у све службе и односе свештеничке. Променом 1858 год. Петар је дао оставку а 1859 год. митрополитом постаде Михаило.

За владе великашке Србија није напредовала у економском погледу.

Друга влада кнеза Милоша Обреновића I (од 11 децембра 1858 до 14 септембра 1860).

202. Привремена влада. — Чим је светоандрејска скупштина решила да се кнез Милош врати на престо у Србију, одредила је из своје средине посланство, које ће отићи у Букурешт, у Влашку, те довести кнеза у Србију, а докле кнез не дође одређена је „привремена влада“ (у којој су били Илија Гарашанин, Стевча Михаиловић и Јевта Угричић), која је управљала државним пословима до доласка Милошева.

Кад посланство стигне у Букурешт, онда

кнез Милош овласти Стевчу да сам управља народним пословима до његовог доласка. Он у договору са скупштином збаци чиновнике одане Карађорђевићу и постави друге. За време док не дође кнез Милош у Србију скупштина је била прави господар земље. Преврат, и ако без крви, био је у правом смислу преврат. Старо је стање оборено, а ново још не беше стигло, те у Србији владаше још покрет и неизвесност.

203. Долазак кнеза Милоша (25 јануара 1859). — Порта се у почетку устезаше признати кнеза Милоша, али најпосле попусти народним жељама и призна Милоша за кнеза. Кнез Милош дође у Србију, у Алексинац, ту дође из Беча и кнез Михаило, преко Смедерева, Пожаревца и дођу у Смедерево, где их је уз пут силан свет дочекивао, затим паробродом („Атила“) дође у Београд и изађе на обалу између Топчидера и Београда. Ту их дочека силан свет и депутације из свију округа. Одатле, у пратњи силнога света, оду кнежеви у Саборну Цркву, где их је очекивала скупштина. Одатле оду у двор, где кнеза Милоша један од најстаријих посланика дочека са сољу и хлебом.

Одмах по доласку (28 јануара) прочитан је портин берат на Калемејдану, на турском и српском језику, те је и царским бератом, у⁻ пуцњаву српских и турских топова, објављен да је Милош кнез Србије. Кнез објави целог

народу прокламацијом (28 јануара 1858) свој долазак и примање владе. У прокламацији говораше: „Ево међу вас вашега *старог господара Милоша*, који сузама радости облива ону исту земљу, коју је заједно с вама крвљу откупио“. У прокламацији изјави да је узео владу у руке као наследни кнез *Милош Обреновић први*.

204. Милошева влада од 28 јануара 1859 до 14 септембра 1860. год. — У самом почетку своје друге владе кнез Милош се не осврташе на нови берат, јер он не помиње наслеђе кнеза, а Милош опет полагаше на то право, као на стару своју тековину. Дошавши по други пут на владу Милош отпоче сузбијати турски утицај и тврдити да Србија има право сама себи прописивати законе и устав; дигао је свој глас и против непотпуног берата султановог, јер се у њему не помиње ништа о наслеђу престола у његовој породици, а он је међутим бератом још 1830 год. потврђен за наследног кнеза. На основу хатишерифа (од 1830 и 1833) кнез Милош тражио је, да се иселе муслломани. Порта не хтеде задовољити кнеза ни у једном од ових питања. Стога постајаху све затегнутији односи између Србије и Порте. Кнез Милош није доживео да се ова питања реше.

Међутим док се водила дипломатска преписка о горњим питањима стари господар пропутовао је кроз земљу, видео се с народом и

остарелим врсницима, који су се с њиме борили за ослобођење, а још остали у животу. Започео је преуређивати војску, али с јесени 1860 године јако оболи, те умре 14 септембра у Топчидеру, у своме дворцу. Одатле је пренесен у Београд и сахрањен у Саборној Цркви.

Милош је био средњега раста а јакога састава, окрушасте снаге, округла лица и омањих бркова. Гласа јасна и громовита, говора брза и кратка, памћења за причу. Мислио је брзо. У најтежим часовима брзо се решавао на добру или недобру одлуку. Никада није дуго двоумио. То му је понекад доносило штете, али је тим стекао силну власт над Србијом и тиме је постао *Коџа Милош* (Милош Велики). Нарави је био плахе, али и повратљиве. Штедљив по где где до тврдичења, али није жалио новца за народна и своја права. Он је стварао српску државу, дао јој је основ и уредбе да подмири све захтеве једне државе у деветнаестом столећу. Ценио је просвету и помагао књижевнике. Данашња Србија дугује му вечито за свој основ и за прво своје уређење. Милош је много радио и много створио.

Друга влада кнеза Михила (од 14 септембра 1860 до 29 маја 1868).

205. Ступање на престо. — Истога дана кад је умро кнез Милош, изашла је проклмација кнеза Михаила, у којој је објавио свом

народу да ступа на престо. Не освртајући се на Порту Михаило је обзнанио, да прима владу као *наследни кнез српски* како по царском хатишерифу, тако и по закону о наслеђу (од 20 октобра 1859) додавши томе, да ће се обратити Порти за прописани берат. Народу је објавио: нека сваки зна да, докле је он на власти, закон ће бити највиша воља у Србији, којој се сваки без разлике мора покоравати. Он опрашта свима политичке кривице и баца у заборав све политичке преступе.

Са ступањем кнеза Михаила на престо настаје у Србији ново доба. У Србији се истичу нови погледи како на унутрашње тако и на спољашње прилике земље. Он је својом прокламацијом показао пут, којим мисли повести српски народ лепшој и сјајнијој будућности.

206. Сузбијање турског утицаја. — Нерешена питања према Порти, која је наследио од оца, науми да реши у корист своју и свога народа. За време великашке владавине Турци су се највише ослањали на Савет, чије је чланове кнез могао поставити сâм, али их без Порте није могао уклонити. Стога кнез науми да укине ту повластицу Савета. Пошто је сазнао мишљење великих сила, он о Преображењу (6 августа 1861 г.) сазове скупштину, којој беше задатак да удари темељ новим установама, које би биле сагласне с правим потребама народним. На тој скупштини, у договору с људима из на-

рода, донесе нов закон о уређењу Државног Савета, којим је укинута она повластица, да кнез без пристанка Порте не може уклонити саветнике, те је кнез могао постављати и уклањати саветнике. Исто тако донесен је закон о скупштини, по коме се ова састаје сваке треће године из слободно изабраних народних посланика, а ванредна се позива, кад кнез нађе за потребно. Осим тога донесен је закон о порези по имућности и закон о наслеђу. Овим законима кнез Михаило је сасвим одстранио мешање Порте у унутрашње послове српске.

Што се тиче исељења мусломана из вароши он предузме све што је потребно, да се они иселе, а ако Порта не би пристала на то, он беше готов да их подвргне српским законима. Он је знао да ће га овакав рад довести у сукоб с Портом, зато одмах изда закон о оснивању народне војске, којој је био задатак да брани земљу и права кнежевине. Народну војску састављали су сви Срби у Србији од 20 до 50 година (закон од 17 августа 1861. год.).

Преображенска Скупштина дигла је свој глас и против тога, што је турска влада од неког времена посела великом војском српску границу од ушћа Тимока до ушћа Дрине. Стога је, одмах и примила ново уређење војске, по коме се одмах поче вежбати 50.000 војника.

Кад је Турска сазнала за одлуке ове скупштине и за донесене законе, она се обрати великим

силама с тужбом против кнеза. Све силе оодбрише рад кнеза Михаила, само не Аустрија и Енглеска, које помагаху Турску. Мржња између Срба и Турака постајаше све већа и само се очекиваше какав повод па да се загази у крв и борбу.

207. Бомбардовање Београда (1862. год. јуна 3. 4. и 5). — Баш у то време јави се устанак Срба у Херцеговини (под *Луком Вукаловићем)* а године 1862 она се још јаче распали, те Турска поче за то кривити Србију и кнеза Михаила. Стога појача војску око Србије, и поче изазивати Србе на борбу. У Београд посла за управника тврдиње *Ашир-пашу*, који је знао намере Портине, па је гледао ма како да изазове метеж у Србији, а особито у Београду. Зато му се скоро показа прилика.

Једне недеље (3 јуна 1862 год.) по подне, кад се свет беше разишао које куд, заваде се два низама на чесми с једним српским момчетом и убију га. Тумач српске полиције с двојицом жандарма одјури брзо на место, где се убиство десило, ухвати убице и поведе турској полицији; кад низами виде како њихове другове прати српски тумач и жандарми, чим ови стигну пред турску полицију, опале из пушака кроз пушкарнице, убију тумача иране једнога жандарма. У вароши се услед тога начини велика узбуна. Турци су узели ово као знак борби и почеше пуцати из кућа, те се отвори крвав бој,

који је трајао преко целе ноћи. Узалуд су остали сви покушаји српског министра иностраних дела (И. Гарашанина) да поврати мир.

Најпосле се умешају страни консули и посредују код мухафиса, те се поврати мир (4. јуна по подне). Али 5 јуна поче с града паљба топова на варош без икаква узрока са српске стране. Скоро пет часова просипана је ужасна ватра на варош, истога дана по подне је (око 2 часа) паљба престала, па пред вече опет је поновљена. Становништво из Београда склони се у Топчидер а Срби се латише оружја. Овај догађај назван је бомбардовање Београда.

Све се ово догодило у одсуству кнеза Михаила, који је путовао по окрузима. Чим стигне у Београд спреми све што је потребно за борбу, али до борбе не дође, јер посланици страних сила у Цариграду, кад чуше за бомбардовање Београда, уложише протест. У Цариграду се наскоро састане конвенција (августа 1862 године), која већаше како да се осигура мир у Србији. Најпосле реше да Турци у року од четири месеца морају оставити Србију, а у градовима да остане турске војске само толико, колико је потребно за посаду. Утврђења *Соко* и *Ужице* да се сравне са земљом, чим се из њих иселе Турци. Тако су се иселили Турци из *Београда*, *Шапца*, *Смедерева*, *Кладова*, *Сокола и Ужица*, а Срби откупе њихова имања.

За време преговора од великих сила највише су се противиле српском успеху Енглеска и Аустрија. Ова последња противила се сваком успеху Србије: *„јер сваки добитак Срба у Турској разгорева Србе у Аустрији“*.

Добитак, што га је Србија добила преговорима у Цариграду, није нов, јер су се Турци требали иселити још раније, по хатишерифу од 1830 год., стога кнез Михаило није био задовољан овим успехом.

208. Снажење Србије и добитак градова (од 1862—1867). — После овога успеха а приликом преговора с Портом кнез Михаило је видео да Србија мора доћи до сукоба с Турцима. Исто тако видео је како су велике силе расположене према њему. Он је питање о градовима сматрао да је само за време одложено. Стога отпоче радити свима силама да Србију ојача, те да га у будуће догађаји не затеку неспремна. Рад Србије на народној мисли беше најјачи у у ово време (1862—1864). Она имађаше кнеза, који се истаче као највиднији носилац народне мисли. Да би оправдао положај Србије у Српству, да би учинио те да Србија привуче себи све остале делове Српства, он настави оружати Србе и спремати српску војску, и Србија доби стајаћу и народну војску (закон од 1864 год.) Народна војска доби и комориско оделење и своје старешине од најнижих до највиших све из самог народа. У земљи утврди мир и Србија

се снажно развијаше и напредоваше. Да би одушевио што више свој народ, да би их потсетио на витешка дела предака, кнез Михаило прослави у Топчидеру педесетогодишњицу српске слободе (о Тројицама 1865). Тада је установио и *таковски орден*.

Кнез је осећао да ће и наоружана Србија бити слаба извести дело ослобођења српског народа, зато ступи у договор с Црном Гором и закључи савез. Исто тако почне водити преговоре с преставницима бугарског народа и дође до погодбе за заједнички рад против Турске. Најтеже су ишли преговори с Грчком, али их је кнез водио и најпосле су крунисани успехом, јер је такође закључен уговор за заједнички рад. Преговори су вођени и с Маџарима.

Питање о градовима покретао је кнез непрестано. Он је тражио да се Србима предаду градови. У томе га помагаше руски и француски двор, али га сметаше Енглеска и Аустрија. Ова последња стога, што је желела сама да рашири своју државу на Балкану на штету Србије и Српства. Али кад Аустрија у рату с Пруском (1866) би потучена а у Енглеској наступи обрт у источној политици, те Турска немаде јаког ослонца међу великим силама, мораде попустити жељама Србије и предати Србији градове. Султан издаде ферман, по коме се Србији уступају градови *Београд, Шабац, Смедерево* и *Кладово (Фетислам)* а 6 априла

1867 год. предани су кључеви од градова. Ускоро се иселише и одоше турски гарнизони из Србије, и Србија доби градове без капи крви.

На Миољданској Скупштини, која се састаде у Крагујевцу (20 септембра 1864), кнез изјави народним посланицима: „Једна велика брига моја смирена је, једна велика моја и народна жеља испуњена је; гарнизони турски исељени су из Србије, градови на обалама Саве и Дунава у нашим су рукама, и слобода и унутрашња независност постале су права истина".

Вазална Србија за седам година владе кнеза Михаила уздигла се до највишега врха у погледу државног и националног значаја. Онда се није живело од данас до сутра, догађаји се нису ишчекивали, судбина државе није пуштена низ вртлоге светских таласа, да је носе куд им је воља, како беше до 1858. год. Србија је онда била своја и тада стајаше на врхунцу своје снаге и угледа на страни и држаше све конце балканске политике у својим рукама. Сваки Србин је с поносом гледао на будућност.

209. Смрт кнеза Михаила (29 маја 1868). — Успеси Србије беху тешки непријатељима Српства, стога кад се није могло стати на пут снажењу Србије, требало је уклонити онога, који је највиднији носилац напретка Србије и најодушевљенији поборник народне мисли, требало је убити кнеза. И нашло се људи, заслепљених личним користима и властољубљем, на

жалост међу Србима, који пристадоше да се за туђ рачун завере и убију кнеза баш онда, када је он највише радио на ослобођењу српскога народа и стварању велике независне српске државе. Завереници успеше, јер дочекају кнеза кад је се шетао у Кошутњаку, код Топчидера, па мучки нападну и убију 29. маја 1868. год.

Кнежево тело пренесено је после у Београд и свечано сахрањено у Саборној Цркви. Неки су од завереника похватани, осуђени на смрт и стрељани.

После смрти кнежеве лакнуло је Турској и Аустрији, јер нестаде кнеза, који је највише сметао њиховим плановима а највише користи донео Србији.

Краљ Милан Обреновић IV (1868.—1889.)

210. Привремено намесништво и велика скупштина (20. јуна 1868). — Чим погибе кнез Михаило у Кошутњаку састави се (по закону о наслеђу кнежевског престола од 1859. год. чл. 12.) привремено намесништво (Јован Мариновић, преседник Државног Савета; Рајко Лешјанин министар правде и Ђорђе Петровић преседник Касационог Суда). Ово намесништво управљаше државним пословима, док се није састала велика народна скупштина, а кад се ова састаде у Топчидеру (20. јуна 1868.), изабе[illegible] за кнеза српскога *Милана Обреновића* (си[illegible]

Милоша Обреновића а унука Јевремовог). Он је проглашен за кнеза као *Обреновић IV*.

211. Намесништво од 1868. год. и устав Србије од 1869. год. — Како новоизабрани кнез беше непунолетан, то скупштина изабра три намесника (Миливоја Блазнавца, Јована Ристића и Јована Гавриловића), који ће у име кнеза управљати Србијом до његова пунолетства.

Намесници кнежевог достојанства сазову велику скупштину у Крагујевцу (о Тројицама 1869.) и поднесу јој устав, који су спремили, и који је требао да замени турски устав (од 1838.) Скупштина је примила устав и он је обнародован 29 јуна 1869 године о Петрову-дне, те од тада Србија постаде уставна монархија са скупштином од једнога дома. У уставу су донесене одредбе, по којима кнез дели законодавну власт само с народном скупштином. Народна скупштина састаје се сваке године. Државом управља кнез с министрима, а министри су одговорни за своја званична дела кнезу и народној скупштини. Државни Савет по овом уставу изгубио је своја пређашња права, а задржата му је власт за извесне управне послове (административне) и саветодавни глас. Ма да се намесништво трудило да настави ону радњу, коју је кнез Михаило водио, није успело и Србија на страни не беше више у оном угледу, у коме је била за кнеза Михајила. Намесништво се трудило да унутра унапреди земљу, а свој

рад завршило је, када је кнез Милан навршивши 18 година постао пунолетан и примио владу у своје руке (10. августа 1872. године.)

212. Путовање кнежево и устанак у Херцеговини и Босни (1873.—1875.). — Кад је кнез Милан примио владу у своје руке, Србија није могла дуго остати на миру. Пошто кнез пропутује неке земље у Европи (1873.) он се упути и у Цариград, да изађе пред султана. Како су српски кнежеви за сваки свој одлазак султану везивали по коју већу тековину, то се и сад мислило на успех. Мислило се да ће се Србији дати железничка веза и да ће се решити питање о Сакару (Малом Зворнику), те да се једном рашчисти граница према Малом Зворнику, око које је долазило до сукоба између Срба и Турака. Али на Порти доби се само обећање за железничку везу а за Сахар велики везир одговори: „Докле сам ја велики везир сматрајте, да је ово питање пало у море". Овај неуспех дубоко је коснуо српске осећаје.

Ускоро после овога плану устанак у Херцеговини, па се распростре и на Босну (1875). Устаници тражише да им се побољша стање. Читаву годину дана водили су четничке бојеве по кршној Херцеговини. Народ у Србији тражаше да се помогне устаницима, али влада оклеваше, јер уз Србију не беху више оне д-жаве, које беху за живота кнеза Михаила. П кушани су преговори за заједнички рад с Гр

ком и Румунијом али без успеха. Савез се закључи само са Црном Гором, и Србија се спремаше да уђе у рат.

213. Први рат (1876—1877). — Међутим у Турској се десише промене. Турске патриоте збацише дотадашњега неодлучног султана (Абдул Азиса) па дигну другога (Абдул Хамида II. који и данас влада). За великога везира дође Митад паша.

Буна у Херцеговини и Босни изазва устанак у Бугарској, али га Турска угуши силним притиском не штедећи ни старо ни младо, ни мушко ни женско, секући све одреда и лијући потоцима невину крв. Устанак бугарски утону и не јави се више.

Последњи покушај кнежев, да Србија добије (10. јуна 1876.) администрацију Босне и Херцеговине и да се Черкези макну од српске границе, остао је без успеха. Порта није ништа одговорила и Србија објави рат Турској (20. јуна 1876). У то време заратише и Црногорци с Турцима.

Војска српска беше распоређена на четири стране. Главну, према Нишу, предводио је руски генерал *Черњајев*. Лево крило (тимочку војску) предводио је пуковник *Лешјанин;* десно крило (ибарску војску) предводио је генерал *Зах*. Најпосле према Дрини беше војска под заповедништвом пуковника Ранка Алимпића. Главну команду над турском војском имао је *Абдул*

Керим, старац од шездесет година, који је чувен још из кримског рата и бојева с Црногорцима.

Кад се почео овај рат мислило се, да ће на глас српског топа устати сви потлачени хришћани у турској царевини и да ће се одазвати Грчка и Румунија, али то остаде само мисао. Бугари ћутаху после онога покоља а оружје, које им је Србија слала, предавали су Турцима. Грчка и Румунија остадоше мирне, те се тако сва сила турске царевине обрте против Србије и Црне Горе. Поред тога Срби нису имали добра оружја. Само је прва класа војске била наоружана пушкама *острагушама* („Пибодовача“ и „Гриновача“ пушака). Друга класа војске била је наоружана старим пушкама, које су се спреда пуниле. Топови су били олучени, што се пуне спреда и само једна Крупова батерија.

Турска војска беше извежбана, наоружана најсавршенијим оружјем, под заповешћу опробаних војсковођа у више ранијих ратова с разним народима. Српске војсковође сад први пут улазе у борбу. Српска се војска храбро борила на све четири стране. Знамените су борбе на Пандиралу, Грамади, Суповцу, Вукањи, Јанковој Клисури, Великом Извору, Бабиној Глави и другим местима. Борећи се јуначки а трпећи често оскудицу у храни и муницији Срби не могоше одолети већој турској војсци и почеше узмицати. У узмицању најјачи бојеви беху на

Делиграду. Али најзнаменитија и за српско оружје најславнија битка у првом рату с Турцима била је на *Шуматовцу* (11. августа 1876.), јер је ту био главни напад турске царске силе да продре за Алексинац. Напад турски био је одбијен а нападачке трупе уништене. Част и слава за победу на Шуматовцу припада српској артиљерији. Нека је слава храбрим изгинулим борцима на Шуматовцу!

Поред свих напора српске војске Срби не могоше одбити турску силу, те Турци освојише *Књажевац, Зајечар* и *Алексинац*. Срби стајаху врло рђаво особито после битке код *Ђуниса* (17. октобра 1876.), јер само у Моравској Долини беше против Срба 156.000 турских војника. Срби се у невољи обрате руском цару за посредовање, те се углави примирје, које је трајало до 16. фебруара 1877. године. За време овога примирја састану се у Цариграду пуномоћници великих сила (цариградска конференција 16. декембра 1876.). На овоме договору донети су предлози да се олакша балканским хришћанима у Турској, а Србија да остане каква је и била пре рата, само да се исправи граница код Зворника на Дрини. Србија на основу тога уговори с Турском мир, који је и обнародован кнежевом прокламацијом 21. фебруара 1877. Србија је остала у оном стању у коме је била и пре рата (status quo ante) под заштитом великих сила.

214. Други рат 1877.—1878. год.). — Ускоро по закључку поменутога мира Русија објави Турској рат (11. априла 1877.), јер Порта не хтеде пристати ни на какво попуштање према хришћанима, нити испунити захтеве цариградске конференције. Руска војска пређе преко Дунава (јуна 1877.) те успешно продре кроз Бугарску балканским кланцима. Србија сад понова уђе у борбу против Турака по најљућој зими. Ако су српски војници трпели зиму и оскудицу у храни и оделу, опет је било успеха. Срби освоје *Ниш*, *Лесковац*, *Прокупље*, *Куршумлију*, *Врање* и *Пирот*, пређу преко планине Голака и допру до поља Косова. Тако српска војска из српске државе после 400 година допре до Косова и одслужи се служба у цркви Грачаници. Баш тада закључише Руси мир с Турцима (19. јануара 1878.), те се и Срби морадоше измирити с Турцима. За време преговора око мира ишло се дотле, да су хтели чак и Ниш, око кога су Срби пролили толико крви своје, док су га освојили, одузети од Србије, те је кнез Милан изјавио: „Да српска војска неће оставити Ниш, па ма да би је и руска војска напала. Знамо да би били побеђени, али нека свет види један призор, који није обичан међу савезницима.“

У овоме рату Србија је добила око 3(... топова, много пушака, заробила је неколи... хиљада Турака и заузела доста земље.

215. Берлински Конгрес и независност Србије. — По закљученом миру у *Санстефану* (румелиском селу близу Цариграда) Србија је добила независност и незнатно повећање према Новом Пазару и Косову, а Бугарска постаде аутономна кнежевина зависна од султана (са 162.000 км. и са 4 милиона становника). По том уговору најважнија места старе српске државе дошла би под Бугарску. Србија се борила, сатрла своју војску и милионе новца; на бојном пољу оставила је око 25.000 најхрабријих својих синова, многи крајеви попаљени и сатрвени, и за све то добија само поправку граница и незнатно проширење! Ни српски народ ни српски кнез не могоше бити задовољни овако неоправданим одлукама санстефанског уговора, а нису биле задовољне ни све силе европске. Стога се састане конгрес у Берлину, где су промењене неке тачке санстефанског уговора особито оне о Бугарској. Србија поред независности доби још четири округа *(Нишки, Врањски, Топлички* и *Пиротски)*, али с тиме и обвезу да подигне железницу од Београда до Врања и Цариброда.

Године 1879 и српска црква постала је независна и автокефална (самоуправна).

Четири године после Берлинског Конгреса 22 фебруара 1882 године, проглашена је Србија за *Краљевину*, а кнез *Милан за првога српског краља после Косова* под именом *Милан I.*

Краљ Милан владао је до 22 фебруара 1889 године, а тада сиђе с престола и предаде га своме сину, садашњем краљу Србије *Александру I.*

Како данашњи краљ беше младољетан (13 година), то се одреди *намесништво*, које је у име младога краља управљало Србијом до 1 априла 1893 године, када краљ Александар узе владу у своје руке и поче управљати Србијом.

II
Црна Гора под кнезовима
(од 1851 до 1878 године).

216. Кнез Данило (од 1851 до августа 1860 године). — Кад умре владика Петар II. остави себи за наследнике и господара Црне Горе свог синовца *Данила.* Он тада не беше у Црној Гори, јер га старац тек беше послао на науке. На путу у Бечу чује, да му је старац умро, те се одмах врати у Црну Гору. Чим дође узе у своје руке владу (било му је 25 година), и изјави, да се неће калуђерити, већ намисли да управља државом као *кнез.* Он се обрати прво с молбом цару руском (Николи I.), да га призна за кнеза и Русија га признаде, за тим Француска и Аустрија.

Чим га поменуте европске силе признаше кнеза, настави рад свога стрица, око уређен Црне Горе. На скупштини (1852.) донесене (

многе одлуке и објављене Црногорцима, по којима ће се управљати. Тако је решено да ће се сваком судити по правди и закону, да ће се судија, који прими мито, одмах збацити са свога положаја и никад неће добити ново звање. Данило тада обећа да ће дати и законик Црној Гори, по коме ће се судити и т. д.

У раду на уређењу Црне Горе прекиде га напад Турака, јер Турска непрестано гледаше Црногорце као на своје одметнике, а на Црну Гору као на део своје државе, који јој се одметнуо. Она не хтеде признати Данила за кнеза већ нареди своме сераскеру Омер-паши, који тек беше покорио побуњене Херцеговце, да удари на Црну Гору и да је покори. Стога се отпоче рат између Турске и Црне Горе, који је трајао годину дана. Црногорци освоје Жабљак, али га не могоше одржати. У зиму (1852.) турска војска навали са свих страна на Црну Гору, те наста велика опасност за њен опстанак. Кнез Данило јуначки се са Црногорцима бранио од Турака, али опасност настајаше све већа, те се за судбину Црне Горе заузе Русија и Аустрија, које потраже да Порта тргне војску натраг. Пред пуномоћницима Русије и Аустрије закључи се мир у Подгорици (фебруар 1853) тако, да остану Црној Гори границе, које је имала пре рата.

За време кримског рата Црна Гора остала је на миру и за то време Данило настави пре-

кинути посао на уређењу Црне Горе. Тако издаде о Ђурђеву-дне 1855 год. законик за Црну Гору, у коме су одређена права свакога Црногорца и Брђанина, ту су и главне одредбе за судску и политичку управу земље. Живо је радио да се обележе границе између Црне Горе и Турске, али Турска то не хтеде учинити, јер не признаваше независност Црне Горе. Стога се често обраћао Русији и Француској за посредовање. Заузимањем ове две силе Порта пристаде да се обележе границе, али при самом одређивању граница изроди се спор око Грахова.

Баш у то време крете у Херцеговини устанак зубачки војвода *Лука Вукаловић*. Турци покушају угушити овај устанак, те се изродише крвави бојеви. Црногорци не могоше гледати мирно своју браћу где се боре за слободу, стога им почеше помагати. Зато се понова поче борба између Црне Горе и Турске. Бојно поље беше Грахово (на граници између Херцеговине и Црне Горе). Турци изведоше 15.000 војника под Хусејином и Кадри пашом. Црногораца и Херцеговаца беше до 5.000 под заповедништвом војводе *Мирка Петровића*. У крвавој бйтци (29. априла 1859.), која је трајала осам часова, Црногорци и Херцеговци славно разбију турску војску, а 1. маја (на Спасов-дан) нападну понова на војску, која је бежала *Клобуку* т је сасвим униште. Ту су задобили силан плен доста праха, олова и разног оружја.

После ове победе заузимањем свих сила закључен је мир, обележене су границе и Црна Гора добила је Грахово.

По овом миру настадоше мирни дâни за Црну Гору, те поче напредовати и уређивати се. У јулу (1860) сиђе кнез Данило у Котор и кад се шетао на жалу, рани га (31. јула) најмљени крвник, од које ране после 12 часова издане (1. августа). Тело му је пренесено на Цетиње и сахрањено. Тако је завршио свој живот први кнез Црне Горе, који се својски стараше да своју кршну отаџбину уведе у ред европских држава. Црна Гора за кратке владе Данилове почела је напредовати и стекла је великог угледа на страни.

217. **Кнез Никола I.** — После смрти Данилове, који не остави после себе наследника, дође на кнежевски престо синовац му *Никола* (син великога војводе Мирка), који имађаше тек 18 година.

У Херцеговини се јави опет устанак на Турке 1861 године под *Луком Вукаловићем.* Турци насташе да угуше устанак ватром и мачем. Црногорци не могоше мирно гледати насиље турска у Херцеговини, те почеше помагати својој браћи, стога се Црна Гора опет уплете у рат с Турцима. Читаву годину дана борили су се врло храбро Црногорци и Херцеговци, али кад Турци (1862) кретоше две војске против Црногораца под заповедништвом Омер паше (с

југа) и Дервиш паше (са севера) настаде озбиљна опасност за Црну Гору. После крвавих бојева (на Рудешу код Будимља, на Косову Лугу, код Острога, на Кокотима и другим местима) Црна Гора би притешњена и Омер паша потражи да се безусловно покори Турцима. Црногорци одбише тако ниску понуду, и у врло тешким приликама наставише и даље ратовати.

После славне победе на *Кокотима* (23 јула 1862), *Додошима* и на *Ријеци Црнојевићи*, Омер паша предложи извесне услове за мир. У то се умеша Русија и друге европске силе те се мир закључи (27 августа 1862).

Одмах по овом миру настаде опорављање Црне Горе. Никола се старао да се у народ унесе просвета, јер поред основне школе на Цетињу с четири разреда било је у земљи још 11 школа с по два разреда. На Цетињу је отворена богословија и девојачка школа (1869). Затим је заведен телеграф, и подигнут је пут од Црнојевића Реке до Котора. Тако се Црна Гора развијаше све до 1876. године. Те је године прекинут мир и Црна Гора, као год и Србија, због херцеговачко-босанскога устанка објави рат Турској. Србија јој посла новчану помоћ од 40.000 дуката да се спреми за рат. Војска црногорска обрте се Херцеговини. Најславније битке што их у овом рату задоби црногорско оружје јесу оне на *Вучијем Долу* код *Мила-*

товице (16. јула 1876.) и на *Фундини* (2. августа 1876.). У овим биткама пало је око 20.000 Турака, Црногорци су задобили 5 Крупових топова 6.700 пушака Мартинијева система, много сабаља, барута и фишека.

Кад Србија не имајући среће у овом рату закључи мир с Турском, Црна Гора остаде и даље у ратном стању, те се наставише тако крвави бојеви, каквих никад пре тога није било између Црне Горе и Турске. Најстрашнији бојеви били су око Спужа и Никшића. Непријатеље своје савладаше и одбише. Кад зарати Русија с Турском (12. априла 1877.), то после мањих бојеве падоше Црногорцима у руке *Никшић*, *Подгорица Спуж*, *Жабљак*, *Будва*, *Бар* и *Уцињ*.

На Берлинском Конгресу европске силе признадоше Црној Гори независност. Од градова добила је *Бар*, *Жабљак*, *Спуж*, *Подгорицу*, *Никшић*, *Колашин*, *Плав*, *и Гусиње*. *Будва* је одузета од Црне Горе и предата Аустрији. Многе од ових градова Турци без боја не хтедоше уступити (на пример Подгорицу). Плав и Гусиње не хтедоше никако уступити, те на заузимање европских сила Црна Гора у замену за ова два града доби *Уцињ* на Јадранском Мору.

Одмах по Берлинском Конгресу настаде кнез Никола да заведе неке промене у врховној управи земље. Место сената, као највише управне и судске власти, установио је министарство, главни

суд и велики суд. Српска црква у Црној Гори од стране васељенске патријаршије призната је за самосталну (аутокефалну). Од тада па до данас Црна се Гора развија и напредује под *Николом I.*, који и данас влада.

III
Босна од 1851—1878.

218. Босна после Омер паше. — Кад је Омер паша сломио босанско-херцеговачко племство, настао је да у Херцеговини и Босни заведе ред. Херцеговину је спојио с Босном у један пашалук па настаде покупити од раје оружје под изговором, да се не би против султана побунила. С одузимањем оружја ишло је доста тешко у обе области. Да би што више застрашио народ он отпоче гонити свештенике православне и католичке цркве. Затварао их је по мрачним тамницама и гонио да чисте свакојако ђубре по улици и најгаднијим местима. Желећи да се награби блага отимао је и јавно и тајно, што је год могао. Пошто покупи оружје од раје по Босни, поче га купити по Херцеговини. Али ту наиђе на велики отпор. У Херцеговини беше обичај да сваки носи за појасом хаццар, пиштољ (кубурњак или леденицу), о рамену пушку (шарку, шишану или џефердар). Од овога оружја народ се никад не растајаше и сада га на захтев Омер паше

не хтеде предати. Усљед тога јави се буна у *Зупцима* (у требињској нахији под планином Јастребицом између Корјенића и Крушевице) под предводништвом *Луке Вукаловића*. Овај устанак, доцније подељен на четице, трајао је све до 1857. године. Тада му се придруже и многи други херцеговачки главари, те устанак захвати скоро целу Херцеговину. Уз Херцеговце пристану и Црногорци и највећи сукоб деси се на Грахову (о Спасову-дне 1858.). Тада Грахово припаде Црној Гори и Лука се мораде смирити. Бавио се неко време у Црној Гори, на Цетињу, али 1861. године дође на Зупце и подигне опет устанак на Турке. Четнички сукоби протежу се кроз целу 1861. и 1862. годину до Госпођина-дне. Тада се склопи неко примирје. Лука предложи извесне услове мира, Турци их приме, и тако се закључи и подпише мир (20. септембра 1863.) у Мостару. Лука не могаде дуго остати у својој домовини, него с многим својим пријатељима оде у Русију (умро је 1875. год.). После овога устанке настао је у Босни и Херцеговини мир. Земља се почела опорављати а трговина развијати.

219. Устанак у Херцеговини и Босни 1874—75. — У јесен 1874. године јави се нека узбуна у околини *Невесиња* (у Зовом Долу и Лукавици) те многи прваци оставе своје куће и породице па ускоче у Црну Гору. Међутим жетва не беше никаква 1875 године, а Турци пођоше да од на-

рода покупе разне данке (харач, војницу-бEделију, десетину) а спахије тражише трећину (у Херцеговини место трећине узимата је половина). Народ не имађаше да даде. Услед тога дође до оружаног сукоба јула месеца у *Невесињу*. Одмах цела јужна Херцеговина скочи на оружје. Ускоци се врате из Црне Горе, те се састави „Главни одбор за ослобођење“, који 19. јула изда проглас и позва народ за устанак. Порта тада није имала доста војске у Херцеговини, те бегови изведу башибозуке. Ови почну клати и пљачкати, те се многа нејач српска склони у Далмацију и Црну Гору. Управник Босне (Дервиш паша) пошље редовну војску у Мостар да сузбије устанике. Исто тако пошље и Порта војске из Цариграда морем, која се изкрца код Клека, пређа Попово Поља и дође Требињу. Тврђавицу у Требињу устаници су још раније опсели, али сада, сузбијени, повуку се у Зупце и Бањане.

Почетком августа исте године јави се устанак и у Босни, јер многи виђенији људи беху се одметнули у хајдуке те се налажаху у планини *Козари* и *Пастиреву* (између Уне и Врбаса). Они почеше убијати Турке и дизати народ на устанак. Ускоро устанак захвати дубички, новски и костајнички крај. Турска власт посла изасланике да питају устанике зашто се дижу. Они им одговоре: да се дижу због великих терета и насиља, која им чине Турци.

Ако желе да се устанак умири, они траже да се укине трећина и десетина и да пред законом буду једнаки и равноправни. Али спахије на то не хтедоше пристати, те се борба продужи. Устанак захвати цео простор поред Саве између реке Босне и Уне; затим цео крај Босне према ужичком округу, особито у Романији, постојбини Старине Новака.

Највећи и најкрвавији сукоби били су око планине *Мотајице*, *Пастирева, Козаре*, *Рисовца Грмеча*, *Тишковца* и *Пролога.*

У Херцеговини војводе *Пеко Павловић* и *Мићо Љубибратић* нападну с устаницима (2000) на турску војску код *Папратнице* и потуку је задобивши доста хране и оружја, те то још јаче одушеви устанике. Устаницима је долазила помоћ из Србије и Црне Горе. Устаника у новембру било је у Херцеговини око 10.000 а турске редовне војске (под Дервиш пашом) око 16.000.

Зима, кад покри велики снег херцеговачке планине, прекиде борбу до пролећа (1876). Дотле се чете боље уредише, али на Херцеговину дође и *Муктар-паша.* Он је имао око 22.000 бораца.

У Босни је такође у пролеће устанак ухватио већи обим, јер се налазаше преко 27 чета са скоро 15.000 бораца. За четничко ратовање земљиште у Босни беше згодније него у Херцеговини и стога је покрет све боље напредовао.

Аустрија, чим се чула прва устаничка пушка,

поседне целу границу према Босни и Херцеговини, али не да помаже устаницима, већ Турцима. Они су чинили многе сметње преласку нејачи преко Саве и кињили оне, који беху прешли. Међутим јуна ступи у рат с Турском Србија и Црна Гора, те се судба устаника босанско-херцеговачки изједначи са успехом Србије и Црне Горе.

220. Окупација Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске (1878). — Кад се свршило ратовање, кад је Русија начинила мир с Турском у Сан-Стефану онда је речено да *Босна и Херцеговина* остану онако, како је решено о њима на цариградској конференцији (16 децембра 1876), то јест да обе области буду спојене у једну, којом ће управљати један намесник, али се одлуке санстефанскога мира не могоше одржати, јер устаде против њих Енглеска и Аустро-Угарска и беху готове огласити рат Русији, те се стога састаде Берлински Конгрес, на коме су велике силе, утицајем Енглеске и Аустрије, решиле без пристанка становништва да Аустроугарска поседне Босну и Херцеговину и управља њима (чл. XXV).

Одлуку Берлинског Конгреса требало је одмах остварити и зато је аустријска војска одмах ушла да поседне ове српске покрајине (18 јула 1878). Војска је прешла на три места Саву (код Шамца, Брода и Градишке) и Уну код Костајнице. После 56 судара између аустријске

војске и мусломанскога становништва Аустрија је успела. Највећи сукоби били су код Добоја, Кључа и Тузле а нарочито при заузимању Сарајева.

Босна и Херцеговина дочекаше гору судбу, него што је имађаху под Турском. Према Берлинском Конгресу ове две покрајине насељене још од VII столећа Србима добише да њима управља Аустро-Угарска, а да се сматрају с државнога и правнога гледишта као турске области.

IV

Срби под Аустро-Угарском.

(од 1848—1878 год.).

221. Борба Срба 1848 и проглас Војводине. — Кад 1848 године плану буна у Француској одјекне по целој западној и средњој Европи. У Бечу такођер јави се буна противу притиска и стеге, па одмах затим побуне се и Маџари. Чим је проглашена слобода штампе згодом скупљени Срби штампаше у Пешти прва „захтевања српскога народа“. Ово беше почетак српском покрету јер се на пештанске захтеве угледаше и други Срби, те се јавише одмах захтеви новосадски, панчевачки и други. Покрет је растао с дана на дан. Најпосле српски митрополит *Јосиф Рајачић* сазове народни сабор у Карловце, који се отвори 1 маја 1848 годи-

не. На овај сабор искупише се Срби са свију страна и међу свима владаше слога и љубав, јер у целом сабору све дисаше једном душом и осећаше се куцање једног срца, српског срца; све жељаше да се понови политички живот српскога народа. Маџарско министарство тражаше да се српски сабор држи у Темишвару, али Срби не слушаху ове заповести већ осташе у Карловцима и ту реше да се обнови српска патријаршија а митрополита Јосифа Рајачића прогласе за српског патријарха; затим реше да се обнови српска деспотовина под именом *Војводине* а за војводу изаберу *Стевана витеза Шупљикца*, кога народ као из једног грла поздрави: „Живио Шупљикац! Живио војвода Стеван!“ Како Стеван беше одличан војник и војсковођа, који се одликовао у ратовима, то се народ много надаше од њега. Али Шупљикац тада беше на бојном пољу у Италији, где му одмах јавише за избор.

Осим тога сабор реши да српски народ буде политички слободан и самосталан под домом аустријским независно од маџарскога министарства. Чим сабор донесе ове одлуке одмах изабере посланство, које ће отићи цару да потврди одлуке народног сабора. Исто тако послаше народну депутацију у Хрватску да преко хрватског сабора утврди с Хрватима савез и пријатељство.

Маџари беху противни свему овоме, што

Срби учинише, па почеше купити војску против Срба. Онда се и Срби почеше спремати да оружјем бране своја права и себе. Тако се отпочеше крвави бојеви између Срба и Маџара, који не донесоше никаквога добра ни Србима ни Маџарима али донесоше бечком цару, који се користио овом борбом да утврди своју власт, коју му беше поколебала буна маџарска 1848 године.

Србима у Аустрији у борби против Маџара помагаху Срби из Србије, који као добровољци дођоше браћи у помоћ под заповедништвом *Стевана Книћанина.* Најкрвавији бојеви били су на *Сентомашу* (Србобрану) *Футогу*, *Фелдвару, Ечки* и другим местима.

Изабрани војвода Шупљикац у почетку не хтеде напустити своје војничке дужности, али најцосле се прими и крајем септембра дође у Карловце, где га народ најсвечаније дочека као свога војводу, кога је жељно ишчекивао толико време. Он одмах обиђе бојно поље, где су били крвави бојеви између Срба и Маџара. Како је бечком цару била потребна српска снага противу Маџара, то изда 15 декембра 1848 године „патент“ (потврду), којим призна Србима патријаршију и војводину. Исто тако одобри избор Рајачића за патријарха и Шупљикца за војводу и обећа дати унутрашње и народно уређење, којим ће осигурати положај цркве и народности у Војводини на основу

старих повластица и царских наредаба. Међутим истога дана кад је потписана ова царска потврда умре у Панчеву Шупљикац баш у тренутку када је обучен у свечано одело поздрављао с коња на крају вароши браћу из Србије рекавши: „Нек' види Европа! Нек' види свет како брат брату помаже!"

Ратовало се и даље године 1849, али Србима не поставише више никога за војводу. Аустријска влада позва себи у помоћ Русе, који савладају Маџаре и угуше буну. Чим Аустрија саломи маџарски отпор туђом помоћу, заборави на обећања дата Србима, већ их поче разоружавати и новине забрањивати.

Покрет Срба у Аустрији и борба 1848 и 1849 године стадоше српски народ на хиљаде најдаровитијих и најбољих синова. Рат је оставио хиљаде удовица и општу сиротињу, пусте вароши и погорела села, погажене и крвљу натопљене њиве и ливаде. Срби после оволиких жртава ништа не добише, до што се издвоји Војводина, која је била све друго само не српска, јер сâм цар прими на се назив великог српског војводе, а војводину уређиваше несрбин *Мајерхофер*.

Једина права тековина српскога народа у Аустрији после крваве борбе 1848 и 1849 године јесте та, што је у службеним односим признато српско име, јер дотле и Беч и Ри

зваху Србе у Аустрији: Рацима, Илирима, Власима, Грцима, несједињеним и т. д.

222. Укидање Војводине и Благовештенски Сабор (1860—1861 године). — Наде српске при оснивању Војводине остадоше пусте наде, јер у српској Војводини осем имена ништа српско не бејаше. Бечка влада заведе по свој царевини немачки језик за све јавне послове, а у српској војводини постави чиновнике, који не беху Срби. Што је год било српско, гоњено је а народни живот ни у чему није налазио потпоре. У целој царевини наступи влада крутог апсолутизма, под којим је све стењало. Кад паде апсолутна влада (октобра 1860 године), кад се у Аустрији обрадоваше сви народи, Србима загорчи, јер им је укинута Војводина, а српске земље, које су сачињавале Војводину (срезови румски и илочки у Срему, делови Бачке жупаније тамишка и торонталска) подчињене су Угарској.

Ускоро после овога састане се у Карловцима чувени *Благовештенски Сабор*, на коме беше 78 посланика највиђенијих и најзнатнијих Срба с леве стране Саве и Дунава. Сабору председаваше седи патријарх Рајачић. На сабору је израђен главни основ за уређење Српске Војводине, која је требала да обухвати Срем, Доњу Бачку, Банат и део Војне Границе. По тој израђеној уредби на челу области стајао би војвода (Србин православне вере), кога би сам

народ бирао а цар потврђивао. У управи и суду да се употребљује српски језик и да се у Војводини у свима јавним пословима води преписка ћирилицом. Војводина ће имати свој апелациони суд, као виши суд за судска дела целе области. Достојанство патријарха да се не може укинути, да Војводина има своју заставу и грб и т. д.

Ове одлуке Благовештенског Сабора поднесене су цару на потврду, али их цар не потврди. Тако пропадоше српске жеље изражене на овом сабору а Аустрија са Србима одигра једну опсенарску игру.

Србима је доцније дато право да бирају свога патријарха и самоуправа у црквеним и школским пословима али под надзором угарског министарства народне просвете.